

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

CZUPPON VIKTÓRIA

PÉCS

2006

Ph.D. ÉRTEKEZÉS

**TÁRSADALMI-GAZDASÁGI MUTATÓK ALKALMAZÁSA
KISTÉRSÉGI ELEMZÉSEK BEN**

Czuppon Viktória

Pécs, 2006.

Ph.D. ÉRTEKEZÉS

**Társadalmi–gazdasági mutatók alkalmazása
kistérségi elemzésekben**

Programvezető:

**Prof. Dr. Tóth József
Rector emeritus**

Témavezető:

**Prof. Dr. Tóth József
Rector emeritus**

Készítette:

Czuppon Viktória

PTE TTK Földtudományok Doktori Iskola

Pécs, 2006.

Tartalomjegyzék

1. BEVEZETÉS	4
2. CÉLKITŰZÉSEK	6
3. ELMÉLETI FELVETÉS	8
4. ANYAG ÉS MÓDSZER	15
5. A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI TÉR ÉRTELMEZÉSE	19
5.1 A település értelmezése	21
5.1.1 Településtípusok.....	22
5.1.1.1 A városok hierarchiája	25
5.1.1.2 A falvak osztályozása.....	29
5.2 Vonzáskörzetek és lehatárolásuk.....	34
5.3 A kistérségek kialakulása	37
5.3.1 A kistérség értelmezésének lehetőségei	42
5.4 Európai Uniós kitekintés	43
5.4.1 A területi statisztikai osztályozási rendszer.....	44
5.5 A megye.....	49
5.6 A régió	50
5.7 A regionális fejlődés értelmezése	52
5.8 A terület- és településfejlesztés és értelmezése	53
5.9 Terület- és településfejlesztés 1945 és 1990 között.....	56
5.10 Terület- és településfejlesztés 1990 után: intézményesülés időszaka.....	59
6. NEMZETKÖZI ÉS HAZAI TÁRSADALMI-GAZDASÁGI MUTATÓK ALKALMAZÁSA	63
6.1 Nemzetközi mutatók és indikátorok	65
6.1.1 Gazdasági jólét mércéje.....	65
6.1.2 Fenntartható Gazdasági Jólét Indexe.....	66
6.1.3 Valódi Fejlődés Mutatója	67
6.1.4 Emberi Fejlődés Mutatója (HDI).....	68
6.2 Hazai mutatók és indikátorok	72
7. A DÉL-DUNÁNTÚLI RÉGIÓ.....	82
7.1 A régió demográfiai és települési helyzete.....	82
7.2 A régió gazdasága.....	89
7.3 A régió kistérségeinek besorolása társadalmi-gazdasági mutatóik alapján	91
8. KUTATÁSI EREDMÉNYEK	94
8.1 Esettanulmány: a Tamási kistérség többdimenziós elemzése	94
8.2 A Tamási kistérség bemutatása	95
8.3 Előzetes vizsgálatok	102
8.4 Urbanitás és ruralitás vizsgálata	116
8.5 A vidék és a falu szociális reprezentációja	125
8.6 Súlyozott SWOT elemzés a Tamási kistérségben	137
8.7 Súlyozott SWOT elemzés a Dombóvári kistérségben.....	141
9. KUTATÁSI EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA	145
10. KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	152
11. MELLÉKLETEK	153
ÁBRÁK JEGYZÉKE	181
DIAGRAMOK JEGYZÉKE	181
TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE.....	181
TÉRKÉPEK JEGYZÉKE	182
IRODALOMJEGYZÉK	183

1. BEVEZETÉS

A dolgozat a hazai és nemzetközi társadalmi-gazdasági mutatók rendszerét figyelembe véve olyan kistérségi osztályozási rendszer kiépítésére tesz kísérletet, amely alkalmas a hazai urbánus és rurális területek lehatárolására a Dél-dunántúli régió kistérségeiben. Az eddig hazánkban használatban levő kistérségi osztályozási rendszerek bemutatására törekszünk, ugyanakkor fontosnak tartjuk, hogy a már alkalmazott mutatók mellett ábrázolásra kerüljenek egyéb lehetséges osztályozási módok is, megkönnyítve és elősegítve ezzel a kistérségek besorolásánál, helyzetfeltárásnál és a forráselosztásnál felmerülő nehézségek elkerülését. A dolgozat megkísérli továbbá a hazai „vidék” fogalmának meghatározását is.

Jóllehet a hazai kistérségkutatásnak óriási a szakirodalma, igyekezetünk a legfontosabb mérföldkövek áttekintésére irányult. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy az ebben a témában végzett kutatások nem voltak képesek egyértelműen, az ország egész területén alkalmazhatóan behatárolni a többnyire az egykori járásokon kialakult kistérségeket, a településközi kapcsolatokat. Ez a rendkívül differenciált hazai települési-társadalmi-gazdasági adottságokkal is magyarázható. A dolgozatban törekszünk vizsgálatokkal is alátámasztott meghatározásokra, ezzel is hozzájárulva a kutatási adatbázis bővítéséhez, az eredmények szintetizálásához.

A rendszerváltozást követően, az 1990-es évtized végére az ország térszerkezete, valamint települési tagoltsága lényegesen eltér a korábbiaktól. A vállalkozások számának robbanásszerű emelkedése, a külföldi tőke egyre fontosabb szerepe, valamint a széleskörű privatizáció a meghatározó elemei e változásnak. Mindazonáltal az újak mellett továbbra is jelen vannak az évszázados meghatározottságok, mint például a kelet-nyugat és a falu-város dichotómia. (FALUVÉGI A. 2000)

A városok és a falvak esetében a fenntartható fejlődés kiindulópontja az azonos értékű életfeltételek megteremtése. Erre a lokális tér a legalkalmasabb, vagyis a kistérség. A fogalmat gyakran már a vidéki térség, vagy vidékies térségek szinonimájaként használják (CSATÁRI B. 2000).

A vidéki, vagy rurális térségek tanulmányozása, lehatárolásuk nem csupán elméleti síkon kell, hogy fontos legyen. A gyakorlatban, a forráselosztás szempontjából, a vidékfejlesztés nélkülözhetetlen feltétele a rurális és urbánus területek pontos lehatárolása.

Azonban a rurális (vidéki) (kis)térségek nem feltétlenül feleltethetők meg az agrárium fejlesztési területeinek. Enyedi is rámutat arra, hogy a falu nem egyenlő a mezőgazdasági népesség lakóhelyével, társadalmi-foglalkozási szerkezete a városokéhoz erősen közelít, mely véleménnyel minden tekintetben egyetértünk (ENYEDI GY. 1980).

Kovács Teréz értelmezése alapján a vidék olyan kifejezés, amely egy adott társadalomban empirikusan tapasztalható konkrét modellekre épít (KOVÁCS T. 2003). Időben és térben változó fogalomról beszélhetünk. Amikor arról olvasunk, hogy a régi értelemben használt falu-város kontextus megszűnt, ezzel új értelmezést nyert a falusi terek fogalma. Ekkor nem megszűnésről, hanem bővülésről, az adott kornak megfeleltethető átalakulásról beszélhetünk, mint például a városias funkciók egy része beáramlik a falvakba, községekbe. Enyedi György 1980-ban azt írta, hogy „*A mai magyar társadalomban a falu és város között antagonisztikus ellentmondások nem léteznek, sőt társadalmi különbségük is csekély.*” A falusi térség fogalmának bevezetése – amely Enyedi szerint az ipari-városi agglomerációkon kívüli területeket jelöli, amelyek az ország teljes területének mintegy 90%-át foglalják el – kitágította a falu mint település fogalomkörét. (ENYEDI GY. 1980)

Mindezek tudatában még szembetűnőbbek a rurális terek, a falusias terek, az agrárium fejlesztendő területei, valamint a vidéki térségek elnevezései közti definitív és tartalmi különbözőségek hazánkban.

A vidékség indexének (index of rurality) meghatározásához a számos hazai tanulmány mellett a fejlett európai államokban folyó kutatások is kapcsolhatók. A legegyszerűbb, kizárólagosságon alapuló meghatározás szerint minden falu, ami nem város. Ehhez teremt alapot az OECD 1995-ben megalkotott, a vizsgált térség népsűrűségére, valamint a népesség városias koncentrációjára vonatkozó definíciója. Magyarországon azokat a területeket nevezük városias tereknek, ahol a lakosság legalább 50%-a él 120fő/km² népsűrűségű területen (FALUVÉGI A. 1994). Az erre épülő kutatások szerint 8 erőteljesen városias, és 49 megközelítően városias terület létezik hazánkban. A vidéki kistérségek száma 92, míg az erőteljesen vidéki térségek száma 32. Az ezen belüli elkülönítést a településkategóriák segítségével határozzák meg (CSATÁR B. 2000). A kistérségi kategóriák népsűrűség szerinti felosztása nem teszi lehetővé a fejlesztési irányok megjelölését. Többek között ezért is nem alkalmazzuk kizárólagosan az urbanitás-ruralitás meghatározásánál.

2. CÉLKITŰZÉSEK

A dolgozat áttekinti a nemzetközi és a hazai szakirodalomban használt társadalmi, gazdasági mutatókat, mutató-csoportokat, valamint elképzeléseket és meghatározásokat. A vizsgálatok elvégzése során az alábbi kérdések fogalmazódtak meg, amelyeket a dolgozat törekszik megválaszolni:

- melyek azok a környezeti, társadalmi, gazdasági, infrastrukturális indikátorok, indikátor-csoportok, amelyek segítségével sikerülhet a Dél-dunántúli régió kistérségei közötti differenciálás?
- Mit jelent hazánkban az urbanitás, ruralitás?
- Milyen statisztikai jellemzőkkel leírható területek nevezhetők rurálisnak?
- Van-e, és ha igen, mi a különbség a falusias és a vidékies területek között?
- Milyen statisztikai adatokkal írható le az urbánus és rurális területek közötti eltérés, illetve milyen egyéb vizsgálati módszer lehet segítségünkre az elemzés során?

A fenti célkitűzések megvalósítására a dolgozat az alábbi módon igyekszik választ adni.

1. Röviden elemzi a tér fogalmának értelmezési lehetőségeit, különös tekintettel a gazdaságföldrajz és regionális földrajz szemszögéből. Áttekinti a térkategóriákat, azon belül is részletesen elemzi a települések típusait, a falu-város különbség alapvető ismérveit.
2. Az esettanulmányban szereplő kistérség elemzésére irányuló kutatásnál kitekint a hazai közigazgatás rendszerére, a terület- és településfejlesztés intézményrendszerére, annak alapvető hiányosságaira. Bemutatja a kistérségek elemzésénél használatos társadalmi és gazdasági indikátorokat, azok alkalmazhatóságát. Javaslatot tesz egyéb indikátorok bevonására az elemzésekbe.
3. Az esettanulmányban bemutatott kistérség többdimenziós elemzésére kerül sor, ahol a már ismertetett mutatók használata mellett megjelennek újak is, gazdagítva és kiegészítve az eddig használatos indikátorok körét. Az elemzés során arra keressük a választ, hogy létezik-e és ha igen, mekkora a jelenlegi falu-város különbség. Az indikátorok alkalmazhatóságát saját kutatási eredmények alapján mutatjuk be, amelyek igazolhatják, illetve el is vethetik feltételezéseinket. A bemutatásra kerülő esettanulmány a Tolna megyében található Tamási kistérség,

3. ELMÉLETI FELVETÉS

A regionális tudományokban a vidéki térségek kutatása, a vidék problematikájának feltárására irányuló törekvések nem új keletűek Csatári szerint (CSATÁRI B. 2001). A globális urbanizációs jelenségek másik oldalán mindig megtaláljuk a vidéket, a falut. Az elmúlt évtizedekben felerősödött a falu, a vidék iránti érdeklődés melynek Csatári megítélése alapján több oka is van: egyrészt átértékelődött a föld, az agrártermelés, valamint felértékelődött a vidék: jó levegő, védett természeti környezet; másrészt az urbanizációs fázis, a szuburbanizáció megjelenésével, az új falusias funkció, a rekreáció is előtérbe került; harmadrészt pedig hazánk továbbra is igen heterogén társadalmi-gazdasági képe a hagyományos város-falu ellentétben koncentrálódik.

Ebből kifolyólag a vidéki, vagy rurális térségek tanulmányozása, lehatárolásuk nem csupán elméletileg fontos. A gyakorlatban, a forráselosztás szempontjából, a vidékfejlesztés nélkülözhetetlen feltétele a rurális és urbánus területek pontos lehatárolása, definiálása.

Erdei idézi a Magyar falu című munkájának bevezetőjében Spenglert, mely idézet összecseng Csatári előbb említett munkájából citáltakkal: „Az emberiség történelme a város történelme!”. „Ám ha az emberiség cselekvő történelme a városé, akkor hol van a falu története?”.

Az Európai Unió az 1999. évi berlini fórumon fogalmazta meg az „Agenda 2000” részeként a vidékfejlesztés állami politikájának szükségességét. „Ekkor lett uniós politika mindaz, amit az előző évek természettudományos irodalma a Gaia-szemléletről, illetve a környezetvédelmi mozgalmak a környezetgondos szemléletről kiformáltak. A vidék felértékelődött.” írja Glatz Ferenc a 2005. márciusában tartott konferencia előadásaiból készült vitaanyagban. (GLATZ F. 2005) Tudatosult, hogy vidék nélkül nincs város, nincs központ, valamint a vidéki lakosság megtartása csak akkor lehetséges, ha van munkaalkalom. A közös agrárpolitika második pillérének tartott vidékfejlesztés hazánk területfejlesztésének alapjaként értelmezhető.

A tanulmány, „Charta a vidékért”, három vidékfogalommal számol:

- A fővároson kívüli minden terület,
- a főváros és az öt nagyváros és azok agglomerációján kívüli területek,
- a népsűrűség alapján a 100 fő/km² alatti népsűrűségű területek.

Kiindulópontja a népsűrűség és az életminőség kombinált használata. A népsűrűségi mutatók alapján az ország területének közel 80%-a minősül vidéknek, amelyen a lakosság kb. 33%-a él. Ha ezt kiegészítjük az életminőség egyéb mutatóival, akkor a vidékinek minősíthető lakosság százalékos aránya eléri a 40–45%-ot. (GLATZ F. 2005)

A vidékfejlesztés a hátrányos helyzetben lévő közösségek fejlesztésének a tapasztalataiból alakult ki. Chambers meghatározásában a vidékfejlesztés olyan stratégia, amely a hátrányos helyzetű emberek számára lehetővé teszi, hogy a számukra szükséges javak nagyobb részéhez hozzájussanak. (R., CHAMBERS 1983)

Kulcsár a vidékfejlesztést definiálva az emberközpontúságot emeli ki. A vidékfejlesztés kistérségi irányultságú, komplex társadalmi-gazdasági, kulturális programokon keresztül jut érvényre, a helyben lakók aktív részvételével. (KULCSÁR L. 1998.)

Kovács Teréz a vidéket nem egyértelműen és időtállóan definiálható fogalomként értelmezi. A hazai szakma Kovács szerint a vidék fogalmát a Nyugat-Európában használatos kifejezésekkel azonosítja, mint például: kisváros, falu és táj egybefonódott területe. Munkájában megemlíti, hogy igen nehéz lehatárolni a vidék fogalmát, egybehangzó kutatói álláspontok alapján is. Szociológiai és gazdasági szempontból sokszor nem különül el a kisváros és a falu. (KOVÁCS T. 2003)

A már Enyedi és Erdei írásaiból is idézettek itt érdemes összefoglalni, meglátásainkkal egyeztetni. A falut, véleményünk szerint, nem önmagában, hanem a várossal együttesen alkotott területként kell értelmezni és vizsgálni. Tehát a város és falu közti viszonyrendszer felderítésével nyílnak lehetőségek a hasonlóságok és még inkább a különbözőségek feltárására. Ugyanis a falu és város között nincs meg az a hagyományos különbség, ami alapján egyszerű volt a két terület elhatárolása, a vidéki gazdaság ma már jóval szélesebb sávot fog át (H., CLOUT 2002). A korábbi város-vidék kapcsolatrendszerek szétestek, az újak pedig csak lassan formálódnak.

A vidéki térségek jellege hazánkban általában elmaradottsággal párosul – országos átlagot meghaladó elöregedés és munkanélküliségi értékek, alacsony népsűrűség, lakó és munkahelyek izoláltsága, a központi település nehéz elérhetősége, tőkebefektetések hiánya –, azonban egyre inkább azon nézet kerül előtérbe, miszerint a vidéket saját, pozitív értékei alapján kell megítélni, lehatárolni. (SZAKÁL F. 1998)

A fenntartható fejlődés alapfeltételeinek megteremtésére a lokális tér, vagyis a kistérség a legalkalmasabb. A fogalom a vidéki térségek, vagy vidékies térségek szinonimájaként is megjelenik. (CSATÁRI B. 2000) A vidékség kritériumainak megfogalmazásakor tehát figyelembe szükséges venni egyéb, a jellegzetes társadalmi, valamint sajátos természeti

értékeire vonatkozó változókat is. Az önkormányzati rendszer kialakítása után nagy lendülettel kezdték évtizedes lemaradásuk leküzdését. Mindezek ellenére:

- a vidéki térségekben és településeik többségében a mezőgazdaság válsága tartós (termelési színvonala még mindig nem éri el a másfél évtizeddel ezelőtti szintet),
- a vidéki települések és térségek infrastrukturális színvonalának mérsékelt emelkedése általában nem járt együtt gazdaságuk eltartó-képességének növekedésével,
- az elvándorlás, a tartós munkanélküliség, az előregedés, a szegénység jelentős területeken erodálta a vidéki társadalmat. (MAGYARORSZÁG VIDÉKFEJLESZTÉSI STRATÉGIÁJA, 2005)

Kovács megemlíti, hogy a falu (village), a kisváros (town) és a vidék (country) elkülönítése igen nehéz feladat. Ezzel egyetértünk, kiegészítve azzal, hogy hazánkban ez még fokozottabban jelenik meg. A várossá nyilvánítások fénykorában, a nyolcvanas évek végén, kilencvenes évek elején, számtalan „falu” kapott városi rangot („falun” ebben az esetben a funkcióhiányos, vonzáskörzettel nem rendelkező települést értjük).

A vidék definiálásának nehézsége több okra vezethető vissza:

- a vidék térben és időben változik,
- több megközelítési szempont is létezik,
- az eltérő tudományok mind eltérően definiálják,
- a rural szót tévesen vidéknek fordították. (KOVÁCS T. 2003).

Kovács Teréz szerint a rurális területek kifejezésre, illetve az ezen területekre vonatkozó fejlesztések helyes elnevezése a falusias tér, illetve a falusias térségek fejlesztése lenne.

A vidékség indexének, index of rurality meghatározásához nem csupán a fejlett európai államokban folyó kutatások, de számos hazai kutatás is kapcsolható. A legegyszerűbb, kizárólagosságon alapuló meghatározás szerint minden falu, ami nem város. Ehhez teremt alapot az OECD 1995-ben megalkotott, a vizsgált térség népsűrűségére, valamint a népesség városias koncentrációjára vonatkozó definíciója, ahol Európa területére vonatkozóan a 150 fő/km²-es küszöbértéket fogalmazták meg.

Vizsgálati módszere szerint települési szinten állapította meg a népsűrűséget, a küszöbérték 150fő/km² volt. Kialakított kategóriái a megyék (NUTS 3.) szintjére:

- alapvetően vidéki térség, ahol a 150fő/km² népsűrűség alatti településeken él a népesség több mint 50%-a,
- jellemzően vidéki térség, ahol a fenti arány 15-50%,
- alapvetően városi térség, ahol a fenti arány 15% alatti.

1. táblázat: Magyarország besorolása az OECD alapján

	Alapvetően vidéki	Jellemzően vidéki	Alapvetően városi	Összesen
Kistérségek (db) 1994	94	43	1	138
Lakónépeség (%) 1993	42	52	6	100
Terület (%)	63	35	2	100
Népsűrűség (fő/km ²) 1993	61	131	297	84

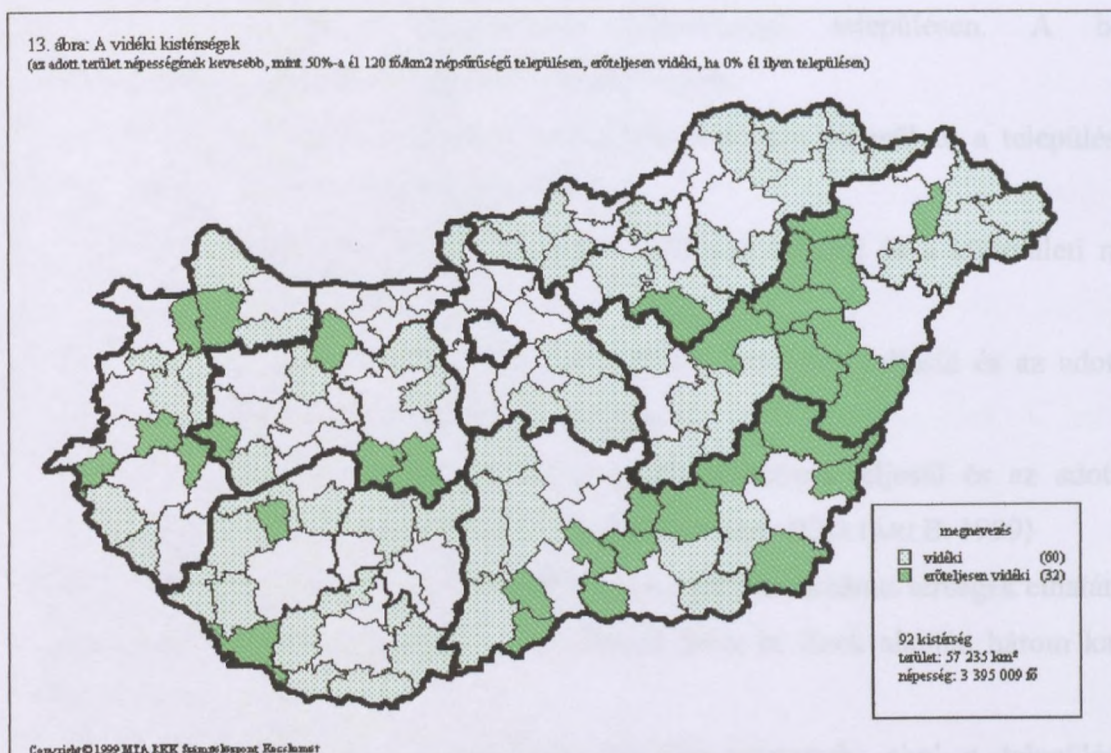
Forrás: Vidékfejlesztés Magyarországon, 1995

Az OECD besorolás alapján (1. táblázat) hazánk területén csupán a Budapest körüli agglomeráció tekinthető városi területnek, az ebből kimaradók jellemzően vidékinek, vagy alapvetően vidékinek foghatók fel. Ennek okaként értelmezhető, hogy hazánk nagyvárosai kiterjedt közigazgatási területtel rendelkeznek, valamint a sajátos városforma, az alföldi mezőváros kialakulásának előzményei is ide sorolhatók. Az OECD által kifejlesztett mutatóval szembeni ellenállást az indukálta, hogy a gazdasági térben egymástól igen messze elhelyezkedő területeket egy osztályba sorol, ami megkérdőjelezi helyességét. A fejlettség mérése nélkül nem lehetnek mérvadók a csupán a népsűrűségekre vonatkozó adatsorok, a társadalmi-gazdasági fejlettség különböző fokán álló országok területének besorolásához. Ez a rendszer alapvetően eltér egy korábban alkalmazott meghatározástól, ahol is a városoktól mért távolság alapján sorolták be a településeket különböző kategóriákba.

Magyarországon azokat a területeket nevezzük városias tereknek, ahol a lakosság legalább 50%-a él 120fő/km² népsűrűségű területen (FALUVÉGI A. 1994). Az erre épülő kutatások szerint 8 erőteljesen városias, és 49 megközelítően városias terület létezik hazánkban. A vidéki kistérségek száma 92, míg az erőteljesen vidéki térségek száma 32 (1. térkép). Az ezen belüli elkülönítést a településkategóriák segítségével határozzák meg (CSATÁRI B. 2000) (2. térkép).

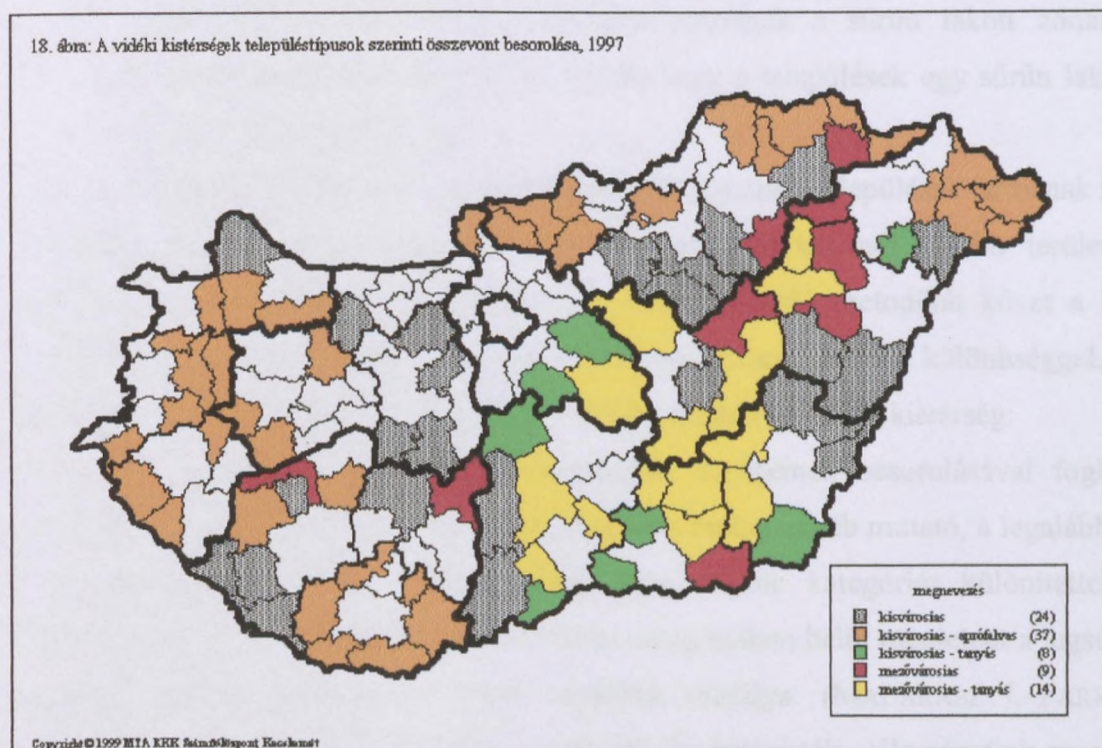
A kategóriák népsűrűség szerinti felosztása nem teszi lehetővé a fejlesztési irányok megjelölését. Többek között ezért is nem alkalmazzuk kizárólagosan a ruralitás-urbanitás meghatározásánál.

1. térkép: A vidéki térségek

Forrás: A kedvezményezett kistérségek besorolásának felülvizsgálata, 1999

2. térkép: A vidéki térségek településtípusonkénti besorolása

Forrás: A kedvezményezett kistérségek besorolásának felülvizsgálata, 1999

Az osztályozás alapkritériuma, hogy az adott kistérség népességének kevesebb, mint 50%-a él 120 fő/km²-nél alacsonyabb népsűrűségű településen. A besorolás településkategóriánkénti osztályozása alapján vannak:

- aprófalvas-vidéki térségek, ha az előbbi kritérium teljesül és a településsűrűség nagyobb, mint 3 település/100 km²,
- tanyás-vidéki térségek, ha az előbbi kritérium teljesül és a külterületi népesség aránya nagyobb 3%-nál,
- mezővárosias-vidéki térségek, ha az előbbi kritérium teljesül és az adott térség népességének több mint 50%-a városban él,
- kisvárosias-vidéki térségek, ha az előbbi kritérium teljesül és az adott térség népességének kevesebb, mint 50%-a él városban. (CSATÁRI B. 1999)

Ezt a metodikát alkalmazza az EUROSTAT is a rurális és urbánus térségek elhatárolására, valamint figyelembe veszi még az urbanizáció fokát is. Ezek alapján három kategóriát alakít ki:

- sűrűn lakott zónák: összefüggő település-csoportok, ahol a településenkénti népsűrűség meghaladja az 500 fő/km²-es értéket, valamint az ott lakók száma meghaladja az 50 000 főt,
- átmeneti zónák: olyan település-csoport, amelyben minden település népsűrűsége meghaladja a 100 fő/km²-t, de nem tartoznak a sűrűn lakott zónához. Az össznépség itt is legalább 50 000 fő, vagy a települések egy sűrűn lakott zóna mentén helyezkednek el.
- Ritkán lakott zóna: a fenti két kategóriából kimaradt települések tartoznak ide.

További feltétel, hogy a település-csoportoknak 100 km²-nél kisebb területen kell elhelyezkednie. (KOVÁCS D.–MAJOROS E. 1998) Hasonló metodikát követ a Nemzeti Vidékfejlesztési Terv is a 2004-ben közzétett anyagában, azzal a különbséggel, hogy a népsűrűségi küszöbérték 120fő/km² és a vizsgált területi egység a kistérség.

A ruralitás jellemzői alapján a vidékfejlesztés térségeinek besorolásával foglalkozott 1996-ban a GATE–KTI. A népsűrűség kritériuma mellett egyéb mutató, a legalább 50 000 fős nagyvárosoktól való távolság jelent meg. Nyolc kategóriát különítettek el: a nagyvárostól távoli és a nagyvároshoz közeli kategóriákon belül megjelent a legsűrűbben, a sűrűn, ritkán, legritkábban lakott területek osztálya. (MADARÁSZ I.–FARKAS T.–OBÁDOVICS CS.–KULCSÁR L. 1998) Az 50 000 fős határérték, véleményünk szerint, nem használható minden kistérség esetében. A Dél-Dunántúl esetében például, csupán regionális szinten alkalmazható. Ugyanakkor a módszer alkalmazhatóságával egyet

értünk, azzal a változtatással, miszerint a küszöbértéket kistérségi szinten kell megvizsgálni, feltételezve, hogy a kistérségi szintet tekintjük a vizsgálódásunknak megfelelő aggregációs szintnek.

A vidékség területi dimenzióinak meghatározását népességszám és a közigazgatási beosztás alapján Dorgai László határozta meg települési szinten. Kistérségi szinten azonban az OECD előírásait alkalmazta. (DORGAI L. 1999)

Az tehát nyilvánvaló, hogy a vidékség fogalma összefonódik hazánkban a mezőgazdasággal, annak fejlesztési lehetőségével, jövőjével. Ugyanakkor az Európaszerte használatos fogalom tartalma túlmutat annak hazai értelmezésén. A már említett RKK tanulmányban (CSATÁRI B. 1999) javaslatot tesznek a szerzők a mezőgazdasági vidékfejlesztési kistérség helyett a vidéki kistérség fogalmának használatára.

Mindezek ismeretében felmerül a kérdés, hogy mit is értünk hazánkban a vidék és a vidékfejlesztés fogalma alatt? Tisztázandó továbbá a területfejlesztés és a vidékfejlesztés kapcsolata is.

Ha a Kovács Teréz által megfogalmazott metodikát követjük, akkor értelmezésünkben elkülönül a falusias térség a vidéki térségtől, az agrárpolitika a vidékpolitikától. Ez utóbbi annyiban különbözik az előzőtől, hogy komplex módon értelmezi a falusias terek fejlesztését, továbbá nem egyezik meg a mezőgazdasági munkálatok színterével, valamint az élelmiszertermeléssel. A falusias és vidéki területek között azonban nem húzható éles határ. Nem értelmezhető a város a vidéke nélkül, mint ahogy a falu sem annak környezete, vidéke nélkül. A falu nem csupán mint településtípus jelenik meg, hanem a város és vidéke összefüggésben is értelmezhető.

A területfejlesztési politika része a vidékfejlesztés. A területi kiegyenlítés funkciója vidékfejlesztést is jelent, míg a vidékfejlesztés egyben az agrárpolitika része is. Pálné Kovács Ilona fogalmazza meg, hogy az agrárgazdaság fejlesztése elképzelhetetlen egy komplex területi szemlélet érvényesítése nélkül (PÁLNÉ KOVÁCS I. 1997).

A vidéki területek a kis- és középvállalkozások, a természeti és kulturális diverzitás, az új típusú szolgáltatások helyszínei. (GLATZ F. 2005)

Mindezek alapján a vidék felértékelődéséről, a funkciók bővüléséről beszélhetünk. A termelési szerep mellett megjelenik a vidék, mint rekreációs övezet, egyéb, szolgáltatói feladatokat ellátó terület, ökoszociális terület, alternatív erőforrás, a környezeti értékek hordozója, a településfejlődés kulcstényezője, az alulról építkezés alapköve, a városok létfenntartója, valamint társadalmi kohéziós erő.

4. ANYAG ÉS MÓDSZER

A doktori disszertáció felépítése a Pécsi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskolájának előírásait követi.

- A vizsgálatok bemutatják az eddig alkalmazásban álló kistérségi társadalmi-gazdasági mutatók rendszerét, valamint az urbanitás és ruralitás meghatározásához felhasznált nemzetközi és hazai módszereket, továbbá betekintést adnak a nemzetközi szinten használatos területi mutatók körébe. Ha feltételezzük, hogy a földrajzi tér differenciáltsága okán eltérő jellemzőkkel leírható települések alkotják a vizsgált területet, akkor a fejlettséget jelző indikátor-csoportok sem egyeznek meg minden településnél. A mutatókat a tetraéder oldalainak megfelelő szférákhoz rendeljük, így létrehozunk a természeti környezetre, a társadalomra, az infrastruktúrára, valamint a gazdaságra vonatkozó indexeket. A vizsgálat során a kistérségi szintet tartjuk meghatározónak és mérvadónak. A település szintű adatok elemzésének jelentőségét szintén kihangsúlyozzuk, mindamellett, hogy hazánkban nem célszerű a települési szintű adatok értelmezése, mivel településstruktúránk igen széttagolt. Ennek folytán a településcsoportokra jellemző adatokból igyekszünk következtetéseket levonni a kistérség egészére vonatkozóan.
- A vizsgálatok során alapvető hipotézisünk, hogy az eltérő jellemzőkkel leírható településtípusok (város, falu) eltérő indikátorok alapján behatárolhatók és lehatárolhatók.

Feltételezésünket hipotézis vizsgálatok segítségével mutatjuk be. Ennek első lépése, hogy megbízható adatbázist használjunk fel elemzéseinkben, amelyhez a KSH T-STAR 1997 és 2004 közötti időszakra szolgáltat adatokat. Első lépésben a nullhipotézist használjuk, azt vizsgálva, hogy egy adott minta származhatott-e egy adott paraméterrel jellemzett sokaságból. A tanulmányban szereplő kistérség települései mennyire feleltethetők meg a rurális területekre jellemző adatsoroknak, az 50% alatti 120 fő/km²-es értékhatárnak.

Második lépésben az ellenhipotézis vizsgálatot végezzük el: két mintából számolt mutató között van-e szignifikáns különbség, és ha igen mekkora. Célunk ezzel, hogy a tanulmányban szereplő kistérség városias és falusias települései között statisztikailag igazolható különbséget találjunk.

A minták alapján számolt adatok esetében t-próbát alkalmazunk az átlagok tesztelésére. A minták alapján kiszámítjuk a próbafüggvény értékét, a megfelelő kritikus érték táblázatból kikeressük a megfelelő szabadságfokot, valamint a meghatározott szignifikancia szinthez tartozó kritikus értéket. Ez után döntünk, hogy a nullhipotézist vagy az ellenhipotézist fogadjuk-e el. Ha a számított érték a kritikus érték alatt marad, akkor nincs szignifikáns különbség, az eltérés csak a mintavételi eljárásnak köszönhető. Ha azonban a kritikus értéket meghaladja a számított érték, akkor szignifikáns különbségről beszélhetünk. Feltételezhetjük, hogy a városias és falusias területek között van statisztikailag is meghatározható, lényeges különbség.

- Első lépésben javaslatot teszünk 25 mutatóból kialakított indikátor-csoport vizsgálatára. A felhasznált mutatók részben a hazai és nemzetközi szakirodalomban használtak, részben pedig most kerülnek először felhasználásra. E tényezők közül t-próba segítségével választjuk ki azokat, amelyek differenciálják a teret. Ezek jellemzően csak a rurális, illetve csak az urbánus területeket írják le. Ezen belül valósulhat meg a mutatók helyettesíthetősége, a városias és vidéki területek között. Az analízis későbbi stádiumában két mutató-csoport kialakítására kerül sor: urbanitás – ruralitás által fémjelzett településcsoportokat 4–5 jellemző mutató alapján különítjük el. Feltételezzük továbbá, hogy a kistérségen belül a települések hierarchia szintjét, egymáshoz való viszonyát a közvetlen környezetük határozza meg. Így a kapott értékeknél a küszöbérték első lépésben a kistérségi átlag, majd a megyei, majd pedig a regionális átlag. Ez szükséges, mivel a küszöbérték meghatározása elvethet, illetve behozhat plusz településeket az egyes kategóriákba. Az adott kistérségben vizsgált települések viszonylagos fejlettségéről, illetve fejletlenségéről kell említést tennünk, melyeknél már jelentős alakító szerepe lehet a küszöbértékeknek, meghatározásuk tehát kellő körültekintést igényel. A statisztikai adatok vizsgálata során az alábbiak figyelembevételre volt szükséges. Szórás felbontás vizsgálatunk, amikor is minden településre nézve adott mutató nagy szórást kell, hogy mutasson, tekintettel arra, hogy vannak közte rurális és urbánus települések is (ez nem minden mutatóra lesz érvényes). Megvizsgáljuk a szórást minden mutatóra és minden településre (relatív szórás). Második lépésben elkülönítjük azokat a településeket, ahol magas, és ahol alacsony a szórás. Ezután két csoportra bontjuk, amikor is megkapjuk a rurális és urbánus indikátorokat. Két kérdés merül fel ekkor.

- Milyen szoros kapcsolat van a mutató alakulása és a település jellege között?
 - Hány százalékban határozza meg a mutató alakulását a település jellege?
- Ahol jellemzőnek mondható az indikátor, ott a szorossági mérőszám nagy, és a determináció is magas értékű. Ezek lesznek azok a mutatók, amik alapján egyértelműen le lehet határozni az urbánus és rurális területeket. Ha azonban az értékek minden vizsgálatnál rendszertelenül szóródnak, továbbá ha a csoportokon belül is megmarad a nagy szórás, akkor feltételezhetjük, hogy felesleges a 24/2001-es OGY határozat, vagy bármely más lehatárolás, mert minden kistérség a vidékfejlesztés tere is egyben, a nagyvárosokon kívüli területek pedig mind beletartoznak a vidék fogalmába hazánkban.
- A Tamási és Dombóvári kistérségekben elvégzett SWOT analízist a helyi társadalom, valamint szakemberek megkérdezése gazdagítja. A vizsgálat kérdőíves felmérés és mélyinterjú alkalmazásával készült. A Tamási kistérségben a településkategóriáknak megfelelő arányban és számban készültek kérdőívek a kistérségi központban (Tamási), egyéb városban (Simontornya), valamint a kisebb településeken lakó szakemberek körében.
 - Az elvégzett vizsgálatok tükrében az elemzés további része holland geográfusok által használatos módszer bevezetésére tesz javaslatot. Hazánkban már alkalmazzák ezt a módszert, azonban a geográfia területén első alkalommal kerül bemutatásra. A Tamási kistérségben megtörtént a vidékiség és a falu szociális reprezentációjának elkészítése. A vizsgálati módszert más diszciplínákban alkalmazzák, ezért a statisztikai adatbázisra támaszkodó vizsgálatok mellett szükségesnek éreztük bevonní az adott társadalom véleményét is az indikátorok csoportjába. Az elemzésben nem mint statisztikai mérőszám szerepel a kapott eredmény, hanem mint a helyi társadalomban megjelenő „vidék” és „falu” szabad asszociációs képe és egyben véleménye is. A kérdőívet két részre bontottuk. Az első kérdés a „vidék” fogalmára, a második a „falu” fogalmára, az emberekben élő mentális képére kérdez rá. A vidék és a falu hívó szókra adott gondolati asszociációkat, ezek összességét és egymáshoz viszonyított szerkezetét tárjuk fel, valamint mérni tudjuk a hozzájuk kapcsolódó érzelmeket is. Az asszociációs háló kutatási eszközével csoportonként szemügyre vehetjük, mit tartanak fontosnak, hogyan gondolkodnak e két fogalomról a megkérdezettek. Az irodalmi feldolgozásban tagolt definíciós zűrzavar miatt tartottuk helyesnek

mindkét kérdés feltevését. A kérdőívek megfelelő számú begyűjtésében a Tamási Térségfejlesztő Társulás munkatársai segédkeztek. A megkérdezettek között figyeltünk a kormegoszlásra, az iskolai végzettségre, valamint a válaszadók lakóhelyének arányos megoszlására. A kapott eredményeket SPAD-T programmal dolgoztuk fel, amely megfelel a Hollandiában végzett vizsgálatoknál használt módszereknek.

- A befejezett elemzések járultak hozzá, hogy a már feltárt és helyesnek vélt indikátorokkal végezhesük el a Dél-Dunántúli régió kistérségeinek analízisét. Az elemzés elkülöníti a régió urbánus és rurális, valamint centrum és periféria területeit.
- Ezután kerül sor a települési és térségi szinten alkalmazható urbanitás-ruralitás elemzéséhez alkalmasnak vélt indikátorok bemutatására.

A szekunder adatbázissal alátámasztott vizsgálatok számos külföldi és nemzetközi szakirodalmat használtak fel. A statisztikai adatbázisokat a KSH T-STAR, az Eurostat adatbázis, valamint a helyi társadalom körében készített interjúk és kérdőívek szolgáltatták.

1. Ábrák A földrajzi környezet kialakulása

A felfogás szerint a földrajzi környezet nagy része a világnak, amelyben érvényesülnek mind a természeti, mind pedig a társadalmi érvényesülések. Napjainkban a földrajzi környezet, vagy társadalmi-gazdasági szféra a Föld szféráira kiterjed, a kölcsönhatás pedig egyre intenzívebbé válik.

A társ. illetve a természeti környezet zavara figyelhető meg Szabó Pál szerint a földrajzi környezetben, a regionális földrajzban. A regionális földrajz a földrajzi környezetnek megfontolhatóbb körülményeket is kínálhat. A jeleni földrajzi tudományosság miatt ma már lehetséges megérteni a társ. és természeti környezet közötti kapcsolatokat. (Szabó P. 2000) A társ. fogalma megjelenik a társadalmi kérdésekkel foglalkozó tanulmányokban (Mészáros R. 2000, Nemesi Nagy J. 1993), a társadalmi

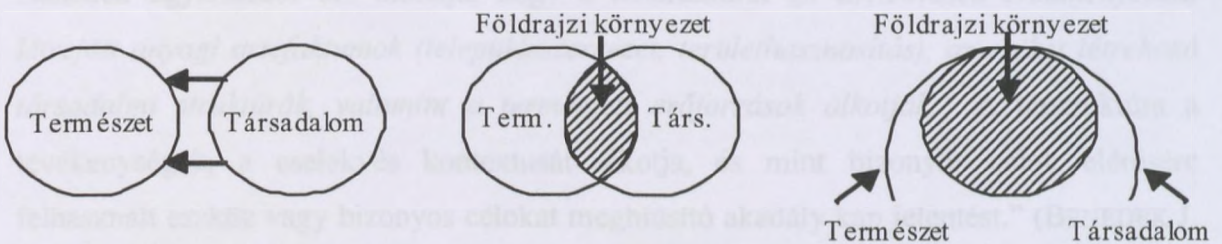
5. A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI TÉR ÉRTELMEZÉSE

Az egyes térfogalmak, a tér értelmezése az eltérő diszciplínákban igen változatos formában kerül elő. Dolgozatunkban azonban a földrajztudomány, valamint a regionális tudományok szemszögéből vizsgáljuk.

Az ember és a természeti környezet közötti viszony az emberiség története során, a társadalmak kialakulásával, a társadalom és a természet közötti viszonyra alakul át. A társadalom annál intenzívebben képes a természeti környezet birtokbavételére, illetve az általa nyújtott lehetőségek kiaknázására, minél fejlettebbek termelőerői, ideértve azok objektív és szubjektív oldalait egyaránt (TÓTH J. 1996).

Tóth József megfogalmazása alapján a természet és társadalom kölcsönhatásának eredményeként, a termelőerők fejlődésével a társadalom egyre nagyobb teret vesz igénybe, szakít ki a természeti környezetből. A kölcsönhatás elmélyül, mígnem a természeti és társadalmi környezet kiterjed a teljes életterre és létrejön a földrajzi környezet, más néven a társadalmi-gazdasági tér (1. ábra).

1. ábra: A földrajzi környezet kialakulása

Forrás: Tóth J. 1996

E felfogás szerint a földrajzi környezet azon része a világnak, amelyben érvényesülnek mind a természeti, mind pedig a társadalmi törvényszerűségek. Napjainkban a földrajzi környezet, vagy társadalmi-gazdasági szféra a Föld egészére kiterjed, a kölcsönhatás pedig egyre intenzívebbé válik.

A tér, illetve a térszerkezet fogalmának zavara figyelhető meg Szabó Pál szerint a fiatal társadalomtudományban, a regionális földrajzban. A regionalisták e fiatal tudomány nyelvezetének megformálására többféle lehetőséget is kínálnak. A jelzett fogalmi sokszínűség miatt mutatnánk be lehetséges módokat a tér és térszerkezet definiálására. (SZABÓ P. 2000) A tér fogalma megjelenik a térelméleti kérdésekkel foglalkozó tanulmányokban (MÉSZÁROS R. 2000, NEMES NAGY J. 1998), a társadalom

és gazdaság térbeliségét kutató művekben (BARTKE I.–ILLÉS I. 1997, MÉSZÁROS R. 1994), valamint az egyes társadalmi-gazdasági jelenségek területi egyenlőtlenségeit bemutató tanulmányokban (ENYEDI GY. 2004, NEMES NAGY J. 2001, FALUVÉGI A. 2000, CSATÁRI B. 1996).

Nemes Nagy József térszerkezet-meghatározása a következő: *„Az egyenlőtlenség és a rendezettség adott jellemzői egy-egy alakzatot, konfigurációt határoznak meg. A konfiguráció (jellemzően matematikai eszközökkel) leírható. A működő rendszerek konfigurációja a térszerkezet. E megkülönböztetés szerint egy autó alkatrészei egy raktár polcain – a raktározás, helykihasználás szempontjából – akár optimális elrendeződést, konfigurációt is mutathatnak, térszerkezetet azonban csak az összeszerelt, működő járműben alkotnak.”* (NEMES NAGY J. 1998) Mindezek meghatározása szerint a tér a helyek egyenlőtlensége és rendezettsége.

Mészáros Rezső megfogalmazásában a térszerkezet valójában állapot, de egyben az a mód is, ahogyan a működő természeti és társadalmi folyamatok megszervezik, elfoglalják, kitöltik a teret. A fogalom maga annak a kettősségnek a felismeréséből ered, amely megjelenik, kifejeződik a területi (térbeli) folyamat és a térben megjelenő szerkezet között. (MÉSZÁROS R. 2000)

Benedek ugyanakkor azt mondja, hogy a térstruktúrát *„a cselekvések eredményeként létrejött anyagi artefaktumok (településszerkezet, területhasznosítás), az ezeket létrehozó társadalmi struktúrák, valamint a természeti erőforrások alkotják.”* A térstruktúra a tevékenységek, a cselekvés kontextusát alkotja, és mint bizonyos célok elérésére felhasznált eszköz vagy bizonyos célokat meghíúsító akadály kap jelentést.” (BENEDEK J. 2000) A térszerkezet vizsgálata változatos megközelítésekben jelenik meg. Egyfelől lehet ágazati (SZÖRÉNYINÉ K. I. 1988, RECHNITZER J.–SZÖRÉNYINÉ K. I. 1993, SZABÓ P. 2000), másfelől lehet területi (TÍMÁR L. 1985, SZIGETI E. 2000). (SZABÓ P. 2000.)

Nemes Nagy József a regionális kutatásokban a térbeli konfigurációt és a rendszer működésének kapcsolatát két szempontból is elsődleges kutatási problémának véli. Először is azt vizsgálják, hogy egy adott konfiguráció miként hat a működésre (egyáltalán lehetővé teszi-e a működést, azaz konfigurációból valóban térszerkezetté válik-e), másodsorban pedig, hogy egy adott működésmód vagy folyamat milyen térszerkezetben zajlik, milyen elrendeződés eredménye. *„A konkrét térszerkezetek esetében természetesen már nem önmagában a működés, hanem annak hatékonysága, eredményessége a vizsgálendő”.* (NEMES NAGY J. 1998b) Felismerték, hogy az elhelyezkedés geometriájának hasznossága nem elvi kérdés, hanem tény, mert az elhelyezkedés geometriája egyben a

magyarázat geometriája is. „Csak éppen nem geometrikus nyelven kell „elővezetni”! Ezt a bonyolult okoskodást oldotta fel tulajdonképpen a 60-as években bevezetett új fogalom, a térszerkezet.” (MÉSZÁROS R. 2000). Azaz az egyes térelemek ugyanazon térben különböző térszerkezetekké kapcsolódhatnak, és ezek különböző hatékonyságúak lehetnek. A térszerkezet vizsgálatok elvezetnek bennünket a térszerkezetek modellezéséhez, az egyes térelemek spontán vagy éppen törvényszerű elhelyezkedésének, elrendeződésének leírásához, illetve például a térelemek optimális elrendezésének megalkotásához. Thünen, Weber, Christaller, Lösch, vagy éppen a chicagói iskola (Park, Burgess stb.) által alkotott modellek mind egy-egy ilyen társadalomföldrajzi térszerkezetet szimulálnak. (SZABÓ P. 2000)

A tér és a távolság szerepe napjainkra nagymértékben átalakult. Az egyre erősödő globalizáció mellett szintén erősödni látszik a lokalitás, a lokális tér szerepe. Ebben a sajátos kölcsönhatásoktól terhes térben jött létre, valamint formálódik az életterünként szolgáló település, mint a tér egy sajátosan, fokozatosan, az emberi szükségleteknek megfelelően változó jellegzetes térformája.

5.1 A település értelmezése

Az eltérő diszciplínák változatosan határozzák meg a település fogalmát. A szociológia szempontjából a települést az ott élők csoportja strukturálja, a népséget helyezi a középpontba, míg például a településtudomány mint műszaki, infrastrukturális egységet kezeli.

Értelmezésünkben a település, mint a tér legkisebb térbeli egysége, a geográfia aspektusából szemlélve, a társadalmi-gazdasági tér sűrűsödési góca (KÖSZEGFALVI GY. 2001)

Ezek a gócok egymástól különböző távolságban lehetnek, példaként említhető a Ruhr-vidék igen sűrű, valamint Csád igen gyér textúrája. A tér minden egyes pontja valamely településhez kapcsolódik, ezért a társadalmi-gazdasági tér a települések együttesét, a településrendszer teljes egészét jelenti. A központi település vonzó hatása szempontjából pedig erősen differenciált teret alkot, amellyel a későbbiekben bővebben foglalkozunk.

A klasszikus településdefiníciót Mendöl Tibor alkotta meg (MENDÖL T. 1963). Szerinte, a település nem más, mint egy embercsoport lakó- és munkahelyének térbeli egysége. A településnek több elengedhetetlen összetevője van. Az első az ember vagy

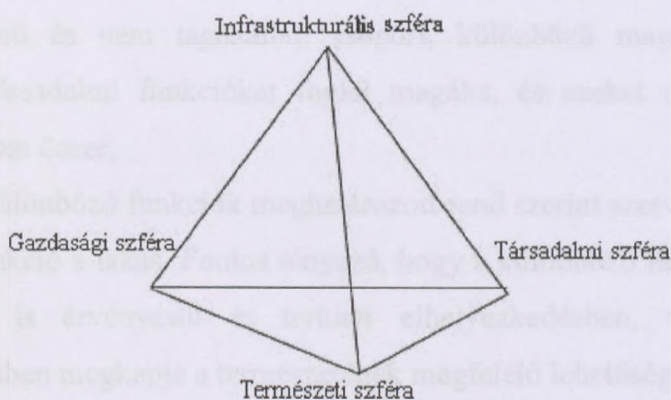
embercsoport, második a hajlék, lakás, harmadik a munkahely, negyedik pedig azon kritérium, hogy mindezek egységként jelenjenek meg.

A települések fejlődésével, erőteljes urbanizálódásával azonban felmerültek egyéb, az adott kornak megfeleltethető megfogalmazások. Ilyen például Beluszky Pál definíciója, amely alapján a település nem csupán funkcionális egységként létező lakó- és munkahely, de rekreációs célokat is szolgál (BELUSZKY P. 1999).

Kiss Tamás a település megfogalmazásakor lényegesnek tekinti, hogy az emberek a történelem során azért tömörültek településekre, hogy letelepedve, egyéni igényeikből integrált társadalmi szükségleteiket közös tevékenységgel (munkakonzentrálással és munkaerőmegosztással), egyéni lehetőségeiknél magasabb szinten elégíthessék ki. (KISS T. 1990)

Tóth József definíciója komplex, a tér minden résztvevőjére kiterjedő megfogalmazással írja le a településeket. Egy adott földrajzi környezetben, annak elemivel intenzív kölcsönhatásban élő gazdasági, társadalmi és műszaki struktúrák rendszereként értelmezi azokat. Ezt egy tetraéder modellel ábrázolja (2. ábra).

2. ábra: A település tetraéder modellje

Forrás: Tóth J. 1996

5.1.1 Településtípusok

A térben kialakuló gócok (települések) eltérő kölcsönhatásokkal, illetve eltérő funkciókkal rendelkeznek. Az eltérő kölcsönhatásban megfogalmazott települések a magányos és csoportos települések. Az eltérő funkciókkal rendelkező település lehet a falu és a város. Falu, ha a funkciók száma kevés, alacsony hierarchia szintűek, és város, ha a funkciók száma magas, bonyolultabb, valamint a hierarchia szintjük magas. A

város továbbá olyan jellegzetes településtípus, amely a területi munkamegosztásban különféle tevékenységek ellátására alkalmas.

Erdei Ferenc számos megközelítési módot sorol fel a város és a falu értelmezése során. Munkáiban sok olyan kifejtés található, amelyek ma is helytállóak. Véleménye szerint célszerűtlenek azok a megfontolások, amelyek a város és vidék ellentétéből indulnak ki a város definiálása során. „...a városok legmélyebb értelmét a vidékkel való összeműködése és összekötő vonatkozások által tudjuk csak megvilágítani”. (ERDEI F. 1974, P. 14.) A város fogalmának tartalmi meghatározásakor Erdei a településföldrajz definícióját tartja helytállónak, bizonyos változtatásokkal. E megfogalmazás szerint a város egy vidék munkamegosztásának az eredménye, valamint város ott jön létre, ahol az őstermelésen kívül minden gazdasági tevékenység folytatására a földrajzi alapok adottak, ennek okán pedig nagyobb település keletkezik. Súlyos tévedésnek tartja a városalkotó tényezők sorából kizárni a mezőgazdaságot, példaként említi alföldi városainkat, melyek bizony a mezőgazdasági termelésen nőtték ki magukat várossá. A másik tévedésnek azt tartja, hogy a településföldrajz egy helyen képzelet el az emberek lakó-, munkahelyi és rekreációs célokat szolgáló tereit.

A városnak mint területi csoportnak jellemzői Erdei szerint:

- nem egynemű és nem tagozatlan csoport, különböző magatartástípusokat és különböző társadalmi funkciókat foglal magába, és ezeket meghatározott rendszer szerint szervezi össze,
- a jelenlévő különböző funkciók meghatározott rendszer szerint szerveződnek egységbe, a legfőbb funkció a lakás. Fontos tényező, hogy a különböző funkciók mindegyike külön-külön is érvényesül és területi elhelyezkedésben, valamint technikai berendezésekben megkapja a természetének megfelelő lehetőségeket.
- Harmadik jellemzője, hogy sajátságokon szerveződött viszonyban van a környező területi csoportokkal, feltételezi a vidéket ellátó kiegészítő funkciókat is.
- Negyedik ismérve az önálló vezetés, az önkormányzatiság – mai szóhasználattal élve. (ERDEI F. 1974, PP: 12-21.)

A fent felsorolt ismérvek nem minden esetben állnak helyt a mai településstruktúrában, valamint a jelenlegi közigazgatás forrágában, azonban a dolgozat szempontjából alapvető jellemzőket közöl. A legfontosabbnak tartjuk azt, miszerint a várost a vidékkel való együttműködése alapján szabad definiálni, nem elvetve a vidékies jelleg említését (pl.: primer szektor a városokban).

Erdei a falun mint térformán olyan kis települést ért, ahol a környezethez igazodva jelennek meg az utcák, házak, valamint mezőgazdasági tevékenységet folytató emberek élnek benne. Sajátos megfogalmazása szerint „...a társadalom elleplezett küzdőtere, ahol alázatos és a harcot már-már földadó emberek tűrik a természeti és a társadalmi erők uralkodását...”. A falvak általában magukban foglalják a parasztságot, akiknek sorsa és fejlődési lehetőségeik azonosak a faluével. Erdei szavai az akkori társadalmi-politikai berendezkedést, az akkori általános értékítéletet közvetítik, amelyen túl természetesen megjelenik a kutató álláspontja is. A falut sok oldalról közelíti meg, vizsgálja, ami a faluban a település, ami a faluból gazdaság; a falut, mint társadalmat. Továbbá megkülönbözteti a változó falu – mint változó szerepkörökkel leírható település – és az örök falu – mint városi vágyálmok – képét. (ERDEI F. 1974, pp: 5-70.)

Tóth József szerint a szférák kölcsönös együtthatásának, valamint ennek bonyolultságának köszönhetőek a különböző településtípusok, így a falvak és a városok.

A település ezen felfogásából a következők emelhetők ki:

- az egyes struktúrák fejlettségi szintje eltérő,
- az egyes struktúrák fejlődési dinamizmusa különböző,
- az egyes struktúrák között a fejlettséget, a fejlődési dinamizmust tekintve hosszabb távon és tendenciaszerűen lazább-szorosabb korreláció van,
- a struktúrák egyes eleminek megváltozása (felgyorsult fejlődése vagy visszaszorulása), esetleg új elem beépülése az egész struktúrát módosítja,
- ez a módosító hatás közvetett formában a struktúrák rendszerére kihat,
- a struktúrarendszerek, tehát a települések fejlettségi (bonyolultsági) szintje eltérő.

(TÓTH J. 2004)

A településtudománytól eltérően a gazdaságföldrajz úgy szemléli a települést, mint a népesség lakó- és munkahelyének összességét, amely terület fontos alkotórésze a gazdasági térszerkezetnek. (KRAJKÓ GY. 1998) Krajkó szerint a gazdaságföldrajz a településhálózatot nem önmagában, nem csupán a belső törvényszerűségei szerint vizsgálja, hanem térkapcsolatai révén a hangsúly térformáló szerepére esik. Ebből következik az a megállapítás, hogy a területfejlesztés elképzelhetetlen a településhálózat funkcionális elemzése nélkül – a területfejlesztés és a településfejlesztés pedig nem választható el egymástól.

A társadalmi-gazdasági térben elhelyezkedő települések különféle szálakkal kapcsolódnak egymáshoz, egyben hierarchikus kapcsolatokkal tűnnek ki. A központi

tevékenységet ellátó település a város, amely funkcióinak jellegétől, nagyságától függően nagyobb vagy kisebb területet tart a vonzásában. (KŐSZEGFALVI GY.–LOYDL T. 2000.)

A múlt század eleji német faluszociológia irodalmában a falu, mint organikus egész jelenik meg, mint igazi közösség. (THURNWALD 1904). Az amerikai vidékség irodalma a statisztikailag is jellemezhető különbözőségeket leírásával foglalkozik és nem vizsgálja a különállás gyökerét, valamint a vidéket összetevő csoportokat sem. (N. SIMS. 1930)

Huigen a *Climing Rural Identities* című könyvében arra hívja fel a figyelmet, hogy a falusi teret úgy definiálják, mint az egyre nagyobb mértékben a fogyasztóknak, a turistáknak és vállalkozóknak, „csomagolt” és „eladott” árut. A falusias terek jövőbeni fejlesztésének iránya szerinte az identitástudat és az identitás eszméjének az erősítése lehet. (T., HAARSTEN–P., GROOTE–P.P.P., HUIGEN (EDS.) 2000) Az identitás problémaköre hazai kutatásokban is felmerült, de leginkább a földrajzi identitás térelemeivel, mint település, kistérség és megye kapcsolatában jelennek meg (SZOBOSZLAI ZS. 2003), nem pedig olyan térkategóriához kapcsolva, mint a vidék, vagy a rurális területek.

5.1.1.1 A városok hierarchiája

A városok településhálózatban betöltött szerepére a hierarchia létrán elfoglalt helyzetük ad támpontot. „*A városok hierachikus szintje a városi alapfunkciók mennyiségétől és minőségi kombinációjától függ.*” (BELUSZKY P. 2003, pp: 316-338.) A hierachiaszintek megállapítására eltérő adatokat használnak a nemzetközi és a hazai kutatók. Walter Christaller a telefonállomások száma alapján, míg Major Jenő, Christaller felfogását elfogadva, a kiskereskedelem volumene alapján számította ki a városhálózat szintjeit. Kubinyi András az egyes településekből egyetemi tanulmányokat végzők számát vizsgálta. Tóth József az interurbán telefonhívások segítségével vonta le következtetéseit. Beluszky Pál a földrajzi-településhálózati vizsgálatok során kiskereskedelmi adatokat – iparcikkforgalom, 1 főre jutó forgalom, a forgalom „vidékre” eső hányada – vizsgált. Kiss István aprólékos, leltározó módszerrel határozta meg a városok hierarchiaszintjét, míg Rechnitzer János a városok innovációs képességét határozta meg.

A vonzáskörzet vizsgálatoknál kétféleképpen járhatunk el Beluszky szerint. Egyrészt vizsgálhatjuk a városi szerepkörök meglétét vagy hiányát, valamint a központi

szerepkör számbavételénél figyelembe lehet venni a városi funkciók differenciáltságát, mennyiségét, a városok jelentőségét. A következőkben az első módszerre hozunk fel példákat.

Napjaink városhierarchiáját Beluszky Pál is elkészítette, 174 mutató figyelembevételével. (3. térkép) Budapesttel nem számolva az alábbiakban állapította meg a szinteket:

- Regionális központ – jellegzetes intézményei az MTA területi bizottságai, egyetemek, MALÉV-kirendeltség, postaigazgatóság, igazságügyi műszaki szakértői intézetek, legalább 25 pénzintézet, 16 utazási iroda, műveseállomás, érsebészeti-klinikai-kórházi osztály, stb.
- Megyeközpont – megyei bíróság, megyei földhivatal, cégbíróság, megyei munkaügyi központ, APEH-igazgatóság, gazdasági kamarák, főiskolák, művészeti szakközépiskolák, ÁNTSZ megyei központjai, kórházak onkológiai, ortopédiai osztályai, legalább 18 pénzintézet, 9 utazási iroda, püspökségek, stb.
- Középváros – onkológiai gondozóintézet, kórházak urológiai, szemészeti osztályai, MATÁV ügyfélszolgálati iroda, legalább 9 pénzintézet, 4 középiskola, levéltár, stb.
- Kisváros – városi bíróság, rendőrkapitányság, földhivatal, közjegyző, legalább 4 pénzintézet, 2-3 középiskola, ingatlanközvetítő cég, IBUSZ iroda, idegenforgalmi hivatal, kórházak bel-, sebészeti és gyermekosztályai, ÁNTSZ, Suzuki-márkakereskedés, stb.
- További városi jellegű intézmények: munkaügyi kirendeltség, középiskola, ügyvéd, TBC-gondozó, mentő, pénzintézet, ÁB-fiók, könyvesbolt, stb. (BELUSZKY P. 2003)

A fent nem említettek közt még megnevezi a „majdnem-városokat”. Ezek a városi jellegű települések, melyeknek eredete igen sokféle lehet. Beluszky megkülönbözteti a „szébb napokat látott” települést, a tradicionális kisvárost, piacközponttal rendelkező várost, mezővárosokat, üdülővárosokat, ipari településeket, agglomerációs településeket.

3. térkép: A városok hierarchiája

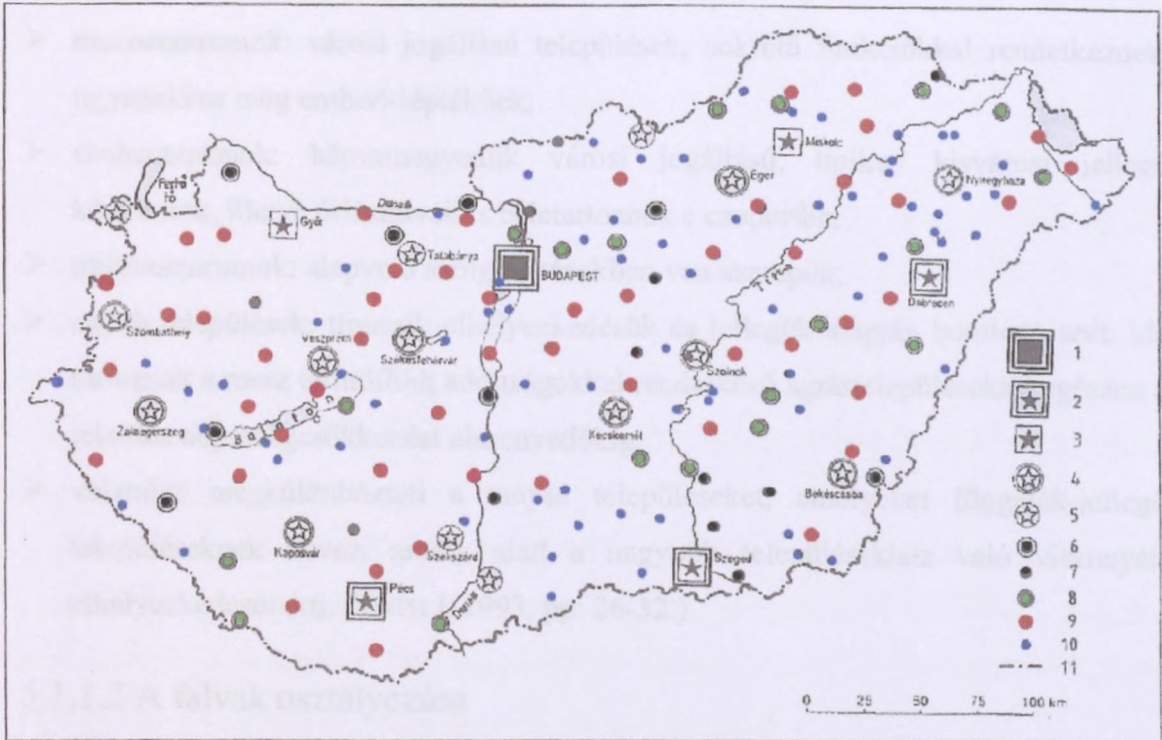
90. ábra: A magyarországi városok hierarchiája, 1995 (Forrás: A Szerző számításai)

1.1 = regionális centrumok, 1.2 = hiányos szerepkörű regionális centrumok, 2.1 = megyeszékhelyek, 2.2 = hiányos szerepkörű megyeszékhelyek, 2.3 = részleges megyeszékhelyek, 3.1 = középvárosok, 3.2 = hiányos szerepkörű középvárosok, 3.3 = részleges középvárosok, 4.1 = kisvárosok, 4.2 = hiányos szerepkörű kisvárosok, 4.3 = részleges kisvárosok, 5.1 = fontosabb városias jellegű települések, 5.2 = városias települések, 6 = városi szerepkör nélküli, városrangú települések

Forrás: Beluszky Pál, 2003

Álláspontunk szerint az osztályozás egyes elemei esetlegesek és több esetben is megkérdőjelezhető hosszú távú alkalmazásuk. Egy adott időpontban, statikus jellegét tükrözve, adhatja meg a városok egymáshoz képest elfoglalt helyzetét. Több eleme például a piac, a kereslet és a kínálat alakulásától függ. Ugyancsak több eleme népesedési és egyéb gazdasági gondok felmerülése esetén szintén nem nyújt megfelelő támpontot az osztályozáshoz. Berényi István és Dövényi Zoltán osztályozása hasonló eredményre jutott, mint Beluszky Pálé. (4. térkép)

4. térkép: A városok hierarchiája az 1990-es évek elején

91. ábra: A magyarországi városok hierarchiája az 1990-es évek elején, Dövényi Zoltán szerint (Forrás: Berényi I.–Dövényi Z.: *Historische und aktuelle Entwicklungen des ungarischen Siedlungsnetzes*)

1 = főváros; 2 = fejlett regionális központ; 3 = regionális központ; 4 = fejlett felsőfokú központ; 5 = felsőfokú központ; 6 = fejlett középfokú központ; 7 = középfokú központ; 8 = fejlett alsófokú központ; 9 = fejletlen alsófokú központ; 10 = „kvázi” központok; 11 = országhatár

Forrás: Beluszky Pál, 2003

Tóth József az Alföld településrendszerének vizsgálata során teszi azon megállapításait, miszerint „A településrendszeren belül megvalósuló kapcsolat-típusok tekintetében a „volt helyzetet” az jellemezte, hogy a rendszer elemei a nyugat-európai településrendszerben megvalósulnál jóval kevésbé hierarchizált kapcsolatokkal kötődtek egymáshoz, és az elemek autonómiája következtében a horizontális kapcsolatok is lazák voltak.” Mind a horizontális, mind pedig a hierarchikus kapcsolatok erősödését prognosztizálja. Véleménye szerint a településrendszer útja a primer, szekunder funkciók dominanciájával jellemezhető szintről a terciér, kvaterner szerepkör kiteljesedéséhez vezető szint felé vezet. A településrendszer elemeit az alábbiak szerint fogalmazza meg az Alföldre vonatkoztatva megállapításait:

- regionális központok: történelmileg kialakult központok ezek, helyzetükben jelentős változás nem várható,

- paracentrumok: erősen differenciált szerepkörű városok tartoznak ide, különálló effektív vonzáskörzettel,
- mezocentrumok: városi jogállású települések, sokrétű funkciókkal rendelkeznek, ugyanakkor még emberi-léptékűek,
- szubcentrumok: háromnegyedük városi jogállású, tipikus kisvárosi jellegű központok, illetve óriásfalvak is beletartoznak e csoportba,
- mikrocentrumok: alapvető szolgáltatásokban van szerepük,
- egyéb települések: típusaik elhelyezkedésük és jellegük alapján bontható szét, ide tartoznak a rossz termőföldi adottságokkal rendelkező agrártelepülésektől egészen a jelentős népességcsökkenést elszenvedőig,
- valamint megkülönbözteti a tanyás településeket, amelyeket függelék-jellegű településeknek nevez, amely alatt a nagyobb településekhez való viszonyát, elhelyezkedését érti. (TÓTH J. 1993, pp: 26-32.)

5.1.1.2 A falvak osztályozása

A falvak osztályozása, típusba sorolása több módon mehet végbe. Az alfejezetben a települések osztályozásának csak igen kis szakirodalmát van módunkban áttekinteni, a klasszikusakat, valamint a dolgozat témájához kapcsolódókat igyekeztünk felvázolni.

Erdei a *Magyar falu* című munkájában sorra veszi a falvak családfáját, főképpen társadalmi tartalmuk, részben településszerkezetük és kialakulásuk szerint különböztette meg őket. Elsőként a szabályos (paraszt)falvakat határozta meg, azon belül:

- az ősfalvakat (a magyarság eredeti szálláshelyeül szolgáltak),
- a jobbágfalvakat (lakó jobbágyok vagy zsellérek volta, az ilyen falunak a községi jogállása is falu volt az 1848-as törvényekig),
- kiváltságos falvak (az egész vidék kiváltsága folytán nyertek szabadságot, ezek a jászkun, a székely és a hajdú falvak),
- a telepes falvak (amelyről Erdei azt írja, hogy „Mozgalmasabb és versengőbb itt az élet, mint akármilyen más faluban és a gyarapodásnak és küzdelmes erőfeszítésnek a nyoma van minden magatartáson.”),
- a szabados falvak (a valahai szabadság emlékét őrző falvak tartoznak ide),
- valamint a „gazda-jómódú” falvak (szerényen polgárosodó, nyugat felé sűrűbben előforduló falvak),

- a földhiányos, vagy proletarizálódott falvak (ahol a földről és a faluból kiszoruló nép summás munkával segít magán),
- és a romlott falvak (ahol valamilyen formában az ott lakók megtagadták a falusi élettörvények teljesítését). (ERDEI F. 1974)

Továbbá megkülönböztette az apró (paraszt)falvakat, amelyet úgy aposztrofál, hogy „*Ez az a falu, amely falubb a falunál.*”, megkülönböztette a „különös falvakat”, amelyek különösségét nagy népességszámuk adta, valamint az uradalmi (ide tartoztak az uradalmi birtokon található települések) és a mindenféle polgári falvak (ahol a polgári társadalomrendszer elvei átjárták az egész társadalmat) jelentettek különálló falu típust. (ERDEI F. 1974, pp: 78-129)

A falvak csoportosítása Enyedi felfogásában történhet a történelmi kialakulásuk, beépítési formájuk (alaprajzuk), gazdasági funkcióik és társadalmi szerkezetük alapján. Időállóbbnak tartja azonban az alaprajz szerinti besorolást, amely csoportosítást Győrffy István munkája alapján mutatjuk be.

Győrffy településeinket két nagy csoportba sorolta, a kertés és a csűrös települések csoportjába:

- a kertés az Alföldre jellemző, alaprajza szabálytalan, halmazfalu. Ide tartoznak Európa legrégebbi települései, túlsúlyuk jellemző: spanyolhonban, görögöknél, délitáliei területeken, Párizsi-medencében, Németalföldön, Rajnánál, valamint ez a legáltalánosabb afrikai falu típus is. Győrffy szerint ezek az egykori nomád téli szállásokból fejlődtek ki, László Gyula viszont avar eredetűnek tartja őket. (GYŐRFFY I. 1943, LÁSZLÓ GY. 1944, PRINZ GY. 1922, MENDÖL T. 1963)
- A csűrös a dombsági és hegységi tájakra jellemző, szabályos alaprajzú. A soros vagy utcás települések a csűrös falvakból alakultak ki. (GYŐRFFY I. 1943)

Településeink főbb alaprajzi típusai Baráth Jánosnál:

- halmazfalvak: hazánkban elterjedt alaprajzi forma, szabálytalan alaprajzúak,
- körfalvak: hazánkban ritkák, (Kemse – Baranyában, Középiszkáz – Veszprém megyében)
- füzérfalvak: átmenetet képeznek a szabálytalan és a szabályos között, a Dél-Dunántúlon gyakoriak,
- szalagtelkes falvak: a középkori Magyarország legelterjedtebb típusai, ma is igen gyakoriak,

- sakktábla alaprajzú, teleklás falvak: tervezett falvak, többségben az Alföldön található. (BARÁTH J. 1996)

Az alaprajzi besorolás mellett a népességszám szerinti csoportosítást is számba kell vennünk.

- 250 fő alatt – törpefalv,
- 500 fő alatt – aprófalv,
- 500-2000 között – kisfalv,
- 2000-5000 fő között – középfalv,
- az 5000 főnél népesebb község – óriásfalv. (ENYEDI GY. 1980)

Az alaprajz és a népességszám alapján történő lehatárolások mellett megjelenik a falvak funkcionális típusainak elkülönítése Lettrich Edit és Beluszky Pál munkáiban. Lettrich, munkájában, a lakónépesség foglalkozási szerkezetét vizsgálva igyekezett besorolni a településeket. A foglalkozási ágakat három részre osztotta: 1) mezőgazdaság, 2) ipar és építőipar, 3) egyéb ágazatok. Azt, hogy a települések az urbanizálódás mely lépcsőfokán állnak, egy háromszögdiagram segítségével ábrázolta. A háromszög oldalait a mezőgazdaság, az ipar és az egyéb foglalkozási ágak alkotják.

- agrártelepülések: a mezőgazdasági keresők: 55-100%,
 - I. fok: mezőgazdasági keresők: 55-75%,
 - II. fok: mezőgazdasági keresők: 75-100%,
- kétlaki települések: a mezőgazdasági keresők: 35,6-55%,
 - az ipari keresők aránya nagyobb, mint az „egyéb”-é,
 - az „egyéb” keresők aránya nagyobb, mint az iparé,
- urbánus települések: a mezőgazdasági keresők: 0-35,6%,
 - I. fok: mezőgazdasági keresők: 15-35,6%,
 - II. fok: mezőgazdasági keresők: 0-15%.

Az urbánus mindkét fokozatán belül további altípusok különíthetők el, az ipari és az egyéb foglalkoztatottak megoszlása alapján. A) ipari jellegű – ahol az ipari (I) és az egyéb (E) foglalkoztatottak hányadosa: 1,33 felett; B) vegyes jellegű – ahol I:E 1,33-0,66 hányados között található; C) egyéb jellegű – ahol I:E 0,66 hányados alatt található. (LETTRICH E. 1965)

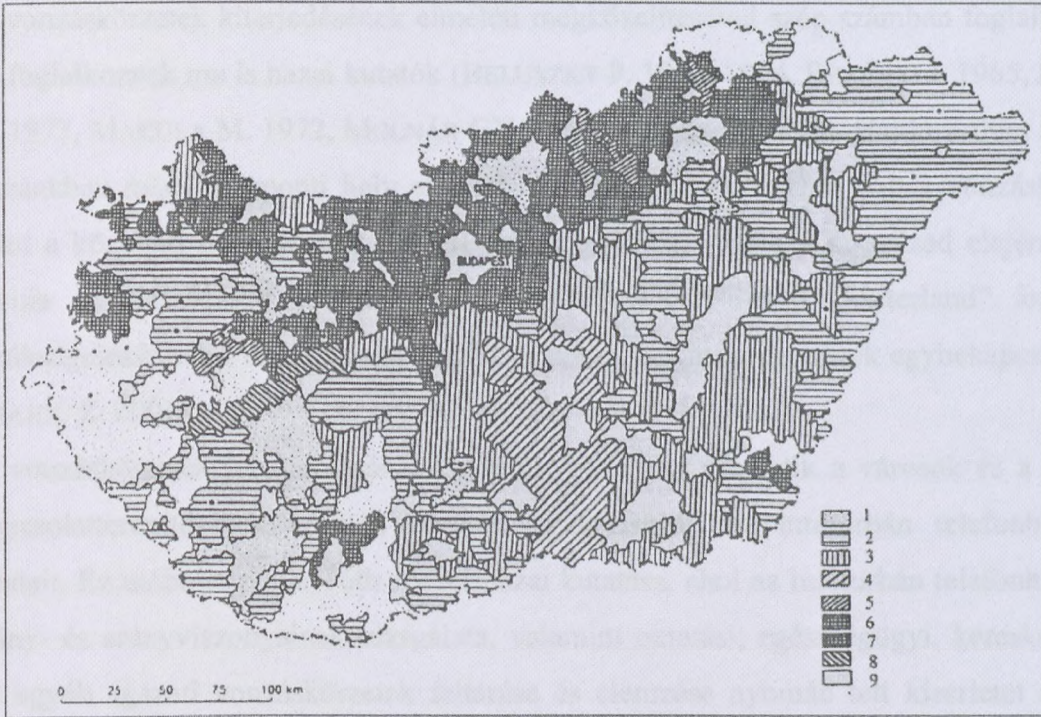
Beluszky a gazdasági szerepkör és a településhálózatban betöltött szerep alapján különböztette meg a falvakat. Öt alaptípusba sorolta őket:

- agrárfalu,
- ipari falu,
- lakó (alvó) település,
- speciális funkciójú falu (üdülőfalu, gyógyhelység),
- vegyes funkciójú falu. (BELUSZKY P. 2003)

A rohamos társadalmi-gazdasági átalakulás folyamán a XX. század második felében a települések is jelentős változásokon mentek keresztül. Az Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció erőteljes településszerkezetet formáló hatását, a kollektivizálás, valamint a szocializmus egyéb, településekre gyakorolt hatását kell megemlítenünk. Ezen változások térformáló szerepének meghatározására több kutatás is vállalkozott. Ezek közül említenénk meg Beluszky klasszifikációját, amely klaszter- és faktoranalízis segítségével hét falutípust különböztetett meg:

- gyorsan fogyó népességű, alapfokon ellátatlan, kedvezőtlen életkörülményeket nyújtó kis- és aprófalvak,
- hagyományos falusi funkciójú, agrár (járulékosan ipari vagy terciér) foglalkozási szerkezetű, közepes méretű falvak,
- agrár-vegyes foglalkozási szerkezetű, stagnáló-csökkenő népességű nagy- és óriásfalvak, egykori kis mezővárosok,
- városias funkciókkal is rendelkező, terciér-ipari foglalkozási szerkezetű községek,
- dinamikusan fejlődő, urbánus művi környezettel, gyors népességnövekedéssel rendelkező ipari községek,
- az agglomerációk, lakóövezetek községei,
- speciális szerepkörű falvak: országos jelentőségű üdülőtelepek, illetve vasutas községek. (BELUSZKY P. 1965) (5. térkép)

5. térkép: Falutípusok az 1980-as évek elején

128. ábra: Magyarország falutípusai az 1980-as évek elején (A térkép Beluszky Pál–Sikos T. Tamás: Magyarország falutípusai c. munkájának térképe alapján készült; az egyszerűsítést Berényi István végezte. Az egyszerűsített térkép megjelent Berényi István–Dövényi Zoltán: „Historische und aktuelle Entwicklungen des ungarischen Siedlungsnetzes” c. tanulmányában.)

1 = gyorsan fogyó népességű, alapfokon ellátatlan, kedvezőtlen helyzetű kis- és aprófalvak; 2 = közepes méretű, hagyományos falusi funkciójú agrárfalvak; 3 = stagnáló-csökkenő népességű, agrár-vegyes foglalkozású nagy- és óriásfalvak, egykori kis mezővárosok; 4 = városi funkciókkal is rendelkező, ipari-tercier foglalkozású községek; 5 = ipari községek; 6 = agglomerációk, lakóövezetek községei; 7 = a budapesti agglomeráció községei; 8 = speciális szerepkörű falvak; 9 = városok

Forrás: Beluszky P. 2003

Hasonló kategorizálást formált Vágvölgyi András, 8 tipikusnak nevezhető homogén településegységet különítve el:

- döntően ipari falvak,
- konzerválódott, nagyjából mezőgazdasági jellegű falvak,
- ipari, bányászfalvak,
- fejlődő nagyfalvak,
- dunántúli aprófalvak,
- borsodi, dunántúli ingázó falvak,
- kelet-alföldi elmaradott falvak,
- vegyes jellegű falvak. (VÁGVÖLGYI A. 1982)

5.2 Vonzáskörzetek és lehatárolásuk

A vonzáskörzetek kiterjedésének elméleti megközelítésével szép számban foglalkoztak és foglalkoznak ma is hazai kutatók (BELUSZKY P. 1963, 1974, BERÉNYI I. 1965, HAJDÚ Z. 1977, MAKULA M. 1972, MOLNÁR GY. 1985, MOKOS B. 1998). Hajdú Zoltán szerint hazánkban már a központi hely elmélet megszületése előtt jelen volt a vonzáskörzet, mint a központi hely elmélet területi alapkategóriája. Már a XX. század elején Prinz Gyula munkásságában megjelenik a „vonzási terület” és a „hinterland” fogalma. Szükségesnek ítéli Prinz a vonzásterület és a közigazgatási egységek egybekapcsolását. (HAJDÚ Z. 2001)

A vonzáskörzetek lehatárolásánál különféle eljárások mérhetik a városok és a falvak kapcsolatteremtésének számát, irányát, gyakoriságát, az interurbán telefonhívások adatait. Ez utóbbira példa Tóth József hazai kutatása, ahol az interurbán telefonhívások irány- és arányviszonyainak vizsgálata, valamint oktatási, egészségügyi, kereskedelmi és egyéb ágazati vonzáskörzetek feltárása és elemzése nyomán tett kísérletet a Dél-Dunántúl belső vonzáskörzet-rendszerének feltárására. (TÓTH J.–DÖVÉNYI Z.–MOSOLYÓ L. 1976)

A használatos módszerek sorába tartozik továbbá a gravitációs-potenciális modell. A modellben a feltételezett központok tömegét mérik, ahol a tömeg lehet a központi település népességszáma, a központ szaküzleteinek, a kereskedelemről élőknek a száma. A vonzáskörzetek kijelölését matematikai-geometriai modellek segítségével szemléltetik. Johansen vizsgálatai alapján a vonzó település minimális lakosságszáma tízezer fő, a vonzott település pedig maximum ötven mérföldes távolságban helyezkedik el a központi településtől. (JOHANSEN, HARLEY E. 1993) A deduktív módszerek alkalmazása nem minden esetben járt sikerrel, ezért is többnyire a piackutatásban használják fel, nem pedig a településtudományokban. (BELUSZKY P. 2003)

Hazai kutatásokban is tesztelték a modellt, többek közt Lackó László végezte el a települések vonzáskörzeteinek gravitációs modell segítségével történő meghatározását. A vonzásközpontok tömegét a településhierarchia mérésére alkalmas természetes mutatókból számította ki, faktoranalízis segítségével. Az eredmények azt mutatták, hogy minél homogénebb a településrendszer, annál értékelhetőbbek a kapott eredmények. (LACKÓ L. 1987)

A vonzáskörzetek lehatárolásánál van, hogy csupán egyetlen körzetet vizsgálnak és azt tekintik meghatározó érvényűnek. Ez azonban a legtöbb esetben nem vezet eredményre,

valamint az sem, ahogy Beluszky is mondja, hogy a vonzáskörzetet nem lehet egyetlen adattal megragadni.

Az azonos hierarchiaszinten lévő települések vonzáskörzetei igen nagy heterogenitást mutatnak, valamint számos egyedi vonással rendelkezhetnek. Az eltérő hierarchiaszintű települések esetében a vonzott területről történő megkeresés nem azonos mértékű. Ebben az esetben jelentős szerepet kapnak a közigazgatásban meghatározott területi illetékességgel felruházott intézmények, amely esetben a kényszer dominál. A fejletlenebb, kisebb központok kisebb vonzáskörzettel rendelkeznek, amely vonzáskörzetek nem alkotnak zárt egységet, átfedések is vannak köztük. A vonzáskörzet a valamilyen központi funkciót ellátó központból és az azt körülvevő, vonzott területből áll. A központi település képes a hozzá nem csupán adminisztratív módon, hanem funkcionálisan kapcsolódó területek legalább alap- és középfokú ellátására. Ugyanakkor az adminisztratív és funkcionális kapcsolatok természetesen nem minden esetben esnek egybe. Az egykori járások helyén kialakult kistérségek esetében a funkcionalitás elvesztette prioritását.

A ténylegesen kialakult kistérségek gyakran különböznek a vonzáskörzetektől, leggyakrabban abban, hogy a központ nem vesz részt a kistérségi együttműködésekben, írja Hajdú Zoltán 1994-ben publikált kutatásában (HAJDÚ Z. 1994).

Az esettanulmányban szereplő Tamási kistérség egy korábbi vizsgálatok is sor került vonzáskörzetének tanulmányozására. (CZUPPON V. 2001) Az elemzésbe vont adatok a kistérség munkaerő-, piaci- és oktatási vonzásának megvilágítására vonatkoztak. A kistérséghez tartozó 31 település csupán töredéke tartozott valamennyi vonzáskörzetbe, amelyek részben az alapfunkciókra korlátozódtak, valamint egyéb vonzó hatást gyakorló települések megjelenését jelezték.

A vonzott terület tehát egyszerre több vonzásterbe is tartozhat, valamint a vonzást kifejtő intézmények által vonzott területek is eltérőek lehetnek. Farkas Tibor megfogalmazása szerint a vonzáskörzetek egy-egy funkció igénybevételének szabad választásán alapulnak. (FARKAS T. 2002)

A település és vonzáskörzete között kialakult társadalmi-gazdasági kapcsolatok vizsgálata során Enyedi György és Pécsi Márton fontosnak és szükségszerűnek tartja a természeti, táji adottságok figyelembevételét. „A társadalmi termelés ütemének növekedésével, az urbanizációs folyamat felgyorsulásával a települések és vonzásterületük kutatásában fontos szerepet kap a város és környéke ökológiai kapcsolatának vizsgálata.” – írja Fodor István a vonzáskörzet-kutatások egyik

alaplátványának (joggal) tartott Szekszárd vonzaskörzetének vizsgálata című munkában. (FODOR I.–HAJDÚ Z. 1985)

Beluszky Pál szerint a vonzás a földrajzi munkamegosztás során létrejövő, szükségszerű kapcsolatok alapján valósul meg. Meghatározásában a hangsúlyt a központi intézmények szolgáltatási körére helyezi, ugyanakkor az ingázást nem a város és vidéke jellegzetes kapcsolatának véli. A speciális funkciók által kialakított térkapcsolatokat nem sorolja a vonzaskörzet összetevői közé. (BELUSZKY P. 1970)

Hajdú Zoltán a vonzaskörzetek meghatározásánál szerves részként tekint a vonzásra, amely függ a vonzerővel rendelkező objektum nagyságától, valamint a távolságtól. (HAJDÚ Z. 1994)

Erdősi Ferenc megfogalmazása a vonzaskörzetet, mint ellátási-szolgáltatási kooperáció által egységbe szervezett, dinamikus rendszert alkotó csoportot tekinti. Ez a csoport magában foglalja a központi települést, valamint az általa vonzott településeket is. A vonzaskörzet differenciálható a funkciók száma, a hierarchiaszint és a vonzás intenzitása alapján is. (ERDŐSI F. 1981) Meghatározásánál az ingázás és a közlekedési kapcsolatok vizsgálatát helyezi előtérbe. Elemzéseivel igazolja, hogy a tömegközlekedés és a munkaerő-vándorlás iránya befolyásolja a vonzaskörzetek kialakulását.

Beluszky nem vonja kétségbe, hogy az ingázásnak jelentős hatása van a településhálózat alakulására, a vonzaskörzetek formálódására, de okokat sorol fel, amiért mégsem tekinthető teljeséggel mérvadónak:

- a munkaerővonzás független a településhierarchiától (falvak, külterületi, magányos ipartelepek, bányák is rendelkeznek munkaerővonzással),
- a napi ingázás, bizonyos mértéket elérve, legalábbis a geográfia elmélete szerint, funkcionálisan egy településsé egyesíti a lakó- és munkahelyet; így az ingázás a település belső mozgásjelenségévé válik,
- valamennyi település szükségszerűen része valamely város vonzaskörzetének, míg az ingázás nem szükségszerűen lép fel. (BELUSZKY P. 2003)

Az említett tanulmányban végzett vonzaskörzet vizsgálat Erdősi Ferenc elméletét látszik igazolni, miszerint a kistérségi elemzésnél a közlekedési kapcsolatok által befolyásolt ingázás nagymértékben hat a kistérségi vonzás csaknem minden összetevőjére. Így kihat az oktatási és piaci vonzaskörzet kialakulására.

Az 1990-es önkormányzati törvény bevezetésével lehetővé vált, hogy a települési önkormányzatok önálló kezdeményezésekbe fogjanak. Ennek első jele a közös

gázprogramokra szerveződött települési összefogások. Az 1990-es évek elejéig lezajlott vonzáskörzet vizsgálatok végeredménye az 1992-93-as kistérségi lehatárolásban öltött testet.

5.3 A kistérségek kialakulása

A kistérség fogalmának tisztázásakor szükséges megemlíteni a kistérség mint területi lehatárolási mód előzményeit. A nemesi vármegye autonómiája a XIV-XV. századra épült ki, amely túl nagy igazgatási egység volt ahhoz, hogy a megyei feladatokat hiánytalanul ellássa, ezért járásokra (processus) osztották azokat. A kialakított területi egység nagysága igazodott a funkcionalitás elvárásaihoz, azonban kifejezetten adminisztratív képződmény volt. A járások a központtól naponta, oda-vissza lóval vagy kocsival megjárható távolságban levő területeket foglalták magukban, amely 15-20 km-es távolságot jelentett. Innen ered a járás elnevezés. Ide telepítették a járásbírókat, a hatósági eljárás és engedélyezési ügyeket. A járás közigazgatási vezetője a szolgabíró, később a főszolgabíró volt, akit a nemesi vármegyében a megyegyűlés választott meg, a törvényhatósági megyében a főispán nevezett ki. A járás semmiféle autonómiával nem rendelkezett. Nagyságuk változó volt, a mai országterületen számuk 150 és 90 között lehetett. (ILLÉS I. 2003)

Az 1848-as forradalomnak nem jutott ideje a középszintű igazgatás megreformálására, csupán a városok igazgatását alakították át teljes mértékben. A járási igazgatást a törvény nem érintette. Az 1848/49-es forradalom leverése után Magyarországon neoabszolutista rendszer jött létre, amelynek legnagyobb vívmánya, hogy a járások központi településeit járásszékhelyekké tette, valamint minden járási szintű állami szervet oda telepített. Élükön az állam által kinevezett császári és királyi főszolgabíró állt. A járási közigazgatás elsősorban az adóügyi, igazságügyi és belügyi igazgatás ellátásáért volt felelős. Az önkormányzatiságot felszámolták. A korábbi gyakorlattal szemben a járási tisztviselőket az állam nevezte ki. A belső rend fenntartásáról az 1849-ben szervezett gyalog- és lovascsendőrség (zsandárság), a városokban az 1850-ben felállított rendőrség gondoskodott. (HOFFMAN I. 2003)

A kiegyezést követően először 1870–71-ben szabályozták átfogóan a járási közigazgatást. Ezt a Szapáry Gyula belügyminiszter nevével fémjelzett 1886-ban kiadott törvény helyezte hatályon kívül, valamint meghatározta a középszintű közigazgatás kereteit egészen 1950-ig. (HAJDÚ Z. 2001) (1. melléklet). Az 1886. XXI.

tc. szerint a megyék járásokra, a nagyobb járások pedig kerületekre tagolódnak. „A járásokban, kerületekben önálló önkormányzat nincs, azok igazgatási egységek. A járás élén a vármegye törvényhatósági bizottsága által választott főszolgabíró, a kerület élén a szolgabíró áll, akik a vármegye kültisztviselői.” (1886. XXI. tc. 67. §) A járásnak nem voltak részei, hanem azzal megegyező szinten helyezkedtek el a rendezett tanácsú városok.

Az 1949-es alkotmány elfogadása után került sor a helyi-területi közigazgatás átfogó reformjára. Ekkor az államhatalom helyi szervei közé tartozott a járási tanács is, melynek élén a járási főjegyző állt.

A tanácsrendszer megalakításakor (1950. évi I. tv.) 140 járásunk volt (2. melléklet). Ekkor került sor az ország területi beosztásának jelentős megváltoztatására, a 25 vármegye, a székesfőváros és a hét törvényhatósági jogú város helyett 19 megyei és fővárosi tanácsot hoztak létre. A járásokban önálló járási tanácsot alakítottak ki. A járási tanácsok végrehajtó bizottságának saját szakigazgatási szervei voltak. Az első tanácstörvény megalkotásáig a járás volt az elsőfokú közigazgatás legjelentősebb szervezete. Ez 1950 után megszűnt, a járást első- és másodfokú szintté alakították át. A második tanácstörvény értelmében (1954. évi X. tv.) a járási tanácsok a megyei tanácsoknak, a községi tanácsok pedig a járási tanácsoknak voltak alárendelve. Ezzel a törvénnyel a járásközpontúság oldódott a magyar közigazgatásban.

1971-ben megszüntették a járási tanácsokat. A harmadik tanácstörvény (1971. évi I. tv.) felszámolta a járási tanácsot és járási hivatalokat hozott létre. A járások száma fokozatosan csökkent, megszűnésük előtt számuk 83 volt. Ebben az időben a járási hivatal apparátusa a községek tanácsadó, szakmai segítő szervezeteként is működött. (HOFFMAN I. 2003) A törvény lehetővé tette a járási igazgatás mellett a városkörnyéki igazgatás kialakítását is. A járási igazgatásban a város és vonzáskörzete nem tartozott egy területbe, mivel a város nem tartozott a járáshoz. Ennek okán a városi tanácsok kezébe engedtek szakigazgatási feladatokat, hogy azokat a teljes járásra vonatkozóan lássák el. 1971 után a járás a megye dekoncentrált igazgatási szerve lett (3. melléklet).

A magyar közigazgatás térszervezés-elméleti megközelítései között kiemelkedik Bibó István munkája. Bibó térszemléleti alapelvei az alábbi felsorolásban összegezhetők röviden.

- A székhelyek optimális megközelíthetőségének alapelvét mondja ki, amely annyit tesz, hogy ha a székhelyek ki vannak jelölve, akkor a közigazgatási

határok meghúzásakor, az egyes földrajzi helyek eldöntésének kérdésekor, a mindenkori székhely megközelíthetősége a döntő szempont.

- A közigazgatási egységek arányosságának alapelve alatt azt érti, hogy minden azonos szinten lévő közigazgatási egységnek azonos méretűnek kell lennie, mivel az eltérő nagyságokból további gondok adódhatnak. A működés szempontjából pedig fontosabbnak tartja a népességi, mint a területi arányosságot. Azt mondja Bibó, hogy az elvek között célszerű kompromisszumokat keresni.
- Harmadik alapelv az igazgatási területrendezés egységének elve. Megfogalmazása szerint szükséges az ország területén létező közszolgálatok és közérdekű szolgáltatások ugyanazon területi beosztási rendszerének alkalmazása. Egy település szolgáljon a különféle közszolgálatok székhelyül.
- A következő alapelv az alsóbb és felsőbb területi egységek egymásba illeszthetőségének kívánalma, teljes területi lefedettség a kisebb és nagyobb területi szinteknél.
- A súlypontok váltakozásának elve azt mondja ki, hogy a közigazgatási területi rendszer súlypontjai rendszerint és célszerűen nem csoportosulhatnak a közvetlenül egymás mellett helyet foglaló szinteken. (BIBÓ I. 1971) (4. melléklet)

Az igen vázlatosan sorba vett alapelvek a mai napig hasznosak és használhatók. Jó példa erre a kistérségi szerveződések, a NUTS 4-es szint legutóbbi reformja, ahol is szükséges volt az egymás alatti és feletti szintek egymásba illeszthetőségének megteremtése, illetőleg a régiók kialakításánál figyelembe vett egységek arányosságának alapelve.

1983-ban, több mint ötszáz évnyi működés után a járásokat megszüntették, majd 1984. január 1-jével 139 városkörnyéket hoztak létre. Kialakulásuk előtt azonban még együttesen jelen volt a közigazgatás rendszerében a járás és a városkörnyék, mintegy átmenetet képezve a két rendszer bevezetése közti időszakban. Hoffman szerint a városkörnyéki igazgatással először képezett egységet egy város és annak vonzáskörzete, tehát bevezetése hatékonyabbá tette ezen a szinten a közigazgatást. Az 1987. XXI. tv. megkezdte a városkörnyéki igazgatás leépítését, és megindította a helyi-területi kétszintű közigazgatás kiépítését.

Az önkormányzati törvény megalkotása tette lehetővé a kistérségek szerveződését, majd pedig az 1996. évi XXI. területfejlesztésről és területrendezésről szóló törvény (Tft.) ismerte fel a településközi együttműködés jelentőségét. A törvény célja a területfejlesztés és területrendezés alapvető feladatainak, szabályainak megállapítása, valamint intézményrendszerének kialakítása. A Tft. 5. § h) pontja az alábbi módon definiálta a kistérséget először: a települések között létező funkcionális kapcsolatrendszer összesége alapján behatárolható területi egység, egymással intenzív kapcsolatban lévő, önszerveződő, egymással határos települések összessége. Az önkormányzatokat nem kötelezte együttműködésre, kistérségek kialakítására, csupán közvetett módon befolyásolta azokat, ugyanis a megalakult kistérségi munkacsoportok vezetői képviselhetették magukat a Megyei Területfejlesztési Tanácsokban.

A területi változások bemutatására 2004-ig a NUTS IV. szinten a tervezési-statisztikai, a már említett vonzáskörzet vizsgálatokkal alátámasztott, a KSH által 1992-93-ban lehatárolt körzetek voltak alkalmasak. Minden kistérségi adatbázis ezen igazgatási egységre épült. A KSH által lehatárolt területek az ország egészére kiterjednek, hiánypótlásként jelentek meg a közigazgatási területi beosztásban, a megye és a település közötti szintet képviselve. Egy település csupán egy kistérséghez tartozott. A lehatárolás a közlekedési kapcsolatok, a lakóhely és a munkahely kapcsolata (ingázás) és a középfokú ellátási kapcsolatok vizsgálata alapján történt. Kialakításukban közreműködtek a települési, valamint megyei önkormányzatok, az érintett minisztériumok, kutatóintézetek, egyetemek, főiskolák. Az 1993. évi közigazgatási beosztás szerint 138 körzetet alakítottak ki, a körzetek közül 104-nek egy, 34-nek pedig több központja is volt. (FALUVÉGI A. 1994) A lehatárolást igen sok bírálat érte, mivel nem lett volna szabad összekapcsolni őket a fejlesztési támogatások elosztásával, ugyanis arra nem voltak alkalmasak.

Az Országos Területfejlesztési Központtal egyeztetve a KSH 1997. augusztus 1-jével módosította a statisztikai kistérségek rendszerét és a települések besorolását (FALUVÉGI A. 1998) Ezzel a kistérségek száma 150-re nőtt.

A 2003-ban megvalósított Kormányprogram, amely a közigazgatási reformot tűzte ki célul, a decentralizáció megvalósítására, az autonómia és az integráció erősítésére törekedett. A program keretében számos elképzelés és koncepció született a kistérségi lehatárolások, valamint közigazgatásba integrálásuk terén. A kutatások nyomán megszületett azon elképzelés, hogy az egységesítés érdekében szükséges a kistérséget intézményesíteni oly módon, hogy az területileg stabilan lehatárolt, több alapvető

funkció ellátására képes és saját szervezetrendszerrel rendelkező – komplex jellegű – közigazgatási egység legyen.

Az Országos Területfejlesztési Tanács 2001 decemberében hozott határozata alapján 2002 és 2003 között megtörtént a kistérségek felülvizsgálata. Ennek eredményeképpen a 150-ből 168 területfejlesztési-statisztikai kistérség alakult. A 150 közül 60-ban következett be változás, csökkent, illetve nőtt településszámuk, 294 település váltott kistérséget. A kistérségek felülvizsgálatánál figyelembe vett alapelvek:

- maradéktalanul lefedi az ország területét, minden település csak egy kistérséghez tartozik (a statisztikai kistérségek és a területfejlesztési önkormányzati társulások területei nem azonosak, azonban a lehetősége megvan e kettő összehangolására),
- a statisztikai kistérségi rendszerben több központú vonzáskörzetek is léteznek,
- a statisztikai kistérségek száma kevesebb a városok számánál, mivel nem mindegyiknek van valós vonzáskörzete,
- a kistérség határának stabilnak kell lennie (támogatási rendszer, statisztikai alkalmazás, területfejlesztési törvény okán),
- a statisztikai kistérségi rendszer a lakosság alap- és középfokú ellátásának kapcsolatrendszerét kifejező vonzáskörzet, az együtt élő, egymásra utalt települések területi egysége (a centrum-periféria elvén meghatározott területi egység),
- az ország egészét érintő, megye és régió határokat át nem lépő rendszer (5. melléklet). (IDEA 2003)

A 2004. évi LXXV. törvény értelmében a kistérségi definíció annyiban módosult, hogy a települések csupán egy kistérséghez tartozhatnak, illetve illeszkednek a területfejlesztési-statisztikai régió, a megye, valamint más kistérség határaihoz. A területfejlesztés összehangolására, valamint közös területfejlesztési célok elfogadására kistérségi fejlesztési tanácsot hoz létre, megteremtve ezzel a szervezet és a működtetés területén az eddigi hiátus pótlását.

A kistérségek lehatárolásában számos vonzáskörzet kutatás játszott szerepet. Mindezek ellenére a jelenlegi kistérségek már nem az egykor fontosnak vélt funkcionalitás mentén húzott határok közt léteznek. Bemutatásra kerül a későbbiekben számos olyan kistérségi elemzés, amely kísérletet tesz ennek megteremtésére.

5.3.1 A kistérség értelmezésének lehetőségei

A rendszerváltozás óta foglalkozik a szakirodalom a kistérség közigazgatásban elfoglalt helyének meghatározásával, fogalmának tisztázásával. A 2004-es Tft. törvénymódosítást megelőzően 2003-ban folyt Kormányprogram, az IDEA eredményeit felhasználva mutatjuk be a kistérségre vonatkozó elképzeléseket és eredményüket. A kistérségekben való gondolkodásnak több tényező is okaként sorolható Bekényi József, Bércesi Ferenc és Németh Jenő álláspontja szerint. (IDEA 2003)

- A települési autonómiát támogató jogalkotás a területi igazgatás dezintegrációját eredményezte. A rendszerváltozás óta folyamatosan bővültek az önkormányzati együttműködési formák, szép számban megszorodtak a legkülönbözőbb célokkal létrejövő társulások.
- Uniós csatlakozásunkkal olyan társadalmi-gazdasági erőterbe kerültünk, amelynek meghatározott játékszabályai vannak, és ezek közé a szabályok közé tartozik az átlátható és egységes statisztikai rendszer kialakítása, a régiók létrehozatala. A csatlakozás kiemelt jelentőséget ad a kistérségi együttműködéseknek, az intézményrendszer korszerűsítésének, a források közösségi követelményekkel is szinkronban lévő hasznosításának. Uniós csatlakozásunk megköveteli a regionális közigazgatási szint kiépítését.
- Mára a kistérségi szerveződések olyan átláthatatlan szövevényes rendszere jött létre, amely a központi kormányzás számára kezelhetetlen.

A kistérség fogalma alatt érthetjük az alábbiakat:

- természetföldrajzi értelemben vett homogén tájat,
- etnikai, néprajzi, kulturális egységet,
- az önkormányzatok által létrehozott területi illetékességi szervet,
- regionális vagy dekoncentrált szervek kirendeltségének illetékességi területét,
- oktatási, egészségügyi ellátási körzetet,
- a területfejlesztési önkormányzati társulások által létrehozott szervezetet,
- közigazgatási területi egységet,
- tervezési-statisztikai egységet,
- a területfejlesztés legkisebb alapegységét, stb. (IDEA 2003)

Pálné Kovács Ilona a 2004-es törvény megalkotását megelőző tanulmányában teszi fel a kérdést, hogy vajon van-e annyi feladat, amely elegendő ahhoz, hogy a kistérségi

szint beépüljön hazánk közigazgatási rendszerébe. (PÁLNÉ KOVÁCS I. 2003) A kérdés eldöntése igen nehéz, azonban a kistérségek léptékét koncepcionális kérdésnek tartja. A Kistérségek Fejlesztéséért Tudományos Egyesület 2001. évi reprezentatív felvétele alapján a kistérségi társulások működési formái Schwertner János tanulmányában: (SCHWERTNER J. 2003) (2. táblázat)

2. táblázat: Együttműködési formák a kistérségi társulásokban

Működési forma	%
<i>Területfejlesztési társulás</i>	76
<i>Egyesület</i>	12
<i>Szövetség</i>	8
<i>Alapítvány</i>	1
<i>Egyéb</i>	3
<i>Összesen</i>	100

Forrás: Schwertner J. 2003

5.4 Európai Unió kitekintés

A kistérségnek megfelelő NUTS 4-es szint, a dolgozat tárgya a vizsgált régióban, az Európai Unióban nem minden tagállamban található meg. Ahol igen, ott az együttműködési formák igen nagy varibilitást mutatnak. A fejezetben összefoglaltuk a kistérségi szerveződések más tagállamokban található formáit és lehetséges szerveződéseit.

- A francia modell a területi önkormányzati struktúrára épül. A települések között háromszintű együttműködés lehetséges: települési közösségek, agglomerálódott térségi közösségek, valamint nagyvárosi térségi közösségek. Mindhárom együttműködésben vannak kötelező és választható feladatok, az elmaradott települési közösségek számára kevesebb, míg a jóval fejlettebb nagyvárosi térségekre jóval több és nagyobb területre is kiható feladat hárul.
- Hasonlóan épül fel az olasz modell is, ahol szintén három szint létezik a települések közötti együttműködésre: a nagyvárosi körzetek, a hegyi közösségek, valamint a területi közösségek. Itt azonban már jóval kevésbé szabályozott együttműködésekről van szó.
- Spanyolországban nincs szabályozott kistérségi szint, itt az érdemi irányító funkció az államra és a régiókra hárul.
- Írországból csupán a krízishelyzetben lévő területek felzárkóztatásának céljából hoztak létre kistérségi szinteket, igen erős állami támogatással. (IDEA 2003)

A kevés prioritásra épülő állami politikának volt köszönhető a hihetetlen gyors fejlődés az ír szigeten, amely példaértékű lehet a hazai kistérségi fejlesztésekben is.

5.4.1 A területi statisztikai osztályozási rendszer

Az Európai Unió fejlődése a tagállamok bővülésével új osztályozási rendszer, valamint új regionális politika és intézményrendszer kiépítését tette szükségessé. Már az 1957-es Római szerződés említést tesz arról, hogy a tagállamok harmonikus fejlődését a regionális különbségek mérséklésével, az elmaradott régiók felzárkóztatásával szükséges elérni: „*Abban a törekvésükben, hogy népeik gazdaságait egyesítik, és azok harmonikus fejlődését előmozdítják, amennyiben az egyes területek közötti különbségeket és a kedvezőtlenebb adottságú területek elmaradottságát csökkentik*” (CEC, 1957).

Az 1986-ban megalkotott Egységes Európai Okmány már nevesítette a regionális politika legfőbb céljait:

- az egyes régiók közötti diszharmónia, a megkésett fejlődésből adódó esélykülönbségek mérséklése,
- ennek érdekében össze kell hangolni a nemzeti és közösségi gazdaságpolitikát, ki kell alakítani annak strukturális eszközeit (ennek reformja Maastrichtban következik be, (CEC 1991)),
- az Európai Regionális Fejlesztési Alap (ERFA, 1975) feladata, hogy elősegítse a depressziós területek felzárkózását, az ipari elmaradott területek újraélesztését, (Kohéziós Alap létrehozása a későbbiekben: *Council of the EEC, 1993, Maastricht*, melynek tagjai: Írország, Spanyolország, Portugália és Görögország),
- továbbá a Közösség különböző pénzügyi forrásainak koordinálása a hatékony regionális politika érdekében. (WINKLER GY. 1999)

A Maastrichtban 1991-ben megkötött Európai Unió szerződés megerősítette a fenti alapelveket. Mindeközben felmerült egy egységes osztályozási rendszer kiépítésének lehetősége is, amely a heterogén földrajzi térben elhelyezkedő országok, régiók egységes kezelését tenné lehetővé.

Az 1970-es évek elején az Eurostat kifejlesztett egy egyedülálló, következetes rendszert az Európai Unió területeinek felosztására, ez volt a Nomenclature of Statistical Territorial Units (NUTS) (REFERENCE GUID 2005). A végrehajtás és a korszerűsítés, mintegy harminc éven keresztül, csupán megegyezés alapján ment végbe a tagállamok és az Eurostat között, néhol igen hosszú és nehéz tárgyalásokon keresztül valósult meg. Az Eurostat 1995-ben kiadott módszertani tanulmánya ismerteti a rendszert (REGIONS NUTS 1995). Habár már 1988 óta alkalmazzák, a szinteket csupán 2000 tavaszán szabályozták, valamint 2003. júliusától érvényesek. A NUTS ötszintű, hierarchikus rendszer. Három regionális szintből (NUTS 1-3), valamint 2 lokális szintből (NUTS 4-5) áll. Ez a rendszer már tartalmazza a 2004-ben csatlakozott országok statisztikáit is, amely az Eurostat honlapján megtalálható és letölthető. (www.eurostat.ec.eu.int)

Az Eurostat a szintek népességére vonatkozóan is megfogalmazott elvárásokat (3. táblázat).

3. táblázat: Népeségre vonatkozó szint adatok

Szint	Minimum fő	Maximum fő
NUTS 1	3 millió	7 millió
NUTS 2	800 000	3 millió
NUTS 3	150 000	800 000

Forrás: Regional and Urban Statistics – Reference Guide, 2005

4. táblázat: A regionális NUTS szintek száma az EU-25-ben

NUTS régiók	NUTS 1	NUTS 2	NUTS 3
Belgium	3	11	43
Csehország	1	8	14
Dánia	1	1	15
Németország	16	41	439
Görögország	4	13	51
Spanyolország	7	19	52
Franciaország	9	26	100
Írország	1	2	8
Olaszország	5	21	103
Észtország	1	1	5
Ciprus	1	1	1
Luxembourg	1	1	1
Lettország	1	1	6
Litvánia	1	1	10
Magyarország	3	7	20
Málta	1	1	2
Hollandia	4	12	40
Ausztria	3	9	35
Lengyelország	6	16	45
Portugália	3	7	30
Szlovénia	1	1	12
Szlovákia	1	4	8
Finnország	2	5	20
Svédország	1	8	21
Egyesült Királyság	12	37	133

Forrás: Regional and Urban Statistics – Reference Guide, 2005

A regionális szinteket előnyben részesítő Eurostat kimutatása alapján, a tagállamokban eltérő számban található meg az egyes szintek (4. táblázat).

Az osztályozási rendszer alapelvei a következők:

- Megkülönböztet normatív és analitikus határokat: a normatív határok a már létező lokális intézmények, a közigazgatás által kialakított határokat jelentik. Nagyságukra jellemző, hogy a tevékenységek hatékonyan és gazdaságosan szervezhetőek. Határaikat történelmi vagy kulturális tényezők alapján is meg lehet szabni.

- Az analitikai vagy funkcionális régiók határait különféle elemzések alapján szabják meg, ezek lehetnek földrajzi, gazdasági, vagy etnikai kritériumok alapján lehatárolt homogén zónák.
- A területi egységek általános jellemzőit, valamint a regionális szintet részesíti előnyben,
- az osztályozás ötszintű, a tagországokban általában két fő regionális és egy lokális szint létezik. (REFERENCE GUIDE 2005)

Az átlagos NUTS szintek méretét az alábbi táblázat foglalja össze. (5. táblázat)

5. táblázat: A NUTS egységek átlagos mérete 2000-ben

	NUTS-1	NUTS-2	NUTS-3
Európai Unió: Terület (km ²):	40910	15124	2917
Népesség (ezer):	4802	1775	342
Helyi önkormányzat (db):	1262	466	90
Magyarország: Terület (km ²):	93030	13290	4652
Népesség (ezer):	10043	1435	502
Helyi önkormányzat (db):	3131	448	157

Forrás: Szigeti E. 2003

Hazánkban a területi-statisztikai osztályozási rendszer alkalmazkodása az Uniós elvárásokhoz nem volt zökkenőmentes. A NUTS szintek alakulása a következőképpen ment végbe:

- NUTS 1: hazánkban az ország területe alkotja ezt a szintet, ugyanakkor számos példát találunk egyéb tagországok esetében, ahol nem alkották meg ezt a szintet: Dánia, Írország, Luxemburg, Svédország.
- NUTS 2: az 1996. évi XXI. törvény még kétféle régióról beszél,
 - „tervezési-statisztikai (nagy) régió: több megye (a főváros) területére kiterjedő, az érintett megyék közigazgatási határával határolt, egybefüggő tervezési, illetve statisztikai területi egység”,
 - „fejlesztési régió: egy vagy több megyére (a fővárosra), vagy azok meghatározott területére kiterjedő, társadalmi, gazdasági vagy környezeti szempontból együtt kezelendő területi egység”. (1996. XXI. tv. 5 § e))
 - 2004. LXXV. tv. módosítás értelmében: „a régió: tervezési-statisztikai és fejlesztési célokat szolgáló egy vagy több megyére (a fővárosra)

kiterjedő, az érintett megyék közigazgatási határával lehatárolt társadalmi, gazdasági vagy környezeti szempontból együtt kezelendő területfejlesztési egység". (2004. LXXV. tv. 1 § e))

- a régió lehatárolásával kapcsolatosan igen sok hazai tanulmány látott napvilágot. Legtöbbjük a megyék sorsáért aggódott (AGG Z. 1994, BELUSZKY P. 2000, NEMES NAGY J. 1997, P-NÉ KOVÁCS I. 1997) voltak viszont olyan tanulmányok, amelyek az önálló entitásként szereplő régiókezdeményeket látták volna szívesen hazánk közigazgatási térképén (TÓTH 1997). A végleges régiók kialakítása csupán az 1996. XXI. tv. 1999-es módosításakor mehetett végbe, miután elfogadták az Országos Területfejlesztési Konceptiót 1998-ban, ekkor nevesítették a hét tervezési-statisztikai régiókat. Az 1996-os törvény még csupán a Balatoni és Budapesti agglomeráció területét nevezte meg, mint regionális egységeket.
- A NUTS 3: szint a közel ezer éves hagyományokra épülő megyék szintjét képviseli, melynek kialakulásáról, fejlődéséről a következő alfejezetben szólnunk. A Megyei Területfejlesztési Tanácsok létrehozásáról az 1996. XXI. tv. rendelkezik, amely a területfejlesztés középszintű, koordinációs intézménye.
- A NUTS 4: a kistérségek szintje, számuk ma 168. A megyén belüli területi különbségek kimutatására alkalmas lokális szint, a NUTS szintek kialakítása körüli vitákban is helyet kapott. (WINKLER GY. 1999) Az EU 15 országában csupán az Egyesült Királyságban, Finnországban, Görögországban, Írországban, Luxemburgban és Portugáliában alakították ki ezt a szintet.
- A NUTS 5: a második lokális szint, a településeket jelenti. A KSH 2004. január 1-jei adata alapján 3145 település tartozik e csoportba. (KSH 2004)

A területi egységek statisztikai osztályozásáról szóló 1059/2003/EK rendelet már csak a NUTS 1-3 szinttel foglalkozik, s a rendszer korábbi 4-5. szintjét a helyi adminisztratív egységek szintjeinek tekintve LAU1-nek (korábbi 4-es, nálunk kistérségi szint) és LAU 2-nek (korábbi 5-ös, nálunk települési szint) nevezi.

5.5 A megye

„Az állami és önkormányzati közigazgatás bonyolult rendszerként határozható meg történetileg, melyen belül a szervezeti, a jogi-szabályozási, intézményi, személy, területi stb. kérdések mindenkor bonyolult kölcsönhatásban jelennek meg” (HAJDÚ Z. 2001). A közigazgatás mind komplex egységként, mind pedig elemeire bontva vizsgálható, figyelembe véve azt, hogy az elemek vizsgálatából nem vonható le következtetés a rendszer egészére.

Mindezeket szem előtt tartva igyekszünk áttekintő képet nyújtani a közigazgatás egy vékony szeletéről, ugyanakkor ezer éven át legmeghatározóbb eleméről, a megyéről. A megye történeti fejlődésének tagolása sokféleképpen lehetséges (CSIZMADIA 1976, EREKY 1910, SZAMEL 1981 IDÉZI: HAJDÚ Z. 2001), azonban a jelenlegi áttekintés a királyi vármegyékre, a törvényhatósági vármegyére, a megyei tanácsokra, valamint az önkormányzati megyére terjed ki.

A megye első formája a Szent István által létrehozott *királyi vármegye*. Az írott történeti források, valamint régészeti leletek nem teszik lehetővé, hogy pontos képet alkossunk a Szent István kori megyék elhelyezkedéséről, számukról, funkcióikról. (KRISTÓ GY. 1988) Ez a területi egység a királyi birtokok kormányzását, a király közvetlen szolgálatában lévők összefogásának térbeli keretét jelentette. Az írásos források alapján tíz vármegye létrehozása köthető biztosan Szent István nevéhez: Fejér, Veszprém, Visegrád, Kolon, Csanád, Nyitra, Győr, Hont, Doboka, Fehér megyék. Feltehetően nem egy időpontban jöttek létre ezek a megyék. A XII. század végére fokozatosan közjogi-igazgatási egységekké váltak, valamint stabilizálódott számuk (1184-ben 72 megye). (HAJDÚ Z. 2001)

A magyar történelemben elsősorban a *nemesi vármegye* játszott jelentős szerepet, a XIII. századtól egészen 1848-ig. A kis- és középbirtokos nemesség önkormányzati intézménye volt, amelyet a megyénként szerveződő nemesség hozott létre. Fontos célja volt, hogy kivonja magát a tartományurak hatalma alól, ezért fokozatosan, először az igazságszolgáltatásban, majd a törvényhozásban és a közigazgatásban alakította ki önkormányzatát. A nemesség a nemesi vármegye intézményén keresztül közvetlen beleszólást nyert az országos politikába. Az országgyűlés a megyék gyűlése volt. (ILLÉS I. 2003)

A *törvényhatósági vármegye* 1867 és 1950 között létezett. A modernizálódó magyar állam a kiegyezés után nem állította vissza a vármegyék önkormányzatiságát. A szakigazgatási és pénzügyi feladatokat kivették a megyék kezéből. A megyegyűlés által választott alispán kezéből átkerültek a jogok a király által kinevezett főispán kezébe. A trianoni békeszerződés után a korábbi 63 vármegyénkből 11 megyének az egész területe, míg 23 megyének kisebb-nagyobb része maradt csak meg a csonka ország területén. Ezekből szerveződött 24 új megye.

Az 1949-ben elfogadott sztálini Alkotmány után 1950-ben létrehozták a *megyei tanácsokat*. A közigazgatási reform (1950 I. Tanácstörvény) a 24 megyét 19-re csökkentette terület-összevonásokkal. A nemesi vármegyékhez hasonlóan magukba integrálták a korábbi szakigazgatási feladatokat és igen nagy hatáskörre tettek szert. Felügyeletük alá került a helyi ipar, a mezőgazdaság, a kereskedelem, a lakásgazdálkodás, szolgáltatások döntő hányada. Az ágazati kérdésekben a minisztériumok döntési szerepköre a második és harmadik tanácstörvénnyel fokozatosan veszítette el érvényét. (ILLÉS I. 2003)

Az *önkormányzati megye* 1990-ben jött létre. Igyekeztek az előző rendszerben túldimenzionált megyei irányítást fékezni és a törvényhatósági vármegyékhez hasonló jogokkal ruházták fel. A szakigazgatás kikerült a megyék kezéből, a minisztériumoknak alárendelt megyei hivatalokhoz csoportosították át azokat. A megyeszékhelyek, valamint az 50 ezer lakosnál nagyobb városok kikerültek a fennhatóságuk alól és megyei jogú városként működtek tovább. 1994 óta a megyét közvetlenül választott testülete irányítja. Az 1996-os területfejlesztésről és területrendezésről szóló törvény szabályozása folytán megalakultak a Megyei Területfejlesztési Tanácsok, amelyek a területfejlesztés összehangolását és a pénzügyi források elosztását végzik a megyében.

5.6 A régió

A régiónak hazánkban két igen eltérő megfogalmazása, jelentéstartalma is van. Ebben az esetben mi most csupán az 1996-os Tft törvény 1999-es módosításával definiált tervezési-statisztikai egységként lehatárolt régióról teszünk említést, tekintettel arra, hogy külön dolgozatot érdemelne a régiók lehatárolásának problematikája. Hajdú Zoltán megfogalmazása szerint is a régió a XX. század legbonyolultabb kategóriájává,

társadalmi és tudományos kérdéskomplexumává vált, a regionalizáció pedig az egyik legvitatottabb folyamatává. (HAJDÚ Z. 2002)

Hazánk közigazgatásának történeti vizsgálata során figyelembe kell vennünk, hogy két történetről beszélhetünk. Egyrészt létezik a ténylegesen működő közigazgatás, valamint e mellett ennek permanens kritikája. (HAJDÚ Z. 2002) Fejezetünkben az objektíve létező közigazgatás rendszerével foglalkozunk, utalva arra, hogy az előző fejezetekben áttekintettük már a főbb reformjavaslatokat.

A magyar közigazgatásban a régió létrehozásának lehetősége többször is felmerült, de mindig igen rövid életű elképzelések voltak ezek. A középkorban a területi szerveződés alapjává a középnemesség által szervezett megye vált. Az ennél nagyobb területi egységet kialakítani kívánó elképzelések a nemesség ellenállásába ütköztek. (ILLÉS I. 2003) Ilyen kísérlet volt II. József centralizációs kísérlete, vagy Bach Sándornak a szabadságharc leverése utáni kerületei. A dualizmus időszakában is történek kísérletek a megyerendszer megreformálására, ahol is felvetődött a regionális közigazgatás problematikája, azonban a regionális (tartományi) szint létrehozását hamar elvetették. A nemzetiségi alapú regionalizáció nem kapott elegendő politikai támogatást. (HAJDÚ Z. 2001)

A statisztikai régiók szintjén az alábbiak szerint osztották fel hazánkat a Monarchia idején: Duna jobb partja, Duna bal partja, Duna-Tisza köze, Tisza jobb partja, Tisza bal partja, Tisza-Maros köze. A trianoni békeszerződés után ez megváltozott: Dunántúl, Alföld és Észak területekre tagolták. Hajdú Zoltán szerint a gazdaságpolitikában, a gazdasági országszemléletben folyamatosan jelen volt az ország makrostruktúrájában (statisztikai régiókban) való gondolkodás. (HAJDÚ Z. 2001)

Európai Uniós csatlakozásunkkal szükségessé vált tervezési-statisztikai régiók kialakítása, egyrészt a forráselosztás, programozás, tervezés, másrészt pedig az egységes statisztikai rendszer kialakítása érdekében. Az 1996. évi XXI. Tft törvény előírta a régiók kialakítását. Ekkor csupán a Balatoni és Budapesti agglomerációs gyűrű került nevesítésre, a jelenlegi hét tervezési-statisztikai régiót (3. ábra) az 1996-os 1999-es módosítása, valamint a 2004. évi törvény erősítette meg. Minden régióban megalakultak a területfejlesztésért felelős tanácsok, valamint ügynökségek.

Az 1996-os Tft törvény a támogatásra javasolt térségek fogalmánál és lehatárolásánál az Európai Unió regionális prioritásait, valamint hazai sajátosságokat is figyelembe vett. (SÜLI-ZAKAR 1997)

Sem az 1998-as Országos Területfejlesztési Koncepció, sem a törvény nem foglalkozik a nagyrégiók lehatárolásával, a NUTS 1 szint kialakításával. Az Európai Parlament és a Tanács 1059/2003/EK rendeletének előírásai szerint alakították ki Magyarországon a NUTS 1 szinteket, amely az úgynevezett "statisztikai nagyrégióknak" felel meg. (6. térkép)

6. térkép: Magyarország tervezési-statisztikai és statisztikai nagyrégiói

Forrás: KSH, 2005

5.7 A regionális fejlődés értelmezése

A társadalmi-gazdasági fejlődés a térben egyenlőtlenül megy végbe, ennek köszönhető Krugman szerint, hogy az elmúlt években feltámadt az érdeklődés a fejlődés földrajzi megközelítése iránt. (KRUGMAN P. 1999) A térbeli egyenlőtlenségek nem minden esetben jelentenek hátrányt, pozitív hangsúllyal szerepelnek például a tértudományokban, így a regionális tudományban is.

A regionális fejlettségbeli különbségeket alakító tényezők sokfélék lehetnek, a vélemények megoszlanak a tényezőkről, valamint számukról is. A legrégebb óta használatban lévő és legelterjedtebb mutató a GDP, valamint annak területi mutatója, vásárlóerő paritáson mérve (PPS). A különféle lehetséges gazdasági fejlettségre vonatkozó mérések, metodikák a későbbiekben bővebben is bemutatásra kerülnek.

A regionális fejlődés fogalmát tovább bővíthetjük a területi jelzővel, Nemes Nagy álláspontja szerint ekkor csupán arra utalhatunk, hogy kiemelt szempontként kezeljük a térbeliséget és nem a fejlődési folyamat mindig jelenlévő elemeként értelmezzük azt. (NEMES N. J. 1998)

A regionális fejlődés értelmezésével számos kutató foglalkozott. Enyedi György a regionális fejlődésen az életkörülmények és életminőség javulását érti. Ennek értelmében a termékfogyasztás mennyiségi növekedése helyett jobb minőségű és változatos termékek fogyasztása történik, egy egészségesebb környezetben. (ENYEDI GY. 1996)

Faragó László értelmezésében a területi fejlődés belső strukturális változásokat jelent, amelyek eredményeként az egyén és a helyi társadalom számára a lehetőségek kibővülnek, több lehetőség közül lehet választani, illetve ugyanaz a lehetőség szélesebb rétegek számára válik hozzáférhetővé. (FARAGÓ L. 1994)

Lackó László megfogalmazása alapján a területi fejlődés magában foglalja az ország egészére, különböző részeire és az egyes településekre jellemző változásokat, a természeti erőforrások, a népesség, a termelés, az infrastruktúra és az intézmények területi eloszlási és változási viszonyait, valamint a közöttük meglévő kapcsolatokat. Értelmezésében az értékek változása nem jelenik meg, de kiemeli a fejlődés gazdasági, társadalmi és környezeti összetevőit (LACKÓ L. 1987)

A fejlődés fogalmához szorosan hozzákapcsolódik a fenntartható fejlődés paradigmája. Általában az a fejlődés tekinthető fenntarthatónak, amelyben a jelen generáció szükségleteinek kielégítése nem korlátozza a jövőbeni generációk szükségleteinek kielégítését (ENYEDI GY. 1996). Más megfogalmazások alapján csak azt a fejlődést fogadhatjuk el fenntarthatónak, ami gazdasági, társadalmi és környezeti szempontból is egyaránt fenntarthatónak bizonyul (LÁNG A. 2003)

5.8 A terület- és településfejlesztés és értelmezése

Mind a nemzetközi, mind pedig hazai iskolák, műhelyek különbözőképpen ítélik meg a területi és települési rendszerek kapcsolatát, amely időben és térben változó. Hajdú szerint a területiség problematikája sok vonatkozásban magában hordozta az állami-közösségi tevékenység igen sok elemét és azok sokszínű alakulását. (HAJDÚ Z. 2001)

Gyakran politikai, gazdasági és egyéb társadalmi érdekek befolyásolják a területfejlesztés fogalmát, legfőképpen igaz ez hazánk esetében.

A területi kérdések nem túlságosan régi szakmai fogalmak Magyarországon, a századfordulót követően erősödött fel a térségi szakmai szemlélet, majd a két világháború között ismét kibontakozott. A szocialista érában, az erősen központosított irányítás idejében a helyi települési érdekek háttérbe szorultak, a térségfejlesztés szempontjai pedig egy centralizált modellben valósultak meg, amelyek nem minden esetben jártak sikerrel. A területfejlesztés az Országos Terv Hivatalhoz (OTH), a területrendezés pedig az Építésügyi és Városfejlesztési Hivatalhoz tartozott. Az 1948-ban megalakuló OTH hamarosan átvette az irányítást az egész országban és a központosított gazdaságirányítás legfőbb szerve lett. (KAPOSI Z. 2002) Az 1964. III. törvény értelmében ekkor még a területrendezés gyűjtőfogalmába beletartozott a településrendezés is. (KŐSZEGFALVI GY.– LOYDL T. 2001)

A területfejlesztés és településfejlesztés kapcsolatrendszerének értelmezéséhez szükséges néhány területfejlesztési sajátosságot kiemelni települési szempontból. A területi és települési kapcsolatok értelmezését megkönnyíti Loydl szerint, ha közel azonosnak fogadjuk el őket, egymástól elsősorban nagyságrendileg térnek el. A települést, mint a legkisebb térbeli egységet értelmezhetjük. Ez így nem teljesen igaz, hisz a térség számos fontos vonatkozásában más – táji adottságok, etnikai megoszlás –, mint a település, azonban sok a közös vonás köztük: a környezeti, társadalmi, gazdasági törvények egyformán érintik őket. Találkozhatunk olyan értelmezéssel, amely a településfejlesztést „helyi területfejlesztésként” magyarázza. (KŐSZEGFALVI GY.– LOYDL T. 2001)

Rendszerelméleti megközelítésben, nem egymás mellettinek, hanem a másikon belül lévőnek fogjuk fel a két fogalmat. A települési rendszer tehát mindenestül benne van a területi rendszerben, attól nem elkülönülten létezik, hiszen önmaga is térségi rendszer, a tér egy meghatározott részét képezi. Amikor tehát területi fejlesztés történik, akkor tulajdonképpen településfejlesztés is, és amikor települést fejlesztünk, akkor a teret is fejlesztjük. Helytálló Loydl Tamás és Kőszegfalvi György azon megállapítása, hogy ami az organikusan összetartozókat elszakítja, a részt az egésztől, az elméletileg is hibás, valamint a gyakorlatban torz rendszereket hoz létre.

Hazánkban a területfejlesztésről és területrendezésről szóló törvénnyel egyidejűleg nem történt meg a településfejlesztésről és településrendezésről szóló törvény megalkotása.

Hajdú azt írja, hogy „a település-, településhálózat- és területfejlesztési politika történeti korszakokként más-más tartalommal, eltérő összefüggésrendszerben, különböző anyagi hatásmechanizmusokban és jogi feltételrendszerben jelent meg, a meghatározó szereplők köre erőteljesen változott.” (HAJDÚ Z. 2001)

Kőszegfalvi György alapján „a településfejlesztés fogalmát úgy határozhatjuk meg, mint a településre kiterjedő, annak helyzetét, működését átfogó tudatos társadalmi, gazdasági, környezetvédelmi, térbeli-fizikai tervezési és operatív tevékenységet. Ennek a célja a településen élő, ott dolgozó, a települést felkereső, meglátogató népesség életkörülményeinek-életminőségének, ellátási és környezet-egészségügyi viszonyainak átfogó, komplex jellegű javítása, a település fenntartható fejlesztését biztosító feltételek megteremtése.” (KŐSZEGFALVI GY.–LOYDL T. 2001) A településfejlesztés értelmezésénél e gondolatokra támaszkodunk elsősorban.

Bartke István igen sajátosan fogalmaz, a településfejlesztést a területfejlesztés egy speciális eseteként említi. A területfejlesztés, pedig szerinte, „mint komplex tevékenység a gazdasági térbeli elhelyezésére, a népesség letelepedésének befolyásolására, az ellátó intézmények, a szolgáltató tevékenységek továbbfejlesztésére irányul”. (BARTKE I. 1995)

Faragó a területfejlesztés alatt a térhasználat tudatos irányítását érti. Az irányítási rendszerekhez hasonlóan területpolitikai, szabályozási, szervezet/intézményi eszközöket tartalmazó alrendszerei vannak. (FARAGÓ L. 1994)

A területfejlesztés fogalmát a dolgozat az 1996. Tft 5. § alapján értelmezi: az országra, valamint térségeire kiterjedő:

- aa) társadalmi, gazdasági és környezeti területi folyamatok figyelése, értékelése, a szükséges tervszerű beavatkozási irányok meghatározása,
- ab) rövid, közép- és hosszú távú átfogó fejlesztési célok, koncepciók és intézkedések meghatározása, összehangolása és megvalósítása a fejlesztési programok keretében, érvényesítése az egyéb ágazati döntésekben.

Elemzésünk során jobbra a második világháborút követő folyamatokra fókuszálunk, azon belül is a településrendszerünkre hatást gyakorló, terület- és településfejlesztés témakörében véghezvitt, folyamatok eredményét vizsgálva.

5.9 Terület- és településfejlesztés 1945 és 1990 között

Hazánkban az első településfejlesztő Szent István volt, aki a keresztény magyar állam létrehozatala mellett megteremtette az állam belső települési struktúráinak máig létező alapjait. A terület- és településfejlesztés történetiségen részletes tárgyalására nem térünk ki, csupán az 1945 utáni időszakra, amelynek történetét 3+1 fejezetre oszthatjuk (NEMES NAGY J. 2003). Ezek alapján elkülönül a második világháború és a gazdaságirányítási reform közti időszak, a reform és az 1982 közti időszak, továbbá az Országos Település-hálózat fejlesztési Konceptió felülvizsgálatától (1981) 1989-ig, valamint a rendszerváltozás utáni időszak. Hajdú Zoltán is hasonlóképpen osztja fel ezen időszak területfejlesztési irányultságát. (HAJDÚ Z. 2001)

- A „szovjet modell” dominanciájának időszaka: a II. világháború okozta károk, valamint a megváltozott gazdaságirányítás jelentős változásokat hoztak településközi kapcsolatainkban. A területfejlesztés az 1948-ban megalakuló, már említett dominanciával bíró, OTH, a területrendezés pedig az 1950-ben alakuló Városépítési Tervező Iroda (VÁTI) kezébe tartozott. Az utóbbi kezdetben kizárólag városrendezési terveket készített, majd az 1950-es évek második felétől válik a regionális tervezés központjává, valamint a településtudományok hazai művelésének fellegetvívá. ([www.http://www.vati.hu](http://www.vati.hu)) Az első átfogó településpolitikai reformelképzelések a tanyarendszerrel kapcsolatban jelentek meg, célul tűzték ki a tanyavilág felszámolását, új községek kialakítását. A magyar politikai vezetés körében a településpolitika a gazdaságpolitika eszközeként szolgált. Célként fogalmazták meg az ország társadalmi-gazdasági térképének megváltoztatását, melyben igen nagy szerep jutott a privilegizált nehézipari fejlesztéseknek, a vidék iparosításának, valamint a falvak villamosításának. Ez utóbbiakat nevezi Nemes Nagy József a „nem létező területfejlesztésnek” ebben az időszakban, amely a szocialista városok kiépítését vontta maga után: Dunaújváros, Diósgyőr, Kazincbarcika, Várpalota, Ózd, Tatabánya, Dorog, Komló, Tiszaújváros, míg Budapesten ipartelepítési korlátozásokat vezettek be. A korszak legnagyobb infrastrukturális vívmánya a falvak villamosítása volt. A településeket osztályokba sorolták (6. táblázat).

6. táblázat: A községek és városok osztályba sorolása 1951. december 21.

Osztály	A besorolt települések száma	Az összes település százalékában
Osztályon felüli	2	0,06
I. osztályú	73	2,27
II. osztályú összesen	81	2,51
Ebből: II/A	52	1,61
Ebből: II/B	29	0,90
III. osztályú összesen	3067	95,16
Ebből: III/A	1254	38,91
Ebből: III/B	283	8,78
Ebből: III/C	1530	47,47
Összes település	3223	100,00

Forrás: Hajdú Z. 2001

Az osztályon felüli besorolásba Budapest és Miskolc került, míg a települések mintegy 47%-át a felszámolandók között tartották nyilván. Az 1956-os forradalom után, 1958-ban kormányhatározat fogalmazta meg a regionális tervezés legfontosabb feladatait. Rögzítették az ország különböző területeinek arányos fejlesztésének elvét. 1963-ban elkészült hazánk településhálózat-fejlesztési tanulmányterve, amelyben megfogalmazták a tradicionális települési aránytalanságok felszámolását, valamint újabbak keletkezésének megakadályozását. A települések szerepköri besorolása lényegében nem változott.

- A „magyar modell” időszaka: a terület- és településfejlesztés célkeresztjébe a lakossági infrastruktúra fejlesztése, valamint az életminőség javítása került. A gazdasági mechanizmus reformjával párhuzamosan ismét felmerült a település- és településhálózat fejlesztése. 1969-ben dolgozták ki az Országos Településhálózat-fejlesztési Kerettervet a VÁTI-ban, ezzel megszületett a települések újabb osztályba sorolása (7. táblázat).

7. táblázat: A települések regionális szerepköre az 1969-es Országos Településhálózat-fejlesztési Keretterv szerint

Regionális szerepkör	A besorolt települések száma	A besorolt települések százalékában
Országos központ	1	0,03
Felsőfokú központ	7	0,22
Részleges felsőfokú központ	11	0,35
Középfokú központ	66	2,08
Részleges középfokú központ	39	1,23
Kiemelt alsó fokú központ	123	3,87
Alsó fokú központ	524	16,49
Részleges alsó fokú központ	27	8,49
Falu	2137	67,24
Összes település	3178	100,00

Forrás: Hajdú Z. 2001

Az 1971-ben jóváhagyott Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió (OTK) a kor jellemző településfejlesztési dokumentuma volt. A terv célja *„olyan településhálózat kialakulásának elősegítése volt, amely megfelel a termelőerők célszerű távlati területi elhelyezkedésének, elősegíti a lakossági ellátás megszervezését, közelíti az azonos szerepkörű települések ellátottsági szintjét, mérsékli a városok és a falvak életkörülményeiben meglévő túlzott különbségeket, orientálja a különböző intézményhálózatok telepítését.”* (HAJDÚ Z. 2002) A települések mintegy 64%-át sorolták az egyéb kategóriába, amelyeket nem, vagy csak minimális mértékben értek fejlesztések. A megyeszékhelyek dinamikus fejlődésének időszaka ez: lakásépítések folynak, valamint jelentős mértékben megnő a gépkocsiállomány. A felsőoktatás térbeli szerkezetének kiépülése, a fővárosi lakótelepek építése, valamint az M7-es autópálya építésének kezdete is erre az időszakra tehető.

- A nyílt rendszerválság kifejlődésének időszakában a településfejlesztésre fordítható erőforrások beszűkülnek. 1981-ben sor került az OTK felülvizsgálatára, valamint ezzel egy időben megkezdődött egy új

településfejlesztési politika kidolgozása. Ennek köszönhetően felmerült a falvak népességmegtartó képességének biztosítása is, az előző, településmegszüntető elképzelésekkel szemben. 1985-ben OGY határozat születik a terület- és településfejlesztés feladatairól, az elmaradott térségek felzárkóztatásáról. Ekkor már úgy fogalmazzuk, hogy törekedni kell a településrendszer kiegyensúlyozottabb fejlesztésére. Eltörölték a regionális szerepköri beosztásokat. Az időszak a térségi depresszió megjelenésének időszaka is. Új típusú gazdálkodó szervezetek jönnek létre, az ún. „városi második gazdaság”.

A negyedik időszak eseményeit a következő fejezetben, a területfejlesztés intézményrendszerének áttekintése során tárgyaljuk, ugyanis az 1990-es évek utáni változások leírhatók a törvényi keretek adta intézményi alakulással.

5.10 Terület- és településfejlesztés 1990 után: intézményesülés időszaka

A magyar regionális fejlődés feltételeiben három alapvető változás következett be az 1990-es években Enyedi György szerint (ENYEDI GY. 2004):

- piacgazdaság kialakulása,
- szerkezeti és technológiai átalakulás a gazdaságban,
- globalizációs hatások.

A válaszok ezekre a hatásokra az adott terület társadalmi-gazdasági fejlettségétől, alkalmazkodó képességétől függenek. A múltból örökölt települési és területi (néhol torz) struktúrák jelentősen befolyásolják ezeket a válaszokat. A területi folyamatokba való beavatkozások a rendszerváltozás után szükségszerűek voltak. A területfejlesztés intézményesítése többször felmerült már a politikai vezetésben, volt, hogy egy ideig működött is (OTH). Azonban ezek az elképzelések nem jártak sikerrel, illetve nem hagytak szép emlékeket azokban, akik megélték ezt az időszakot. A VÁTI Kht. elkészítette 2004-ben az 1996-os törvény által előírt „*Jelentés a területi folyamatok alakulásáról és a területfejlesztési politika érvényesüléséről*” című dokumentumot, amely megjelent a Falu Város Régió 2004/9-es számában. Az alábbi helyzetkép e dokumentum mentén tekinti át a legfőbb változásokat az intézményesülő területfejlesztésben. (BRODORITS Z.–JUSZTIN V.–NAGY A. 2004)

A területfejlesztés központi intézményrendszerének változására jellemző, hogy csupán 1990 óta van jelen minisztériumi szinten. 1990 és 1998 között a Környezetvédelmi Minisztériumhoz, majd 1998-tól a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési

Minisztériumhoz került. 2002-ben a Miniszterelnöki Hivatal veszi át a területfejlesztéssel kapcsolatos feladatokat, majd 2004. január elsejével megalakul a Magyar Terület- és Regionális Fejlesztési Hivatal (MTRFH) és a Nemzeti Fejlesztési Hivatal (NFH). Még ebben az évben kinevezik a Regionális fejlesztésért és felzárkóztatásért felelős tárca nélküli minisztert. A 2005-ös év folyamán az MTRFH-ből OTH lesz, Országos Területfejlesztési Hivatal.

Az első markáns változás a rendszerváltozás után az 1996. évi területfejlesztésről és területrendezésről szóló XXI. tv. (Tft) bevezetésével történt meg. Ekkor tette kötelezővé a törvény a területfejlesztés intézményrendszerének, valamint területi szintjeinek kialakítását, illeszkedve az Európai Unió regionális politikájához, alapelveihez, valamint eszköz- és intézményrendszeréhez való csatlakozás követelményeihez is. Megfogalmazza a területfejlesztés és területrendezés célját és feladatát, alapfogalmakat tisztáz, kijelöli a központi állami szervek területfejlesztési és területrendezési, valamint a területi szervek feladat- és hatáskörét. Fontos rendelkezése volt továbbá, hogy felhatalmazta a kormányt és a minisztert, hogy a további szabályozásokat a törvényi szint alatt tegye meg. Azt is kimondta, hogy a településfejlesztésre és a településrendezésre külön törvény rendelkezései a mérvadók, ez utóbbi azonban még nem született meg.

A törvény tág teret adott az alulról jövő építkezéseknek, példa erre a már említett kistérségi szint. (A kistérségi társulások létrejöttét nem tették kötelezővé, csupán azzal igyekeztek együttműködésre sarkallni a településeket, hogy a megalakított kistérségi társulások részt vehetnek a Megyei Területfejlesztési Tanács munkájában. Ezzel beleszólhatnak saját térségük fejlesztési irányvonalába.) A kezdeti elképzelések nem jártak sikerrel, a kistérségi szerveződések, valamint a régiók kialakítása kezdetleges volt, ezért 1999-ben szükség volt a törvény módosítására. Ekkor megerősítették a regionális szintet, megnevezték a hét tervezési-statisztikai régiót, valamint az Európai Unió források kialakításához szükséges munkaszervezetek megalakítását is előírták. Azonban még mindig hiányzott egy szint, a kistérségeké. Ennek intézményesítésére majd a 2004. évi módosítással kerül sor, amikortól is már a területfejlesztés minden egyes térségi szintje „azonos elvi alapokra kerül” (8. táblázat).

8. táblázat: A területfejlesztés jelenlegi intézményrendszerének felépítése

Szintek	Országgyűlés		
Országos szint	Kormány		
	MTRFH	Országos Területfejlesztési Tanács	Minisztériumok
Regionális szint	Térségi Fejlesztési Tanácsok	Regionális Fejlesztési Tanácsok	Dekonzentrált szervek
Megyei szint	Megyei önkormányzatok, megyei jogú városok	Megyei Területfejlesztési Tanácsok	Dekonzentrált szervek
Kistérségi szint	Területfejlesztési Önkormányzati Társulások	Kistérségi Területfejlesztési Tanácsok	Kistérségi menedzserek, megbízottak
Települési szint		Települési önkormányzatok	

Forrás: Falu Város Régió 2004/9, 4 p.

A regionális politika alig rendelkezik önálló eszközzel, írják a fent említett cikk szerzői, céljait csupán a többi tárcán keresztül tudja érvényesíteni. A szektorális politika hátránya, hogy nem tudunk területi fejlesztésekben gondolkodni. Az Országos Területfejlesztési Tanács (OTT) szerepe ebben a szempontrendszerben döntő, mivel horizontális (tárcaközi) és vertikális (régiók és kormányzat közötti) kapcsolatokkal is rendelkezik. Bővülő feladatának ellenére (2004. évi módosítással ismét újabb szerephez jutott a területfejlesztést érintő kormány-előterjesztések véleményezésében) az OTT-t a területfejlesztés „leggyengébb láncszemének” tartják a szerzők, nem tisztázott jogi státusza, valamint igen gyenge felhatalmazása. (FVR 2004/9)

A Tft, majd az 1999-es módosítása regionális fejlesztési tanácsokat (RFT) hoz létre, melyeknek legfőbb feladatuk a régiók fejlesztési koncepcióinak kidolgozása, valamint regionális programjának elkészítése. Mára már valamennyi régió rendelkezik regionális programmal. Az RFT tagjai az 1999-es módosítás értelmében az OTT tagjai lettek, érdekérvényesítő szerepük ezzel rohamosan javult. A hét régió érdekérvényesítő szerepét tovább erősítendő, 2000-ben létrehozta a Területfejlesztési Régiók Egyeztető Tanácsát (TERET), melynek feladata a régiók felkészülésének elősegítése volt az uniós csatlakozásra.

A települési önkormányzatok együttműködésével megvalósuló alulról építkező regionális politika meghatározó eleme a kistérségi szint, melynek intézményesülése a már említett 2004-es törvénymódosítással ment végbe. A fokozatosan kialakuló társulások eltérő tartalommal, eltérő működési struktúrában, valamint eltérő

településszámmal jöttek létre. 2003 végén mintegy 250 területfejlesztési társulás működött az országban, amelynek a településállomány 96%-a volt a tagja. A társulások azonban nem feleltek meg sem hazai, sem pedig európai uniós követelményeknek – átláthatatlan rendszert alkottak. Ebből kifolyólag három lépcsős folyamat indult el 2003-ban a kistérségek megreformálására.

- Első lépésben felülvizsgálták a statisztikai körzetek rendszerét, amelyről már részletesen kitértünk a kistérségekről szóló fejezetben. Ennek eredményeként ma 168 kistérséggel számolhatunk Magyarországon.
- Második lépésben történt meg a kistérségi fejlesztési tanácsok létrehozatala, amellyel megszűnt a szervezet és működtetés terén az eddigi hiátus, a területfejlesztés átfogó, általános feladatait látják el. A 2004. évi Tft módosítás 10. §-a: (1) *„A kistérségben a területfejlesztési feladatok összehangolására, a kistérségi területfejlesztési koncepció elfogadására, közös területfejlesztési programok kialakítására kistérségi fejlesztési tanács működik.”*
- Harmadik lépés a többcélú kistérségi társulások létrehozatala, amelyek törvényben előírt feladatuk ellátásához állami támogatásban részesülnek. Az Alkotmány módosításának tervezete a helyi önkormányzatok szabad társulási alapjogának biztosítása mellett meghatározza, hogy a helyi önkormányzatok egyes kötelező feladataikat törvény által létrehozott társulás útján lássák el. Ezzel a kistérség nem válik önálló önkormányzati szintté, hanem az önkormányzatok térségi együttműködését igénylő, feladataik hatékonyabb ellátását biztosító intézményi szerepet tölt be.

A területfejlesztés intézményrendszere mára rendeződni látszik. A rendszer működése azonban több szempontból is kérdéses a jövőben. Egyrészt a kistérségi társulások mennyire lesznek képesek a működésükhöz, fejlesztési elképzeléseik megvalósításához elegendő források lehívására? A területi folyamatok alakulásában jelentős befolyásoló szereppel bírnak a külföldi és hazai működőtőke (MT) befektetések (GKM 2004, SALAMIN G. 2004). Hazánk mely területei lesznek, illetve maradnak vonzóak a hazai és külföldi MT számára? A túlszabályozott és elaprózott intézményi struktúra mennyire teszi komplikálttá az európai uniós pályázati források lehívását, felhasználását? Vajon a 3145 település közül hánynak lesz esélye fejlődésre, a fennmaradásra? A kérdések megválaszolására ez a dolgozat nem képes, de adalékokat a megoldáshoz szolgáltathat.

6. NEMZETKÖZI ÉS HAZAI TÁRSADALMI-GAZDASÁGI MUTATÓK ALKALMAZÁSA

A regionális folyamatok vizsgálódásának felértékelődésével egyre inkább teret nyertek a gazdasági, majd kismértékben megkésve, a társadalmi mutatók köre. E vizsgálódások egyik legfontosabb és egyben legelső jelzőszáma a GDP, illetve annak területi leképezése. Az életminőség és teljesítőképesség mérése a XX. század hatvanas éveitől válik fontossá, majd a maastrichti egyezmény aláírásával jut ismét impulzushoz, tekintettel arra, hogy az egyezmény egyik deklarált célja a tagállamok életminőségének javítása. A statisztikai adatbázisokra épülő elemzések legnagyobb megrendelői az Egyesült Államok, az Európai Unió, az ENSZ, valamint az OECD.

A GDP kizárólagos használatának eredményességét megkérdőjelezzük, illetve elégtelennek ítélik hazai – Enyedi Gy., Nemes N.J., Faluvégi A., Csatári B., Lengyel I. stb. – és nemzetközi – Nordhaus, Tobin, Daly, Cobb, Huigen stb. – kutatók is. Jóllehet Nemes Nagy József felhívja a figyelmet a „Nemzetközi és hazai tendenciák a területi elemzésekben” című munkájában, hogy ha egyetlen mutatóra törekszünk a fejlettség meghatározásánál, akkor még mindig célravezetőbb a területi GDP, illetve egyéb, munkanélküliségre, adóköteles jövedelemre vonatkozó adatok használata. (NEMES NAGY J. 2005)

A GDP (a fejlettség mérésére használt egy lakosra jutó, illetve az élők munkatermelékenységét tükröző egy foglalkoztatottra jutó GDP) kizárólagos használatának eredményeire, valamint az egyéb mutatók bevonásával készített elemzések sorrendjének különbözőségére mutatunk be példákat.

Az EU-25-re (Európai Unió 25 tagállamának 254 NUTS 2-es szintjére) a közelmúltban megjelent, egy a 2002-es évre vonatkozó EUROSTAT elemzés. A régiókat rangsorolja egy főre jutó GDP alapján, a 25 tagállam átlagában, az élen áll: Belső-London (Inner London) 315%-ával, követi Brüsszel (Bruxelles-Capitale) 234%-kal, majd a harmadik helyen következik Luxemburg 213%-kal. A legalacsonyabb értékekkel lengyelországi régiók rendelkeznek: Lubelskie 32%, Podkarpackie 33%, Warminsko-Mazurskie 34%, Podlaskie 35%, Swietokrzyskie 36%. A tíz legalacsonyabb értékkel rendelkező régiók között találunk két hazait is: Észak-Alföld 38%, Észak-Magyarország 37%-ot ért el az EU-25 százalékában (6. melléklet) (9. táblázat). (EUROSTAT 2005)

9. táblázat: A magyarországi régiók sorrendje EUROSTAT elemzés alapján (egy főre jutó GDP, 2000-2002 (PPS) EU-25=100)

Régió	GDP/fő 2002	GDP/fő 2002 EU-25=100	GDP/fő 2000-2002	GDP/fő 2000- 2002 EU- 25=100
Közép-Magyarország	20323	96,0	18257	89,2
Közép-Dunántúl	10964	51,8	10677	52,2
Nyugat-Dunántúl	12867	60,8	12372	60,5
Dél-Dunántúl	9061	42,8	8491	41,5
Észak-Magyarország	7899	37,3	7417	36,3
Észak-Alföld	7988	37,7	7459	36,5
Dél-Alföld	8547	40,4	8110	39,6
Magyarország	12398	58,6	11500	56,2

Forrás: EUROSTAT elemzés alapján saját szerkesztés, 2005

A munkanélküliségi ráta vizsgálata például nem egyeztethető az előbb bemutatott értékekkel. A GDP/fő viszonylagosságát jelzi, hogy habár Belső-London mutatkozik a legfejlettebb régiónak, ugyanakkor a munkanélküliségi ráta jóval alacsonyabb környezetében, az előbbi megítélésben fejletlenebb régiókban (7. melléklet).

A szintén a közelmúltban készült regionális elemzés szerint, már jóval több dimenziót vizsgálva (GDP/fő, szárazföldi közlekedés, tengeri közlekedés, emberi erőforrás, innováció, turizmus és társadalmi infrastruktúra), a legfejletlenebb régiók közt találjuk a Dél-alföldet, valamint egy német (Magdeburg) és egy görög (Dytiki Makedonia) régiót is. E szerint a rangsor szerint a legfejlettebb öt régió: Limburg, Észak-Brabant, Brüsszel, Bécs és egy angol vidék, Merseyside. Belső-London ebben a vizsgálatban csupán a 12. helyen áll. (NYÁRINÉ BUDVIG A. 2005)

Kiegészítésként megemlítenénk, hogy Simon Kuznets, a GDP megalkotásában jelentős szerepet játszó közgazdász, már a mutató elkészítése után közvetlenül felhívta a figyelmet arra, hogy egy nemzet jólétére nemigen következtethetünk ebből az egy mutatóból (COBB, C. W. - HALSTEAD, T. - ROWE, J. 1995).

A társadalom és gazdaság térbeli tagolódása mindinkább előtérbe került az elmúlt évtizedekben, véli Nemes Nagy (NEMES NAGY J. 2005). A jelentős regionális változások mind világszerte, mind pedig természetesen hazánkban is, területileg élesen megjelenő társadalmi és gazdasági különbségek átrétegződését, felerősödését hozták magukkal. A

területiség felértékelődése köszönhető egyrészt a globalitás fogalmának, valamint az ezzel együtt járó globális világproblémák megjelenésének. A társadalom tudatosabb térszerveződése, gazdasági integrációk kiteljesedése, valamint a felerősödő társadalmi-szociális gondok, mind hozzájárultak a regionalitás felértékelődéséhez. Ezt jelzik a hatvanas évektől megjelenő gazdasági elemzések, a növekedés és a jólét mérésének vizsgálódásai, továbbá a problémák globális megközelítése.

A globális gondolkodás megjelenésének első hírnökei a Római Klub, amely egy szervezetlen tudós összejövetel-sorozat volt. Első, nagy hatást gyakorolt munkája a MIT-jelentés, vagy Meadows-jelentés. Ezt követték még számos, a Világ jövőjére vonatkozó meglátások (Mesarovic-Pestel: Fordulóponton az emberiség, Leontief elmélete az észak-dél ellentétről, Tinbergen egyenlőtlenségek megszüntetésére törekvő elképzelése, Gábor Dénes a hulladékhasznosítás fontosságára hívta fel a figyelmet, míg László Ervin a regionális célok szükségességét hangsúlyozza), amelyekkel párhuzamban folytak az alábbiakban közölt jólétet mérni kívánó modellek kialakítása. (BRUNDTLAND, G.H. 1987; MEADOWS, D. H.–MEADOWS, D. L.–RANDERS, J. 1992; THE LIMITS TO GROWTH, MEADOWS-CSOPORT, MIT, 1972; MESAROVIC, M.–PESTEL, E. 1974; GÁBOR DÉNES–COLOMBO, U. 1976.)

Az egyes társadalmak életminőségének, jólétének mérésére elindított kutatási irányzat a hatvanas évek kezdeti lendülete után a nyolcvanas évek közepére fokozatosan válságba került. Egyes elemzések szerint azért, mert nem tudott elég befolyást szerezni a politikai döntéshozatalra (VOGEL, J. 1997). Az erősödő individualizmust okolja Wolfgang Zapf azért, amiért az emberek bizalma megrendült a társadalompolitikai célok elérését segítő makroszintű adatgyűjtésekben. (HUSZ I. 2001)

6.1 Nemzetközi mutatók és indikátorok

6.1.1 Gazdasági jólét mércéje

A hetvenes évekhez, valamint Nordhaus és Tobin nevéhez köthető a növekedés és jólét összefüggéseinek megvilágítása statisztikai elemzések útján – Measure of Economic Welfare (MEW). (NORDHAUS, W.–TOBIN, J. 1972) Céljuk volt, hogy a nemzeti jövedelmet olyan egyéb mutatóval egészítsék ki, amely lehetővé teszi a jólét mérését. A GDP mellé további mutatókat vontak elemzésükbe, mint például a tartós fogyasztási javak szolgáltatásait, a szabadidő mértékét, valamint nem piaci termékek egyes fajtáit. Az oktatásra fordított pénzt a humán tőkébe fektetett beruházásnak számolták. Az urbanizáció

indukálta költségeket pedig levonták a kapott értékekből. A megközelítés nagyon is közgazdasági, ennél fogva kizárólag a gazdaságra fókuszál. A MEW összevetése a GNP-vel nem hozott új eredményt, mivel a két mutató által kapott értékek magas korrelációt mutattak, ezért nem került bevezetésre.

A MEW továbbfejlesztett változata a Nettó Társadalmi Jólét (NEW: Net Economic Welfare), amely mutató szintén nem felelt meg az elképzeléseknek, ezért nem került széles körben alkalmazásra.

6.1.2 Fenntartható Gazdasági Jólét Indexe

A Caracas Jelentés (THE CARACAS REPORT ON ALTERNATIVE DEVELOPMENT INDICATORS 1989) alapvető fontosságú volt abból a szempontból, hogy felismerték, az eddig használatos mutatók csupán a gazdaság aspektusából vizsgálták az egyes országok fejlettségét. A konferencia előrelépést jelentett az indikátorok fajtáinak megválasztásában. Hangsúlyozták, hogy a gazdasági mutatók (GDP) mellett szükséges egyéb, a társadalomra, valamint a környezetre vonatkozó indikátorok használata is. Állást foglaltak a komplex mutató kialakításának igénye mellett. Cobb és Daly a MEW felülvizsgálatára tettek kísérletet. (DALY, H. E.–COBB, J. B. JR. 1989) A mutató a Fenntartható Gazdasági Jólét Indexe: Index of Sustainable Economic Welfare – ISEW nevet kapta. Az ISEW tartalmaz környezeti kiadásokat, valamint figyelembe veszi a jövedelem eloszlásában bekövetkező változásokat is. Az index alapja a jövedelemegyenlőtlenséggel korrigált lakossági fogyasztás.

Ami az értéket növeli:

- az egészségügyi és oktatási közkiadások,
- a háztartási munka értéke,
- a tartós fogyasztási cikkek éves szolgáltatásainak értéke,
- az utak, országutak nyújtotta szolgáltatások értéke.

Levonásra kerülnek a következő tételek:

- a tartós fogyasztási cikkek vásárlására fordított éves összeg,
- a jóléthez hozzá nem járuló egészségügyi és oktatási magánkiadások,
- az országos szintű reklámkiadások,
- az ingázás – munkába járás – közvetlen költségei,
- az urbanizáció költségei,
- a motorizált közlekedés baleseteinek költségei,

- a vízszennyezés költségei,
- a légszennyezés költségei,
- a zaj okozta károk,
- a mocsarak és lápok elvesztéséből fakadó károk,
- a mezőgazdasági területek csökkenéséből fakadó károk,
- a nem megújítható erőforrások kimerüléséből eredő költségek,
- a hosszú távú környezeti károk költség.

A mutatóhoz további két, változó előjelű, tétel is tartozik: a nettó tőkenövekedés, és az ország nettó nemzetközi tőkepozíciójának alakulása.

Az ISEW, hasonlóan, mint a MEW, nem vette azonban figyelembe egy adott ország GNP növekedésének a globális környezetre gyakorolt hatását. A jólét mérése igen nehéz, és nem bizonyított, hogy a GNP vagy a GDP emelkedése maga után vonná a jólét növekedését egy országban. *„Következésképpen a GNP-t növelő intézkedéseknek gyenge vagy semmilyen jóléti hatása nem lenne. Más szavakkal: a "nagy haszon", amelynek érdekében a környezet, a közösségi normák és a nyugodt termelőmunka feláldozására ösztökélnek minket, valószínűleg nem is létezik.”* (DALY, H. E. 2001) A mutató alkalmazása csupán becslésekre adott lehetőséget, pontosan nem mérhető adatokra támaszkodott. (HELTAI L. 2003)

6.1.3 Valódi Fejlődés Mutatója

A Valódi Fejlődés Mutatója (Genuine Progress Indicator, GPI) az ISEW továbbfejlesztett változata. Kifejlesztői Ted Halstead, Jonathan Row és Clifford Cobb. (COBB, C. W.–HALSTEAD, T.–ROWE, J. 1995) A személyes fogyasztásból indul ki, a jövedelem-egyenlőtlenségekkel egészítik ki, majd levonják a környezeti és társadalmi károkat, és hozzá adják a hasznot hozó elemeket. Ezt a mutatót csak az Egyesült Államokban számolták ki. Bevezették a defenzív kiadások (múltbeli károk kompenzálása), a társadalmi költségek és a környezeti tőke és a társadalmi amortizáció kategóriákat. Nagy vihart kavart Amerikában, hogy a közgazdászok által alkalmazott számítások alapján az amerikaiaknak sokkal jobban kellett volna érezniük magukat, ennek ellenére a várttól teljesen ellentétes visszajelzéseket kaptak. Az alkalmazott mutatók köre nem volt megfelelő a gazdaság duális rendszerének árnyalására, kimutatására.

A kidolgozott és alkalmazott mutatók egyike sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Elmaradtak olyan fontos aspektusok, mint az ember, vagy a környezet. Ugyanakkor meg kell említenünk, hogy sem az emberi, humán tőkét, sem pedig a környezet adta lehetőségeket, illetve környezeti károkat nem lehet objektíven mérni.

6.1.4 Emberi Fejlődés Mutatója (HDI)

Az előző vizsgálatok hiányosságait szem előtt tartva emelték az embert a középpontba a következő index kialakításakor. Az Emberi Fejlődés Mutatóját (Human Development Index, HDI) az Egyesült Nemzetek Fejlesztési Programja dolgozta ki 1990-ben. Célja a GDP által nem mért értékek bevonása a fejlettségi rangsorolásba (HUMAN DEVELOPMENT INDICATORS 2001). A Human Development Report (továbbiakban: HDR) 1990 óta megjelenő köteteiben folyamatos változáson ment keresztül a mérőszám, illetve annak alapadatai. A változásokat nem, csupán a végeredményt, valamint a jelenlegi számításhoz alkalmazott képletet mutatjuk be. Magyarországra vonatkozóan 1990 óta készülnek regionális szempontú elemzések. A területi szempontú elemzések megjelenése Nemes Nagy József nevéhez fűződik. (NEMES NAGY J. 1998)

Az emberi fejlődést három dimenzió: a gazdasági teljesítmény, az élettartam és az oktatási teljesítmény alapján mérik. Az első komponens indikátora az egy főre eső reál GDP vásárlóerő-paritáson vett értékének diszkontált változata, amelyet a következő képlet szerint kapunk:

$$W(y) = \frac{\log y - \log y_{\min}}{\log y_{\max} - \log y_{\min}}$$

ahol y az adott ország, adott évre számolt egy főre eső reál GDP-jének vásárlóerő-paritáson vett értéke, y_{\min} és y_{\max} pedig rögzített értékek (100, illetve 40000 USD).

A második komponens indikátora a születéskor várható átlagos élettartam, amelynek értékét egy adott országra a következőképpen számolhatjuk ki:

$$L(y) = \frac{y - Y_{\min}}{Y_{\max} - Y_{\min}}$$

ahol y az adott ország népességének születéskor várható élettartama, y_{\min} és y_{\max} pedig előre rögzített értékek (25, illetve 85 év).

A harmadik komponens mérőszámát két indikátor, a felnőtt írni-olvasni tudás aránya és a kombinált (alap-, közép- és felsőfokú) bruttó beiskolázási arány súlyozásával kapjuk. Először mindkét indikátorra a fenti képlet analógiájára egyenként kiszámítjuk az adott

ország deprivációs indexét, majd a kapott értékeket kétharmad és egyharmad súllyal összeadjuk. Mindkét indikátorra a szélsőértékeket egyaránt nulla és 100 százalékban rögzítették.

A HDI-t a három index egyszerű számtani átlagaként kapjuk, azaz

$$\text{HDI} = \frac{I_1 + I_2 + I_3}{3}$$

A Magyarországra elvégzett számítások alapján 1997-ben a közepesen magas HDI-vel rendelkező csoport felső részébe tartoztunk. Mivel a felső határt 0,8-as értéknél húzták meg, ezért mi a 0,795-ös értékünkkel, már csupán a közepesen fejlettek táborába juthattunk be. Ez a 47. helyet jelentette ekkor. A 2004-es HDR-ban habár a 38. helyre csúsztunk vissza, azonban a HDI mutatónk 0,848, megelőzve ezzel Szlovákiát, Horvátországot, Litvániát. Bekerültünk a magasan fejlett országok csoportjába. (10. táblázat)

10. táblázat: Az Emberi Fejlődés Indexe 2004-ben

Sorszám	Ország	Élettartam index	Iskolázottsági index	GDP index	HDI index
1.	Norvégia	0,90	0,99	0,99	0,956
2.	Svédország	0,92	0,99	0,93	0,946
3.	Ausztrália	0,90	0,99	0,94	0,946
4.	Kanada	0,90	0,98	0,95	0,943
5.	Hollandia	0,89	0,99	0,95	0,942
8.	USA	0,87	0,97	0,98	0,939
9.	Japán	0,94	0,94	0,93	0,938
13.	Finnország	0,88	0,99	0,93	0,935
14.	Ausztria	0,89	0,96	0,95	0,934
19.	Németország	0,89	0,95	0,94	0,925
20.	Spanyolország	0,90	0,97	0,90	0,922
32.	Csehország	0,84	0,92	0,84	0,868
37.	Lengyelország	0,81	0,96	0,78	0,850
38.	Magyarország	0,78	0,95	0,82	0,848

	1975	1980	1985	1990	1995	2000
Magyarország	0,777	0,793	0,807	0,807	0,810	0,837

Forrás: *Human Development Report 2004* alapján saját szerkesztés, 2005

Az ENSZ is több éve készít már e mutató segítségével kialakított sorrendet, a felmérések közt szereplő 162 országról. Magyarország 1999-ben a 36. helyen állt. Hazánk felzárkózását a fejlett nyugati országokhoz nem csupán a GDP növelésével, hanem a várható élettartam emelésével lehetséges elérni. Az írástudók aránya 99%, ami több mint egyes igen magas GDP-vel rendelkező ország értéke. Az alapfokú és középfokú iskolázottság értékei sem rosszak. Egy 2003-as OECD, 30 országra kiterjedő, elemzés szerint hazánk a középfokú oktatásban részesülők aránya alapján a 15. helyen, míg a felsőfokú oktatás arányát tekintve, pedig a 25. helyen állunk (*OECD 2003, p. 149.*). (11. táblázat) (8. melléklet)

11. táblázat: Iskolai végzettség Magyarország régióiban

Régiók	Alapfokú iskolai végzettség	Középfokú iskolai végzettség	Felsőfokú iskolai végzettség
	25-64 évesek iskolai végzettsége a teljes népesség %-ban (2002)		
Dél – Alföld	32,40	57,1	10,50
Dél –Dunántúl	32,70	56,5	10,80
Észak – Magyarország	32,40	56,3	11,30
Észak – Alföld	34,30	54,2	11,50
Közép – Dunántúl	28,90	59,1	12,00
Nyugat – Dunántúl	26,90	60,9	12,20
Közép – Magyarország	20,70	57,8	21,50
Magyarország	28,40	57,30	14,30

Forrás: EUROSTAT adatbázis alapján saját szerkesztés, 2005

Magyarország fejlettségi vizsgálatainál több hazai kutató is alkalmazta már a HDI-t. Kristóf Tamás scenárió módszerrel igyekezett felvázolni hazánk fejlődési pályáját. A módszer a prognosztikai technikákkal szemben nem a múlt és a jelen tendenciáit vetíti ki a jövőbe, hanem a jövőt eltérő irányokba alakító – hierarchikus rendszerbe szerveződő – legfontosabb tényezők különböző lehetséges megvalósulásai alapján alternatív jövőket (forgatókönyveket) épít fel. A módszer lépései:

- a vizsgált problémakör azonosítása,
- a befolyásoló tényezők és a kulcsfontosságú hajtóerők összegyűjtése,
- rangsorolás fontosság és bizonytalanság szempontjából,
- scenárió-logika meghatározása,
- scenáriók részletes kidolgozása,

- indirekt következtetések levonása,
- főbb mutatók, állapotjelzők kijelölése. (KRISTÓF T. 2003)

Munkájának eredményei közül csupán egy-két alapgondolatot emelnénk ki. Három lehetséges utat vázol fel: A) forgatókönyv szerint a HDI indexben javulás áll be. Az egy főre eső GDP tekintetében megelőzzük a kelet-közép-európai és a dél-amerikai országokat 2005 körül, majd pedig utolérhetjük az Európai Unió kevésbé fejlett államait, Portugáliát és Görögországot. A B) forgatókönyv szerint is javulhat a HDI, de kisebb mértékben, mint az A) esetben. A C) forgatókönyv szerint stagnálásba átmenő növekedés kezdődik. E szerint a lehetőség szerint esélyünk sincs az Európai Uniós csatlakozásra. A felmérés szerint tehát bizakodhatunk, hisz ez utóbbi forgatókönyv nem teljesült, az A) és B) pedig hosszabb távon a fellendülést, a HDI értékének a nemzetközi összehasonlításban is javuló mértékét prognosztizálja. (KRISTÓF T. 2003)

Magyarországon először 1994-ben jelent meg a HDR mintájára egy tanulmány, Human Development Report for Hungary címmel. E kötet szerzői készítették el először a hazai HDI értékét, országos adatokkal számolva. Ezt követően számos hazai tanulmányban alkalmazták a HDI-t, kisebb változtatásokkal. Az országos elemzésre alkalmas mutató (várható élettartam csupán országos szinten érhető el hazánkban) átdolgozásával már alkalmassá vált regionális elemzések készítésére is.

Az ENSZ által elfogadott mérőszámokat adaptálja hazai kistérségi különbségek bemutatására és jellemzésére Obádovics Csilla (OBÁDOVICS CS.–KULCSÁR L. 2003) A HDI alapgondolatát megtartva alakított ki a szerző egy olyan mutatót, amely kistérségi szintre is vetíthető ezért kistérségi különbségek mérésére is alkalmas. (OBÁDOVICS CS.–KULCSÁR L.–MOKOS B. 2001: A vidéki térségek emberierőforrás-fejlettségének alakulása Magyarországon. In: A falu.) A hazai kistérségekre vonatkozó mutató számításához három részindexet képeztek ki (HI):

- képzettségi index (az írástudók aránya a 6 évesnél idősebb népességen belül és a 6 évesnél idősebb népesség által átlagosan elvégzett osztályszám),
- jövedelmi index (1 állandó lakosra jutó személyi jövedelemadó),
- és a születéskor várható élettartam indexe (ötéves átlagadatokból számítva: 1996-2000).

A humánindexet a három részindex számtani átlagából kapták meg ezek az értékek mind 0 és 1 közé esnek. Az országos átlag a számítások alapján: 0,613. a legmagasabb értékekkel a győri (0,812), míg a legalacsonyabbal a nyírbátori kistérség (0,133) rendelkezik. A

vidéki térségek HI indexét is kiszámították, az OECD népsűrűségekre vonatkozó útmutatásai alapján. Ezek alapján a jellemzően vidéki kistérségek átlagos HI értéke 0,58, míg az alapvetően vidéki kistérségek értéke 0,38 az alapvetően városi kistérségek HI értéke 0,64. A Dél-Dunántúl HI értéke az alacsony értékekkel jellemezhető régiók közé sorolható, 0,334-del. A régióban magas HI értékkel egyedül a pécsi kistérség rendelkezik. A közepes és az alacsony HI értékekkel rendelkező kistérségek száma 11 és 12. A későbbi vizsgálatoknál bemutatott kistérségek a Dombóvári (0,485) és a Tamási (0,301) a közepes és az alacsony értékekkel jellemezhetőek táborába tartozik. (OBÁDOVICS CS.–KULCSÁR L. 2003)

6.2 Hazai mutatók és indikátorok

A térségelemzések területét, aggregációs szintjét tekintve elkülönülnek az országra, a régiókra, a kistérségekre, illetve a településekre, azok egyes csoportjaira, végzett elemzések. A területi elemzésekkel foglalkozó kutatók egyetértenek abban, hogy a területi folyamatok vizsgálatára legalkalmasabb szint hazánkban a kistérségi szint.

A fejezetben azon elemzésekről igyekszünk áttekintést adni, amelyek befolyásolták és hozzájárultak a dolgozatban szereplő indikátorok kiválasztásához, továbbá az elemzéseknél használt egyéb vizsgálati módszerek bevonásában is közrejátszottak.

A térségelemzések módszertanát tekintve két irány figyelhető meg Nemes Nagy szerint (NEMES NAGY J. 2003). Az egyik a matematikai-statisztikai eszközökkel, többváltozós módszerekkel dolgozó elemzés. Ide sorolhatók Faluvégi Albert, Dobos Emília, Csatári Bálint, Bálint Lajos, Molnár Tamás és Sarudi Csaba, Barna Katalin, Bíró Péter és Molnár László munkái. A másik a területi folyamatokat másfajta, fizikai analógián nyugvó társadalmi térelemzési eszközzel, a népességi és a gazdasági súlypontok segítségével vizsgálja. A módszer képviselője Nemes Nagy József. Harmadik kategóriaként említhető továbbá Bartke István–Czira Tamás–Vidéki Imre–Volter Edina munkája, az Egyensúlyi modellezés kistérségek fejlesztésének megalapozásához. (BARTKE I.–CZIRA T.–VIDÉKI I.–VOLTER E. 2004)

Emellett felvetődik egyéb lehatárolási mód is a kistérségi elemzések tanulmányozásakor. Léteznek fejlettségi rangsorokat felállító, valamint térségi tipizálásokat alkalmazó elemzések is. A dolgozat ez utóbbi mellett foglal állást. A térszerkezet változásainak, valamint jellemzőinek térség-típusokba soroló tanulmányozása elősegíti a fejlesztési lehetőségek, irányok, fejlesztendő területek listájának meghatározását is.

A magyar regionális fejlődés feltételeiben 1990 után rövid idő alatt három alapvető változás következett be Enyedi György szerint.

- a piacgazdaság kialakulása, ami a helyi gazdaságokat versenyképessé hozta;
- a gazdaság szerkezeti és technológiai átalakulása, melynek során korábban a fejlettséget jelző ágazatok (például a nehézipar) hátrányba kerültek, mások felemelkedtek (tudásalapú ipar, üzleti szolgáltatások), ezzel a gazdasági fejlettség térképe is módosult;
- a globalizációs hatásokhoz, általában a külső gazdasági hatásokhoz való alkalmazkodás kényszere (ENYEDI GY. 2004).

A változásokra adott válaszok az egyes térségek alapvető társadalmi-gazdasági fejlettségétől, innovációs érzékenységétől függött. A gazdasági és politikai változásokkal együtt járó közigazgatási változások nyomán az 1990-es évek közepére befejeződött a kistérségi szerveződések támogatását célzó pályázati rendszer kiépítése. Az 1996-os Tft törvény utat nyitott a demokratikus és új szellemű területfejlesztési politika megvalósulásához (CSATÁRI B. 1996). A kistérségeket, mint komplex területi (tervezési és fejlesztési) egységeket összetett mutatók segítségével osztályokba sorolták, megállapították az elmaradott térségek elhelyezkedését, számát, valamint kategóriákat hoztak létre.

A 219/1996. (XII.) Kormányrendelet az Európai Unióban alkalmazott besorolással megegyezően nevezte meg a hátrányos térségek négy típusát:

- a társadalmi, gazdasági szempontból elmaradott térségeket,
- ipari szerkezetátalakítás térségeit,
- mezőgazdasági vidékfejlesztés kistérségeit,
- valamint a jelentős munkanélküliséggel sújtott térségeket.

A vizsgálat első lépésben elkülönítette a városias és urbánus kistérségeket. A városias (kis)térségek további kialakításra váró településszerkezeti-funkcionális csoportjait is meghatározta:

- erősen agglomerálódó, intenzíven fejlődő városi-(kis)térségek,
- a fejlett központú, városi (kis)térségek,
- a budapesti agglomeráció alvó- és bolygó városainak (kis)térségei,
- speciális gazdaságú (pl. idegenforgalmi) városi (kis)térségek.

A vidéki (rurális) kistérségek további kialakításra váró településszerkezeti-funkcionális csoportjainak meghatározása:

- komplex módon fejlesztendő, "átlagosan" fejlett vidéki (rurális) kistérségek,
- hátrányos helyzetű vidéki (rurális) kistérségek. Ezen belül:
 - ipari válság sújtotta kistérség,
 - alapvetően mezőgazdasági jellegű kistérség,
 - határ menti periférikus helyzetű kistérség,
 - belső-periférikus helyzetű kistérség.

A fejlettségi szint feltárásához, 6 mutató-csoporton belül elkülönülve, 32 mutatószámot használt fel az elemzés (9. melléklet), amelyek együttes értékelésével a kistérségeket öt fejlettségi kategóriába sorolta. A minden egyes kistérségen, minden adott mutatócsoporton belül elvégzett, összevont átlagolások nyomán és együttesen is az alábbi csoportokat alakították ki:

- igen fejlett (kedvező),
- fejlett,
- átlagos,
- fejletlen (kedvezőtlen),
- igen fejletlen.

A területfejlesztésről és rendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény 27. paragrafusa 1. bekezdés b.) pontjában foglaltak alapján az Országgyűlés a 30/1997. (IV. 18.) számú határozatával fogadta el a területfejlesztési támogatások és a decentralizáció elveiről, valamint a kedvezményezett térségek besorolásáról szóló irányelveket. Ezt követően a Kormány a 106/1997. (VI. 18.) sz. Kormányrendeletben hirdette ki a területfejlesztési szempontból kedvezményezett térségek jegyzékét, amely akkor a statisztikai térségek 1994. január 1-jétől bevezetett rendszerén alapult. Ezután került sor 1997. augusztus elsejével a kistérségi besorolás felülvizsgálatára. Ennek eredményeképpen a 19/1998. (II. 4.) sz. Kormányrendelet tovább módosította, pontosította az új kistérségi beosztásnak megfelelően a kedvezményezett térségek be- és átsorolását. Változások 17 megyében következtek be. Az 1997-es besorolásnál alkalmazott 6 mutató-csoport alapján áttekintették három év változásait (1997-99). Jelentősége az újabb besorolásnak, hogy további mutatókat vont be az elemzésbe, amelyek a közlekedési helyzetre, valamint az elérhetőségre vonatkoztak. Mindazonáltal a legjelentősebb lépés, hogy bevezették a vidéki

(vidékfejlesztési) kistérség kategóriáját. Ezek alapján határolták le a vidéki kistérségeket és a kedvezményezett kistérségeket (10-11. melléklet). Az elmaradott kistérségek vizsgálata 1996-ban, az esettanulmányban bemutatott területet, a Tamási kistérséget a fejletlen kategóriába sorolta, míg a vidéki kistérségek meghatározásakor a vidéki, kisvárosi vidéki típusba tartozónak ítélte meg.

Faluvégi Albert a másik igen sokszor idézett szerzője a matematikai-statisztikai kistérségi elemzéseknek. A mutatók kiválasztása itt sem esetleges. A mérni kívánt jellemzők a térségi munkavállalók munkaerő-piaci és jövedelmi helyzete, a jövedelmi pozícióik változása, a gazdasági fejlődést leginkább befolyásoló külföldi működő tőke jelenléte, a vállalkozói szféra aktivitása, alkalmazkodó képessége. Az alkalmazott mutatók köre az alábbiak szerint alakul:

- külföldi érdekeltségű vállalkozások külföldi jegyzett tőkéje egy lakosra, 1998,
- személyi jövedelemadó-alapot képező jövedelem egy lakosra, 1998,
- személyi jövedelemadó-alapot képező jövedelem egy lakosra, 1998/1988,
- működő gazdasági szervezetek ezer lakosra jutó száma, 1998,
- működő gazdasági szervezetek száma, 1998/1995,
- munkanélküliek aránya, 1998,
- vándorlási különbözet ezer lakosra jutó száma, 1990-1998,
- távbeszélő-főállomások ezer lakosra jutó száma, 1998,
- személygépkocsik száma ezer lakosra, 1998.

A kapott értékeket az országos vidéki átlaghoz viszonyították. Az alkalmazott jelzőszámok alapján öt összevont térségtípust különítettek el:

- dinamikusan fejlődő (a jelzőszámok zöme meghaladja több mint 10%-kal a vidéki átlagot),
- fejlődő (a jelzőszámok zöme a vidéki átlag felett van, de az eltérés mértéke nem haladja meg a 10%-ot),
- felzárkózó (a mutatók zöme közelíti a vidéki átlagot),
- stagnáló (a mutatók zöménél a lemaradás a vidéki átlagtól közelíti a 10%-ot),
- lemaradó (a lemaradás legalább 15%). (FALUVÉGI A. 2000)

Az elemzés alapján a 30 lemaradó térségből 25 az ország keleti felén, míg további 5 a Dél-Dunántúlon található (12. melléklet). A Tamási kistérség az elemzésbe vont mutatók alapján a stagnálók közé tartozik. A már említett 30/1997. OGY határozat alapján számított, 1995. évi adatokat tartalmazó, 28 mutató lehatárolást eredetileg 2000. január elsejével fel kellett volna, hogy váltsa az új OGY határozat alapján készített, újabb három évre szóló osztályozási rendszer. Ez csupán 2001-ben történt meg. A 24/2001. (IV. 20.) OGY határozat a területfejlesztési támogatások és a decentralizáció elveiről, a kedvezményezett térségek besorolásának feltételrendszeréről szól. A határozat 19 mutatót nevez meg, mint a kedvezményezett kistérségek kialakításánál figyelembe veendőket.

A komplex fejlettségi mutató (KFM) kiszámításánál használt adatok köre:

- Gazdasági mutatók: 1. 1000 lakosra jutó gazdasági szervezetek száma 1999. dec. 31. 2. Működő gazdasági szervezetek számának változása 1995-99. (1995=100%) 3. 1000 lakosra jutó tudományos kutatók, fejlesztők száma 1999. (fő) 4. 1 állandó lakosra jutó szja alapot képező jövedelem 1999. (Ft)
- Infrastrukturális mutatók 5. Közüzemi vízhálózatba kapcsolt lakások aránya 1999. (%) 6. 1 km vízhálózatra jutó csatornahálózat hossza 1999. (m) 7. Vezetékes gázellátásba bekapcsolt háztartások száma a lakásállomány százalékában 1999. (db) 8. 1000 lakosra jutó vendégéjszakák száma 1999. (db) 9. 1000 lakosra jutó kiskereskedelmi boltok száma 1999. (db) 10. Komplex életminőség elérési mutató 1999. (számított adat) 11. 1000 lakosra jutó távbeszélő száma 1999. (db)
- III. Társadalmi-szociális helyzet 12. 1990-99. között épített 3-x szobás lakások aránya (%) 13. 1000 lakosra jutó személygépkocsi száma 1999. (db) 14. Vándorlási különbözet évi átlaga 1990-99. között 15. 60 évnél idősebb népesség aránya 1999. (%) 16. A települések átlagos lélekszáma 1999. (fő) 17. Halálozási ráta 1999.
- IV. Foglalkoztatási helyzet 18. Munkanélküliek aránya 1999. (%) 19. Tartós munkanélküliek aránya (180 napon túli) 1999. (%) (24/2001. OGY határozat)

A területfejlesztésben érdekelt minisztériumok, valamint kutatók bevonásával elkészített KFM igyekszik többféle mutató, mutató-csoport által kialakított fejlettségi jellemzők meghatározására. Az adatok között nem csupán statikus, de dinamikus elemek is szerepelnek (2, 12, 14. számú mutatók.). Véleményünk szerint azonban a mutatók kialakításánál, figyelembe kell venni a földrajzi tér differenciáltságát, melynek okán a fejlettséget jelző mutatók nem privilegizálhatók minden kistérségre. Továbbá a

kistérségen belül sem tekinthetünk el a további eltérésektől, így szükséges az urbánus és rurális területeken belüli térségtípusok kialakítása, hasonlóan Csatári Bálint elképzeléseihez. Ezért érdemes használni a tényezők helyettesíthetőségét, Isard területi termelési függvények elmélete nyomán (KARHUSZ P. 2001). Ennek értelmében külön mutatókkal differenciálható az urbánus és megint más mutatókkal a rurális tér.

Kutatási eredményeink ismertetése előtt bemutatnánk további elképzeléseket a kistérségek besorolására. A következő tanulmány már nem csupán kistérségi, de települési szintű fejlettségi kategóriákat is megnevez a kistérségek relatív fejlettségének vizsgálata során (BÍRÓ P.–MOLNÁR L. 2004). A vizsgált mutató-csoportok megjelennek a demográfia, az életminőség, a gazdaság, az infrastruktúra, a jövedelem, a közigazgatás fejlettségére vonatkozóan. Mindezek alapján a vizsgálatba vont 136 mutató közül faktoranalízissel választották ki a végleges mutatók körét. A 13 faktor magyarázóerejével súlyozott faktorértékeinek lineáris kombinációjaként számított komplex fejlettségi faktorok segítségével, majd a népességarányos súlyozással jutottak el a végleges eredményhez. A hat mutató-csoport által kialakított kép egy összesített, a komplex fejlettséget bemutató térképen jelenik meg 1997-re és 2001-re vonatkozóan (13. melléklet).

A tanulmány által kialakított kistérségi szintű fejlettségi kategóriák:

- hátrányos helyzetű, alacsony jóléti szintű kistérségek,
- erős központú és gyenge vonzáskörzetű kistérségek,
- fejlődő, az átlagnál jobb helyzetben lévő kistérségek,
- dinamikus, központi szerepű kistérségek,
- valamint az aktív, vállalkozói erővel rendelkező kistérségek.

A faktorelemzés társadalmi, gazdasági mutatóit felhasználva klaszteranalízist végeztek a szerzők. Ezek alapján alakították ki az alábbi településtipizálást:

- depressziós kistelepülések,
- fogyó népességű, előregedő kisközségek,
- hátrányos helyzetű, de kitörési lehetőségekkel rendelkező kistelepülések,
- átlagos helyzetű községek és kisvárosok, gyenge vállalkozói szférával,
- az átlagnál jobb helyzetben lévő, jelentős turisztikai potenciállal rendelkező kisvárosok, fővárosi kerületek és nagyközségek,

- az átlagnál jobb helyzetben lévő, jelentős turisztikai potenciállal rendelkező kisvárosok, fővárosi kerületek és nagyközségek,
- központi szerepű települések,
- aktív vállalkozó települések gyenge lobbyerővel,
- dinamikus, fejlett turisztikai infrastruktúrával rendelkező közepes méretű városok, kerületek és kistelepülések,
- valamint a fejlett települések erős vállalati szférával.

A Tamás kistérség ebben az elemzésben is a rosszabb értékeket képviseli. A kistérségi szintű elemzésnél az erős központú és gyenge vonzáskörzetűek közé, míg a településszintűnél a fogyó népességű, elöregedő kisközségek, valamint az átlagos helyzetű községek és kisvárosok gyenge vállalkozói szférával alkotta település-csoportba tartozik. Az elemzés legfőbb előnye, hogy a sokat emlegetett differenciált települési és kistérségi struktúrának megfelelően igen sok csoportot különít el. Továbbá, hogy a fejlettségi sorrend kialakítása helyett térségi és települési tipizálást végez. Ugyanakkor nem jelennek meg a vidéki jellegű, mezőgazdasági depressziós térségek, valamint a rekultivációs munkálatoktól és jelentős munkanélküliségtől szenvedő egykori ipari központok sem. Mindezekon túl, pedig az igen sok változó használata megnehezíti a folyamatos nyomon követését a változásoknak, valamint nem fogalmaz meg fejlesztési törekvéseket, lehetőségeket.

Egy, a Dél-Dunántúlra vonatkozó elemzés által alkalmazott eljárás és faktorszám sokkal közelebb áll az általunk képviselt ideális kistérségi elemzéshez (BÁLINT L. 2004) Jóllehet az elemzés fejlettségi sorrendet állít fel a régió kistérségei között, amely ellenkezik az általunk képviselt véleménnyel, miszerint térségtípusok megjelölésére van szükség. A dolgozat jó néhány megállapításával azonban teljes mértékben egyetértünk, és alátámasztani látszik a hipotézisben felvetetteket. Bálint szerint a leíró statisztikai elemzések hasznosak és elkerülhetetlenek egy leszűkített terület jellemzésére, de az általuk érzékeltetett értelmezési keret az összetett, egymásba kapcsolódó vagy éppen diffúz kép megragadására kevésbé alkalmas. Megalapozottabb következtetések vonhatók le a bonyolultabb matematikai módszerek alkalmazásával, amely meghatározás nem mond ellent annak a kíváncsúnak, hogy minél egyszerűbb és kevesebb mutatóval érjük el célunkat. A felhasznált adatok körét a települési szinten elérhető adatbázisokból merítette a szerző, így 41 mutató került a vizsgálatba (14. melléklet). A mutatók alapján felállított kistérségi relatív fejlettségi sorrendet a szerző tovább árnyalja azzal, hogy a települési

heterogenitást is igyekeznek feltérképezni a régióon belül. A rangsorolás alapján a Tamási kistérség a 17. helyen végzett, megelőzve ezzel az egyéb besorolásoknál is az igen fejletlen kategóriába tartozókat. (BÁLINT L. 2004.)

Területi elemzések

A területi elemzések egy másik ágát képviselő tanulmányt mutatunk be a következőkben, amely a népességi és gazdasági súlypontok segítségével vizsgálja a területi folyamatokat, valamint azok változásait. „*A módszer a területi elemzések klasszikus eszköztárába tartozik. Alkalmazásának gyökerei a XX. század első felének szociálfizikai irányzatáig vezethetők vissza.*” (NEMES NAGY J. 2003) A modellnek megfeleltethető bármilyen területi egység, a pontoknak a települések, a tömegnek pedig a népesség felel meg. A vizsgálat során egy főváros-központú derékszögű térképi koordinátarendszert használt a szerző. Az alappontokat a települések képviselték, középpontjaik helykoordinátáit a fővárostól mért Ny-K-i és É-D-i távolságuk adta, km-ben számolva. Az elemzés során településszintű adatokkal dolgoztak. A vizsgálni kívánt folyamatok bemutatására négy társadalmi-gazdasági jellemző súlypontjait számolták ki:

- népesség (az állandó népesség száma),
- jövedelmek (az adóköteles jövedelmek volumene),
- munkanélküliség (a regisztrált munkanélküliek száma),
- telefonellátottság (a telefonfővonalak száma). (NEMES NAGY J. 2003)

Ez a vizsgálati eszköz nem csupán a társadalmi térszerkezetek statikus jellemzőinek elemzésére, hosszabb távú történeti folyamatok ábrázolására alkalmas, hanem új összefüggések kimutatására is.

A vertikális egyensúly tanulmányozásával foglalkozik a Bartke István vezette kutatócsoport. A megközelítés abból indul ki, hogy valamely területi egységen belül, illetve annak különböző pontjain az eltérő eredetű és tartalmú szerkezeti tényezők mennyiségileg meghatározzák egymást, ennek megfelelően jönnek létre lokálisan működő, harmonikus társadalmi-gazdasági rendszerek. A vertikális területi egyensúly vizsgálata kiterjed a természeti, a művi környezet, továbbá a társadalom és a gazdaság tényezői közötti lokális és térségi kölcsönhatásokra, az életmódra, és a nem anyagi tényezőcsoportok közül az értékrendre és az eszmerendszerre. A társadalmi-gazdasági élet helyi és térségi viszonyait a szerzők szerint nem csupán az anyagi, de a nem anyagi

tényezők is meghatározzák. Az elemzés során hat kistérséget vizsgáltak hét szempontrendszer szerint, kistérségi és települési szinten is:

- természeti környezet,
- művi környezet,
- társadalom,
- gazdaság,
- életmód,
- értékrend,
- ideológia. (BARTKE ET. AL. 2004)

A tanulmány bizonyítja, hogy az új szempontú megközelítések közelebb vihetik a területfejlesztésben, kistérségi fejlesztésekben résztvevő aktorokat az ideális fejlesztési irányok megfogalmazásához. Az eszmék, értékrend és az életmód egyensúlyi viszonyát a szerzők kérdőíves felméréssel vizsgálták. A helyi lakosság alábbi kérdésekre adott válaszait elemezték:

- hányan tartják lakóhelyüket állandónak, illetve ideiglenesnek,
- hány százalék részesítené előnyben a jövedelme növelését a természeti környezet tisztábbá tétele helyett,
- hány százalék részesítené előnyben a jövedelme növelését a szabadidő növelése helyett,
- a lakosság hány százaléka részesítené előnyben a befektetést, a fogyasztás növelését, valamint a külföldi utazást.

A kistérségekre kiterjedő vizsgálat (balassagyarmati, őriszentpéteri, vasvári, kunszentmiklósi, szécsényi, vásárosnaményi) esetében a társadalmi-gazdasági helyzetet jellemző mutatószámok az adott kistérséghez tartozó településekre külön-külön, valamint a kistérség egészére is rendelkezésre állnak. Ugyanakkor a szerzők hangsúlyozzák, hogy a települési és kistérségi szintű, azonos tartalmú mutatók között az aggregáltság eltérő foka csak formai különbséget takar. Az eltérő tartalmú indikátoroknál az elemzés ugyanakkor elkülöníti a csupán kistérségi és a csupán települési szinten alkalmazható mutatók körét. A közvetlenül kistérségi szinten értelmezhető mutatók:

- településsűrűség,
- a városodás foka,
- a munkanélküliséggel kapcsolatos mutatók (foglalkozási egyensúly),
- 1 km²-re jutó vállalkozások száma,
- az iparosodottság mutatói,
- a jövedelemszint mutatói (adóköteles jövedelem),
- középiskolai tanulók 1000 lakosra,
- felsőoktatási intézmények nappali tagozatos hallgatói 1000 lakosra,
- működő kórházi ágy 10 000 lakosra. (BARTKE ET. AL. 2004)

A települési szinten alkalmazott mutatók köre:

- népességváltozás/1000 fő,
- egyéni vállalkozások száma/1000 fő,
- 1000 lakásra jutó lakos,
- közüzemi vízhálózatba bekapcsolt lakások %-a,
- közüzemi szennyvízhálózatba bekapcsolt lakások %-a,
- közműolló,
- 1000 óvodai férőhelyre beírt gyerek,
- 1 háziorvosra jutó lakos,
- kiskereskedelmi üzlet 1000 lakosra,
- kereskedelmi férőhely 1000 lakosra,
- személygépkocsi 1000 lakosra,
- távbeszélő fővonalak 1000 lakosra,
- lakónépesség (1000 fő),
- mezőgazdasági aktív keresők %-a,
- ipari aktív keresők %-a,
- szolgáltatásban aktív %-a,
- vándorlási különbözet évi átlaga/1000 fő (1990-1999). (BARTKE ET. AL. 2004)

A bemutatott elemzéseknél utalnunk kell arra, hogy nem minden vizsgálat írja le lépésről lépésre a kiválasztás és a felhasználás menetét az indikátorok esetében. Néhol csupán indikátor-csoportok megnevezésével találkozhatunk, illetve nem ismerjük a bemutatott eredményekhez vezető matematikai módszereket.

7. A DÉL-DUNÁNTÚLI RÉGIÓ

Az Európai Unióban olyan új tendenciák indultak meg az elmúlt években, amikor is a társadalmi és gazdasági értelemben vett különbségek kevésbé polarizáltak jelennek meg. Az Unió belső és külső periferiájára szorult államok, régiók jelentős támogatásával (például a határ menti együttműködésekre szánt pénzeszközök bővültek) megindult a felzárkózás. Ezzel a folyamattal párhuzamosan hazánkban is jelentős támogatásokhoz juthatnak a határ menti, (külső) perifériális területek. Ugyanakkor hazánkban a regionális megosztottság már igen régóta sújtja, egyszerűsített előre is viszi az egyes területek gazdaságát. A kelet-nyugat megosztottság – mint alapvető különbözőség – mellett a kisebb területi egységeken belül is megfigyelhetünk jelentős társadalmi, gazdasági és kulturális eltéréseket. Ilyen diszharmónia figyelhető meg a városok és falvak (községek) között is. Ez az egyenlőtlenség azonban csak rövidtávon állandó. A fejletlen és a fejlett területek a történelem folyamán állandóan változtak, a fejletlen régióból fejlett lett és fordítva. A régiók egyenlőtlen fejlődése új területi különbségeket hoz létre, és megváltoztatja az egyes régiók relatív helyzetét. A régiók egyenlőtlen fejlődése tehát állandóan fenntartja a regionális különbségeket, ezzel az értékek hordozójává és a sokszínűség forrásává is válhat. A dolgozatban vizsgált terület – a Dél-dunántúli régió – természeti, társadalmi értékekben egyik leggazdagabb területe az országnak. Nem a topográfiai értelemben vett területet, hanem a tervezési statisztikai régió által közrefogott vidéket vontuk vizsgálatunkba. Ennek oka, hogy a területi tervezés, valamint az Uniós források alapegységeként funkcionáló régió gazdasági teljesítőképességére kívánunk rávilágítani a régió kistérségeinek vizsgálata során.

7.1 A régió demográfiai és települési helyzete

A régió természeti erőforrásokban gazdag, mind a megújuló, mind pedig a meg nem újuló erőforrások széles köre megtalálható területén. Rendkívül változatos táji adottságokkal rendelkezik, amely a Balaton, a Duna és a Dráva közé ékelődő vidéket foglalja magába (15. melléklet). Az ország területének mintegy 15%-át teszi ki, ez 14 169 km²-t jelent. (7. térkép) Felszíne változatos, síkságok, dombságok és hegységek tagolják. Legelterjedtebbek a mezőségi és erdőségi talajok. A régió az ország harmadik legerdősültebb területe. Az ország 22 történelmi borvidéke közül 5 itt található: Dél-

balatoni, Tolnai, Szekszárdi, Villányi, Siklói borvidékek. Szénhidrogénekben szegény a térség, viszont a kutatásuk melléktermékeként számos helyen különböző ásványi összetételű hévizeket tártak fel, amelyek értékes kincsei a területnek. A legismertebb hévízforrások: a harkányi, a szigetvári, a sikondai, a magyarhertelendi, a sellyei, a barcsi, a babócsai, a buzsák-csisztapusztai, a csokonyavisontai, az igali, a kaposvári, a marcali, a nagyatádi, a nagyberényi, a nagybajomi, a szuloki, a dombóvár-gunarasi, a dunaföldvári, a hőgyészi, a simontornyai és a tamási. Jelentős ásványvíz-lelőhely található Fonyódon.

7. térkép: A régió kistérségei

Forrás: saját szerkesztés, 2005

Az 1990-es évek közepe óta az Európai Unió (15 tagállam) népességnövekedési átlaga 0,3%, ennek jelentős hányada a bevándorlásból származik. Az OECD előrejelzése szerint a természetes szaporulat tovább fog csökkenni, és ha a bevándorlás változatlan szintű marad, akkor a legtöbb tagállamban a népesség fogyásnak indul az elkövetkező 20 évben. Az újonnan csatlakozott országok 55 régiója közül 35-ben a természetes szaporulat negatív. A „*Második Kohéziós Jelentés*” négy csoportba sorolta az akkor még tagjelölt országokat. (12. táblázat)

12. táblázat: Demográfiai folyamatok a tagjelölt országokban

Csoportok megnevezése	Demográfiai folyamatok okai	Országok
1. Csökkenő népességű országok	alacsony születésszám „és” kivándorlás	Bulgária, Észtország, Lettország
2. Csökkenő népességű országok	alacsony születésszám „vagy” kivándorlás	Magyarország, Románia
3. Stabil népességű országok	születések száma „=” kivándorlás	Szlovénia, Csehország, Litvánia
4. Növekvő népességű országok	születések száma „>” kivándorlás	Málta, Ciprus, Lengyelország, Szlovákia

Forrás: EC, 2001 alapján saját szerkesztés

ENSZ felmérések alapján a munkavállalási korú népesség száma az Európai Unióban a következőképpen fog alakulni. (13. táblázat)

13. táblázat: A munkavállalási korosztály számának változási tendenciái

Időintervallum	Országok
2010-re csökken	Görögország, Portugália, Olaszország, Magyarország, Szlovénia, Lettország, Észtország, Litvánia, Csehország
2010-2025 között megindul a fogyás	Franciaország, Nagy-Britannia, Svédország, Finnország, Dánia, Hollandia, Belgium, Spanyolország, Ausztria Málta, Szlovákia, Lengyelország
Kivételek	Írország, Luxemburg, Ciprus

Forrás: ENSZ, 2002 alapján saját szerkesztés

A számítások alapján a csökkenő népességű országok csoportjába tartozunk, továbbá hazánkban is drasztikusan csökken a munkavállalási korúak aránya. (ENSZ 2002) A népesség csökkenése az 1980-as évek óta – kisebb ingadozásokkal – folyamatos. Az elmúlt évben mérséklődött a népesség természetes fogyásának üteme. Hazánk népessége 2005. január 1-jén 10 millió 96 ezer fő (MAGYARORSZÁG 2004), ugyanakkor a régió megyéinek lakosság száma az 1990-es év százalékában 96%-ra csökkent. A természetes fogyás mértéke rosszabb az országos átlagnál (-3,7), -4,6. A munkanélküliség országos szinten növekedett, 2005. júliusára, az előző év azonos időszakához képest, 5,9%-ról 7,1%-ra. (KSH 2005) A Dél-dunántúli régióban jelentős változás ebben az időszakban nem történt, lényegében nem változott a foglalkoztatottak

száma. A régiók sorában a legkisebb népességszámmal rendelkezik. Kormegoszlása az országos átlaghoz hasonlít. (14. táblázat)

14. táblázat: Régiók kormegoszlása

Régió	Népesség száma az év végén, fő	0-14	15-64	65-X	Gyermek népesség	Idős népesség	Örege- dési index
		évesek aránya, %			eltartottsági rátája		
Közép-Magyarország	2 840 972	14,4	69,5	16,1	20,7	23,2	112,3
Közép-Dunántúl	1 110 897	15,7	69,7	14,6	22,6	21,0	93,2
Nyugat-Dunántúl	1 000 348	14,8	69,6	15,6	21,2	22,4	105,5
Dél-Dunántúl	977 465	15,5	68,6	15,8	22,6	23,1	102,1
Észak-Magyarország	1 271 111	16,8	67,3	15,9	25,1	23,6	94,3
Észak-Alföld	1 541 818	17,8	67,8	14,4	26,2	21,2	80,9
Dél-Alföld	1 354 938	15,5	68,1	16,4	22,7	24,1	106,0
ORSZÁG ÖSSZESEN	10 097 549	15,6	68,7	15,6	22,8	22,7	99,9

Forrás: KSH, 2005

A régiók sorából a Dél-Dunántúl magas öregedési indexével tűnik ki. Települési szinten vizsgálva a kormegoszlást, jelentős eltérés tapasztalható. A településkategóriák megoszlásából következően az 1000 és az 500 fő alatti településeken magas az időskorúak aránya.

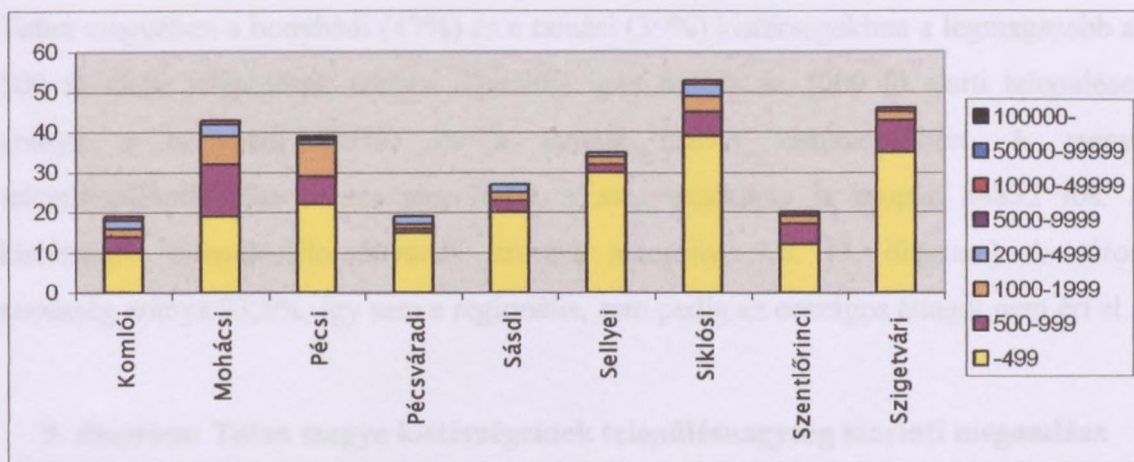
Határ menti fekvése folytán az előnyös közlekedés-földrajzi elhelyezkedésű régiók közé sorolható, amely előny az 1990-es évek után vált érezhetővé és megfoghatóvá. Az Európai Unióban, az 1980-as években meginduló regionalizációs folyamatoknak köszönhetően, a belső, valamint a külső határ menti területek is jelentős fejlesztési alapokhoz jutottak (Interreg, Phare CBC). A regionális különbségek mérséklésére szánt pénzüsszegek hazánk számára is elérhetővé váltak Ausztria 1995-ös csatlakozásával. A vizsgált régió fejlesztésében a Phare (a nemzeti Phare programtól elkülönülő, kifejezetten csatlakozni kívánó, határ menti területek fejlesztésére szánt forrás) programok jelentettek előrelépést.

A régió 654 településéből 34 rendelkezik városi ranggal. A településállomány átlagos nagysága, 2004-es KSH adatok alapján, 1499 fő. Az országos átlag 3100 fő, amely az OECD országok körében a legalacsonyabb átlagos településnagyság (OECD Területi vizsgálatok 2001). A városok átlagos településnagysága is itt a legalacsonyabb, 16 150

fő. A régióban 24 kistérség található, ebből 9 Baranyában, 10 Somogyban, valamint 5 Tolnában.

Baranyában a sellyei (85%), a pécsváradi (79%), a siklósi (73%), a szigetvári (76%) és a sásdi (75%) kistérségekben legmagasabb az 500 fő alatti települések aránya. Továbbá magas az 1000 fő alatti települések aránya, 83,4%. A megye 301 települése közül szinte teljes mértékben hiányoznak, illetve csupán 1-1 település található 5000 fő feletti kategóriában. Jellemző a középvárosok és nagyvárosok hiánya, valamint az apró- és kistelepülések túlsúlya. (1. diagram) A kistérségek településállománya közötti szórás 12,8, amely közepes értéknek mondható regionális szinten. A városi népesség aránya 63%, ami a regionális és az országos átlagot is meghaladó érték.

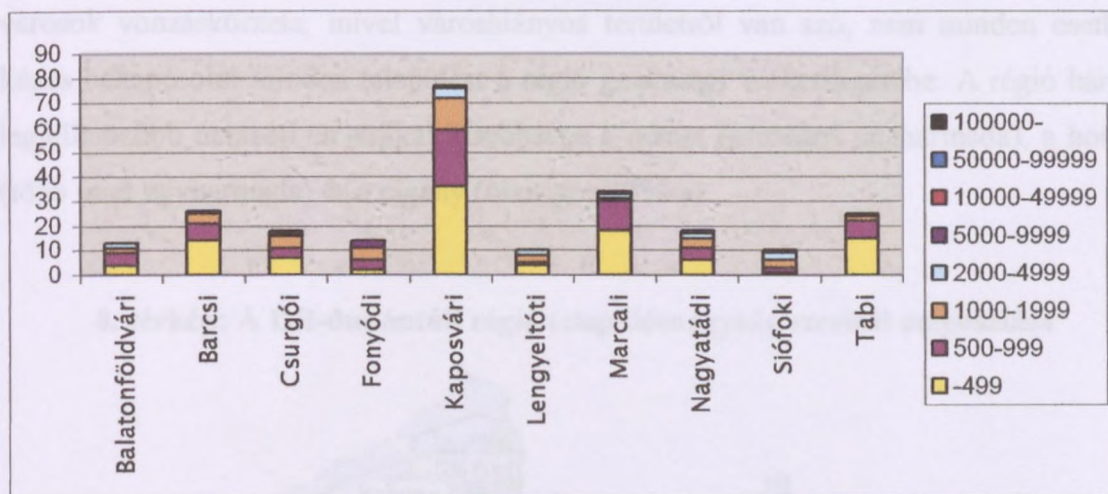
1. diagram: Baranya megye kistérségeinek településnagyság szerinti megoszlása

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés, 2005

Somogy megyében a 245 településből mintegy 43,7% tartozik az 500 fő alatti kategóriába. Kistérségi megoszlásban a legmagasabb értékeket találjuk a tabi (60%), a barcsi (54%) és a marcali (53%) kistérségekben. A megye településállományából szintén hiányoznak az 5000 fő feletti települések, kivétel ez alól a fonyódi kistérség, ahol 3 település is az 5000 és 10 000 közötti kategóriába tartozik. A kistérségek településállományának szórása igen magas, 20,0. Kiemelkedően magas településszámmal rendelkezik a kaposvári kistérség (77 település), ezeknek 76%-a 1000 fő alatti. (2. diagram) A városi népesség aránya 49,1%, a legalacsonyabb a régióban, és az országos átlagot sem éri el.

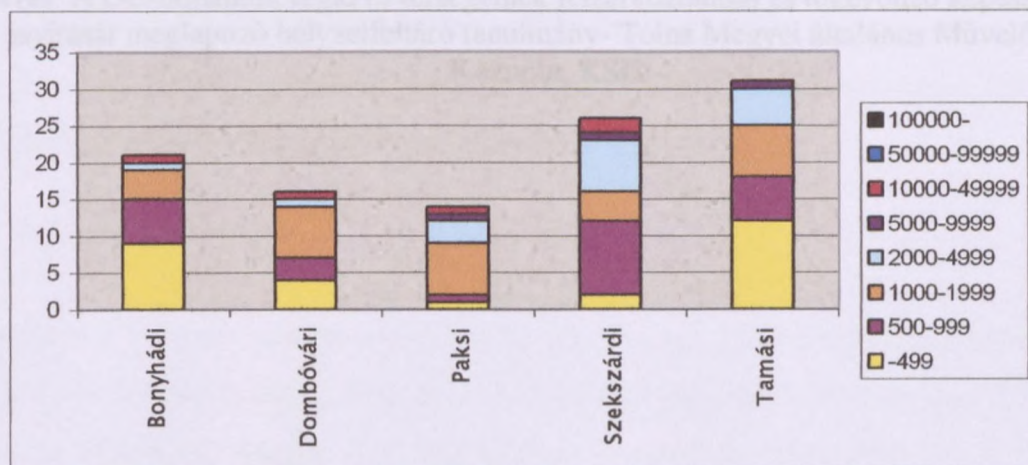
2. diagram: Somogy megye kistérségeinek településnagyság szerinti megoszlása

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés, 2005

Tolna megyében a bonyhádi (43%) és a tamási (39%) kistérségekben a legmagasabb az 500 fő alatti települések aránya. Továbbá igen magas az 1000 fő alatti települések aránya a bonyhádi (71%) és a tamási (58%) kistérségekben. A megye településállományában nincs nagyváros, a megyeszékhely is csupán 34832 fős. A kistérségek településállományának szórása alacsony, 7,0. (3. diagram) A városi népesség aránya 53,8%, így sem a regionális, sem pedig az országos átlagot nem éri el.

3. diagram: Tolna megye kistérségeinek településnagyság szerinti megoszlása

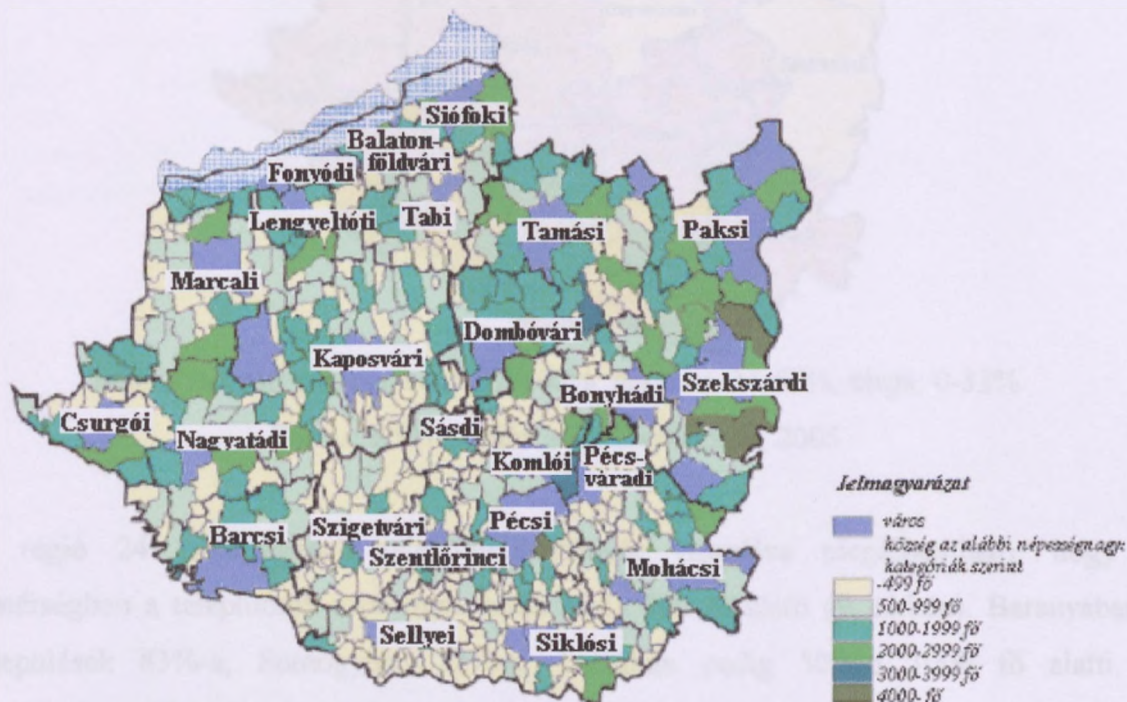

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés, 2005

A régió településállományára igaz, hogy az 1000 fő alatti települések aránya jóval magasabb (74%) az országos átlagnál (55%) (8. térkép). Ugyanakkor az 5000 fő feletti

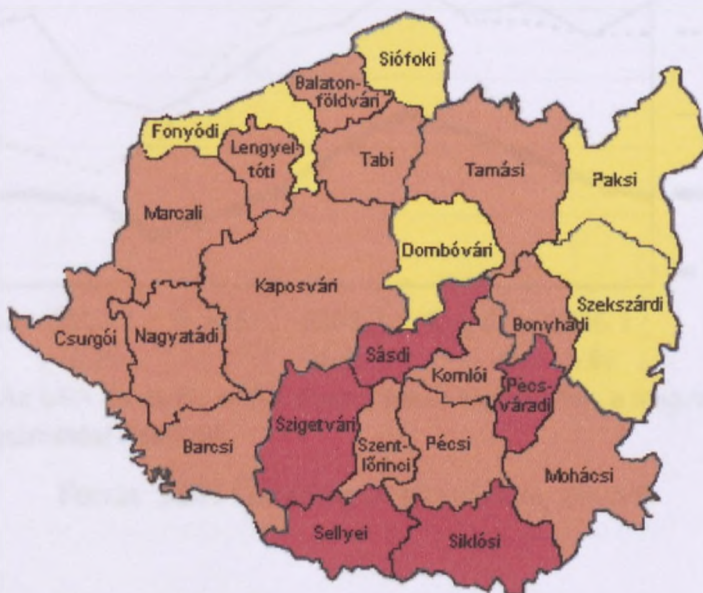
elaprózott településstruktúrája kedvezőtlen gazdaságföldrajzi környezetben található. A városok vonzáskörzete, mivel városhiányos területről van szó, nem minden esetben képes bekapcsolni minden települést a régió gazdasági vérkeringésébe. A régió három legjellemzőbb nemzeti és etnikai kisebbsége a német (országos egyharmada), a horvát (több mint egyharmada) és a cigány (országos 13%-a).

8. térkép: A Dél-dunántúli régió településnagyság szerinti megoszlása

Forrás: A Dél-dunántúli régió és térségeinek felzárkóztatását és tökevonzó képességének javítását megalapozó helyzetfeltáró tanulmány- Tolna Megyei általános Művelődési Központ, KSH

9. térkép: Az 500 fő alatti települések százalékos megoszlása a Dél-dunántúli régió kistérségeiben

Jelmagyarázat: piros színnel: 67-100%, narancs: 34-66%, sárga: 0-33%

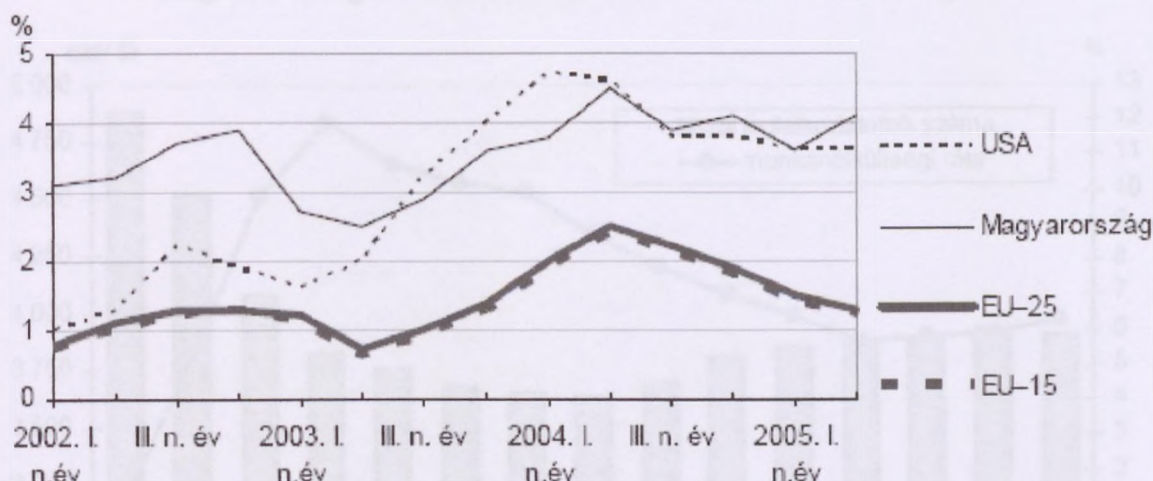
Forrás: KSH alapján saját szerkesztés, 2005

A régió 24 kistérségének településállományát vizsgálva megállapítható, hogy öt kistérségben a települések több mint kétharmada 500 fő alatti (9. térkép). Baranyában a települések 83%-a, Somogyban 72%-a, Tolnában pedig 50%-a 1000 fő alatti. A legelaprózottabb településstruktúrával rendelkező régió, amelyet sújt az ebből adódó pozitívum és negatívum egyaránt. Pozitívumként említhető a sokszínűség, mint az értékek hordozója, ugyanakkor már negatívumként hozható fel, hogy a differenciáltság okán nehéz megfogalmazni egyetemleges fejlesztési célokat és irányokat.

7.2 A régió gazdasága

Hazánkban a GDP növekedési üteme 7,66% évi átlagban, 1998-2004 közötti időszakot vizsgálva (KSH 2005). Ez az érték az EU-25-ök által előállított érték mintegy 1,2%-a. ebben az időszakban az egy főre jutó GDP is emelkedett, elérte 2004-ben a 13800 PPS/főt. A regionális vizsgálatok során azonban itt is jelentős eltérés figyelhető meg. (4. diagram) (15. táblázat)

4. diagram: A GDP növekedése az előző év azonos negyedéhez képest

Megjegyzés: Az USA és az EU adatai szezonálisan kiigazítottak, a magyar adatokból a naptárhatást kiszűrtük.

Forrás: KSH Gazdaság és társadalom, 2005/6

15. táblázat: A magyar régiók jövedelem alakulása

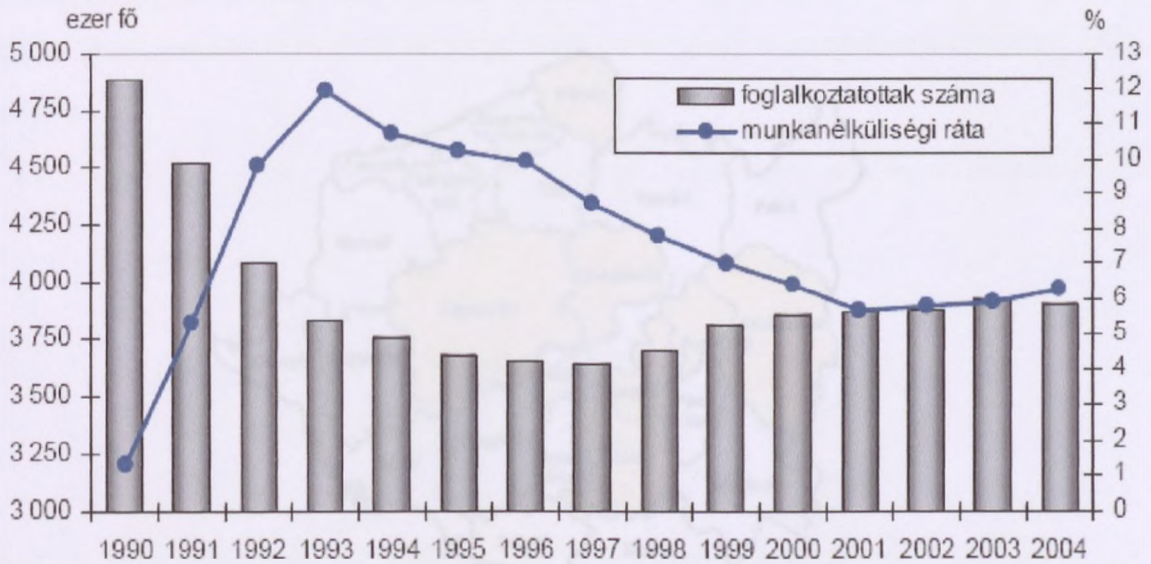
(1999-2002 évek átlagában)

Régiók	1 főre jutó GDP	1 főre jutó GDP éves átlagos változása
Észak – Alföld	6874	10,7
Észak – Magyarország	6934	7,8
Dél – Alföld	7677	6,1
Dél – Dunántúl	7991	6,0
Közép – Dunántúl	10065	9,2
Nyugat – Dunántúl	11811	4,5
Közép - Magyarország	16399	11,6
Magyarország	10600	8,9

Forrás: www.europa.eu.int/comm/eurostat alapján saját szerkesztés

A Dél-dunántúli régió a régiók sorában a közép kategóriába tartozik. A munkanélküliek száma 45007 fő, ez a régió lakosságának mintegy 13,9%-át teszi ki. A munkanélküliségi ráta az utóbbi időszakban romlott. (5. diagram)

5. diagram: A foglalkoztatottak száma és a munkanélküliségi ráta

Forrás: KSH: A gazdasági versenyképesség területei különbségei Magyarországon, 2005

A 16-os és 17-es számú mellékletek adatai alapján a regisztrált vállalkozások száma Baranya megyében 1996 és 2004 között 3745 vállalkozással nőtt. Somogy megyében 1420-szal csökkent, míg Tolna megyében 1602-vel nőtt a számuk. Az egyéni vállalkozások száma a régióban jelentős mértékben csökkent, 6673-mal. A régió kistérségeiben a mikrovállalkozások (1-9 fő) kerülnek túlsúlyba. Minden megyében a megyeszékhely központú kistérség rendelkezik a legnagyobb vállalkozásszámmal. A 250 és több főt foglalkoztató vállalkozások többségében a megyeszékhelyen található. A vállalkozások jelentős hányada a gazdasági szolgáltatás, kereskedelem, javítás nemzetgazdasági ágakban működik. Legkevesebb a vállalkozás a szállítás, posta, távközlés nemzetgazdasági ágban. A régiók versenyképességét az OECD által megfogalmazottak szerint méri a KSH.

7.3 A régió kistérségeinek besorolása társadalmi-gazdasági mutatóik alapján

A dolgozatban ábrázolt elemzési lehetőségek közül mutatjuk be azokat, amelyek jelentős szerephez jutottak a végleges indikátorok listájának kiválasztásában. Elsőként az OECD besorolás alapján a hazánkra alkalmazott, a népesség több mint 50%-a él a 120 fő/km²-es területen mutató alakulása látható a 10. térképen.

10. térkép: A régióban a több mint 50%-os 120 fő/km²-es területen élők aránya kistérségenként

Forrás: KSH T-STAR alapján saját szerkesztés, 2005

A szórás igen nagy a kistérségi adatok között. A legnagyobb hányadban található 120 fő/km²-es népsűrűség a Pécsi kistérségben (89,8%), a legkisebb hányadban a Pécsváradi, Barcsi és a Lengyeltóti kistérségekben (0,00%).

A kistérségek HI értéke alapján a következő eltérés figyelhető meg a régió belül. (11. térkép)

11. térkép: A HI értékek térségi átlagot (0,39) meghaladó aránya

Forrás: KSH T-STAR alapján saját szerkesztés, 2005

A személygépkocsik népességarányos megoszlása alapján ismét változik a fejlettebb, térségi átlagot meghaladó értékkel rendelkező kistérségek kiterjedése a régióban. (12. térkép)

12. térkép: A személygépkocsik térségi átlagot meghaladó aránnyal rendelkező kistérségei

Forrás: KSH T-STAR alapján saját szerkesztés, 2005

8. KUTATÁSI EREDMÉNYEK

8.1 Esettanulmány: a Tamási kistérség többdimenziós elemzése

„A mai statisztikai körzethatárok szerint értelmezhető kistérségek rendkívül sokfélék és szinte alig fogalmazhatók meg e keretek között az egész ország valamennyi kistérségére adekvátan értelmezhető, kijelölhető feladatok. A lokalitás, a funkcionalitás és az identitás elvei szerint meghatározhatók azonban olyan térségtípusok, amelyek hosszabb, akár 10 - 15 éves időtávra tekintve e fenti meghatározottságok szerint jelölnék ki kistérségeink főbb fejlődési irányait.” (CSATÁRI B. 1996)

A kistérségeknek a funkcionálisan meghatározható területfejlesztési típusait szükséges kialakítani, mint ahogy azt Csatári is mondja, figyelemmel a gazdaság, az infrastruktúra, az ellátás, a társadalom, a településhálózat és a területszervezés várható változásaira is.

A hosszú távú térségfejlesztés kidolgozásának első lépcsőjében karakteresen el kell különíteni településszerkezeti, funkcionális és fejlettségi szint szerinti alaptípusaikat:

- a városias (urbánus, nagy- és középvárosi, agglomerálódó) és
- a vidéki (rurális) térségeket. (CSATÁRI B. 1996)

Az esettanulmányban szereplő kistérségben elvégzett elemzés többdimenziós. A kiterjesztés egységei a statisztikai elemzés, a kistérség társadalmának megítélése a ruralitásról (falusi és vidéki területek értelmezése), valamint a kistérségi prominens személyek megítélése a térségi SWOT-elemzésről – mind települési, mind pedig térségi viszonylatban –, illetve a fejlesztés lehetőségeiről.

A térszerkezet komplexitását nem lehet csak és kizárólag matematikai módszerekkel meghatározott adatok, mutatószámok alapján felvázolni. Erre történtek már törekvések, amelyek több aspektust voltak képesek körvonalazni különböző területi egységek vizsgálatakor (BARTKE ET. AL. 2004, HUIGEN ET. AL. 2000).

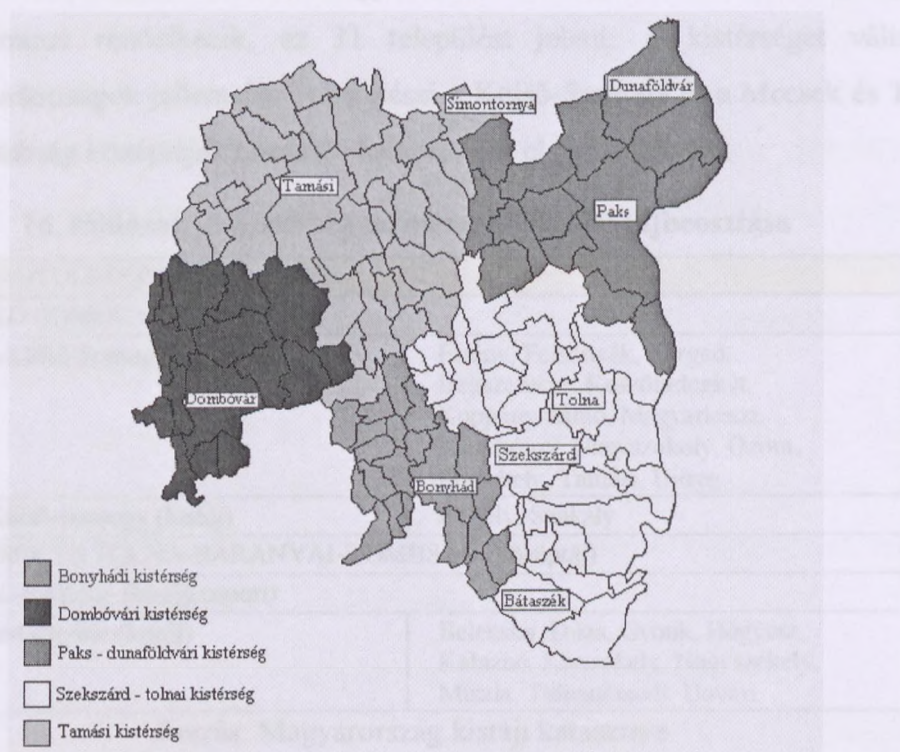
Lényeges és szükségszerű a módszerek ötvözése egyéb, az urbanitás-ruralitás társadalmi megítélésére vonatkozó elemzésekkel – mint a vidék és falu szociális reprezentációja – valamint súlyozott SWOT analízissel.

A kistérségek sokszínűsége összetett vizsgálat útján tárható fel.

8.2 A Tamási kistérség bemutatása

A Tolna megyében található Tamási kistérséget a központi településsel, Tamásival együtt 2 város és 29 község alkotja. Lehatárolásánál a városkörnyéki önkormányzatok területfejlesztési társulás határaival megegyező, a KSH által lehatárolt területet vettük figyelembe, amelyet területfejlesztési-statisztikai kistérségként a kistérségek megállapításáról, lehatárolásáról és megváltoztatásának rendjéről szóló 244/2003. (XII.18.) kormányrendelet és a települési önkormányzatok többcélú kistérségi társulásairól szóló 2004. évi CVII. törvény is rögzít (13. térkép).

13. térkép: Tolna megye kistérségei

Forrás: KSH, 2005

A vizsgálat által felhasznált adatok a terület demográfiai jellemzőit, valamint annak társadalmi-gazdasági aktivitását jellemző KSH-adatbázisokból származnak, elsősorban településstatisztikai adatbázisokból (T-STAR). Az elemzés tárgyát képezik – a hazai és nemzetközi társadalmi-gazdasági mutatók rendszerét figyelembe véve – egy új osztályozási rendszer kiépítésére tett kísérlet vizsgálatai. Az indikátorok a ruralitásra, illetve az urbanitásra vonatkozóan jelennek meg. A mutatók egy része a nemzetközi és a hazai szakirodalomban is használtak és elfogadottak, amelyek bemutatásra kerültek

az előző fejezetekben, véleményünk szerint ezek azonban nem adnak teljes képet a városias és vidéki (falusias) területek közti lényeges különbségekről, így a fejlesztés eltérő irányairól sem. Ebből kifolyólag, igyekezetünk többfajta indikátor által jellemezhető urbánus és rurális terület megfogalmazására irányult. Az indikátorok alkalmazhatóságát saját kutatási eredmények alapján mutatjuk be, amelyek igazolhatják, illetve el is vethetik feltételezéseinket. A Tamási kistérség esetében a KSH által lehatárolt terület megegyezik a térségi társulás területével, valamint az egykori járás által lehatárolt települések összességével, kivétel ez alól három település (Hőgyész, Dúzs, Mucsi). Hőgyész korábban a Bonyhádi, Dúzs és Mucsi viszont a Dombóvári járáshoz tartozott. Térségen belüli változás, hogy Pári községet 1984-ben egyesítették Tamásival. Tolna megye öt kistérsége közül a legmagasabb településszámmal rendelkezik, ez 31 települést jelent. A kistérséget változatos domborzati adottságok jellemzik. Települései a Külső-Somogy és a Mecsek és Tolna-baranyai dombság középtájak területén helyezkedik el (16. táblázat).

16. táblázat: A kistérség természetföldrajzi tájbeosztása

DUNÁNTÚLI-DOMBSÁG (nagy-táj)	
KÜLSŐ-SOMOGY (középtáj)	
Kelet-Külső-Somogy (kistáj)	Értény, Felsőnyék, Fürged, Iregszemcse, Keszőhidegkút, Koppányszántó, Magyarkeszi, Nagykónyi, Nagyszokoly, Ozora, Pincehely, Tamási, Újireg
Dél-Külső-Somogy (kistáj)	Regöly, Szakály
MECSEK ÉS TOLNA-BARANYAI-DOMBSÁG (középtáj)	
Tolnai-dombság (kistájcsoport)	
Tolnai-Hegyhát (kistáj)	Belecska, Dúzs, Gyöng, Hőgyész, Kalaznó, Kisszékely, Nagyszékely, Miszla, Tolnanémedi, Udvari

Forrás: Magyarország kistáji katasztere

Területe 1028 km², amely a Kelet-külső Somogy, Dél-külső Somogy és a Tolnai-hegyhát kistájakon osztozik. A térség teljes területe a Kapos vízgyűjtő területéhez tartozik, amelynek legnagyobb mellékfolyója a Koppány. Természetes vizekben szegény. A Kapos és a Koppány, valamint mellékvízfolyásaik felduzzasztásával a völgytalpakon mesterséges eredetű halastavakat hoztak létre. A Koppány XX. századi duzzasztásával alakult ki a Pacsmagi tavak területe is, amely természetvédelmi terület, az ornitológusok, valamint a természetbarátok által közkedvelt terület (a hazai 19 Ramsari terület egyike). A vonuló vízimadarak számára európai léptékkal mérve is

fontos állomáshely, ugyanakkor az itt élő közel hatvan fészkelő madár is kiemelkedő értéket képvisel. A tavon megtalálhatók nagy és kis kócsag, szürke és vörösgém, törpegém és bakcsó, cigány- és tőkésréce, a haris, a sárszalonna, a réti tücsökmadár és a barna rétihéja. A környezet kedvező adottságokkal rendelkezik a turisták befogadásához. Lehetőség nyílik hamarosan a térségben a kerékpárturizmusra, a halastavak pedig a horgászturizmusnak szolgálnak szép környezetet.

Tamási határában, az 1970-es években fedeztek fel termálvizet. Erre épül jelenleg a kistérségi központ turizmusa. A jelenleg szerény kapacitással működő fürdő komoly felújításra szorul. Kibővítésével, valamint magasabb színvonalú szálláshelyek kiépítésével olyan fejlődést generáló erőhöz juthat a térség, amely hosszú távon befolyásolhatja a megyében betöltött gazdasági szerepét. Jóllehet a gyógyturizmusnak Tamásiban nagyobb hagyományai vannak, mint Hőgyészen, ennek ellenére a Széchenyi-terv keretében megépült Apponyi Kastélyszálló tölti be ma azt a funkciót, ami a központi település feladata volt 2001-ig. Ugyanakkor a két település nem vetekedhet egymással, amennyiben a kistérségi központ a nem túl magas igényekkel érkező, visszajáró (jórészt német) turistákra, Hőgyész pedig a luxuskörülményeket kedvelő, nem csupán külföldi, de egyre több belföldi vendégre építközhet. A tamási fürdő átalakítására, kibővítésére igen nagy szükség lenne.

A kistérség népességszáma 42 507 fő 2003 év végén (17. táblázat). Népessége a második világháború óta folyamatosan csökken (6. diagram). A lakosság 1949 és 2003 között 25 493 fővel csökkent. Ennek alapján jelenleg a megye népességének mintegy 17%-át tömöríti, míg területének 27%-át foglalja el.

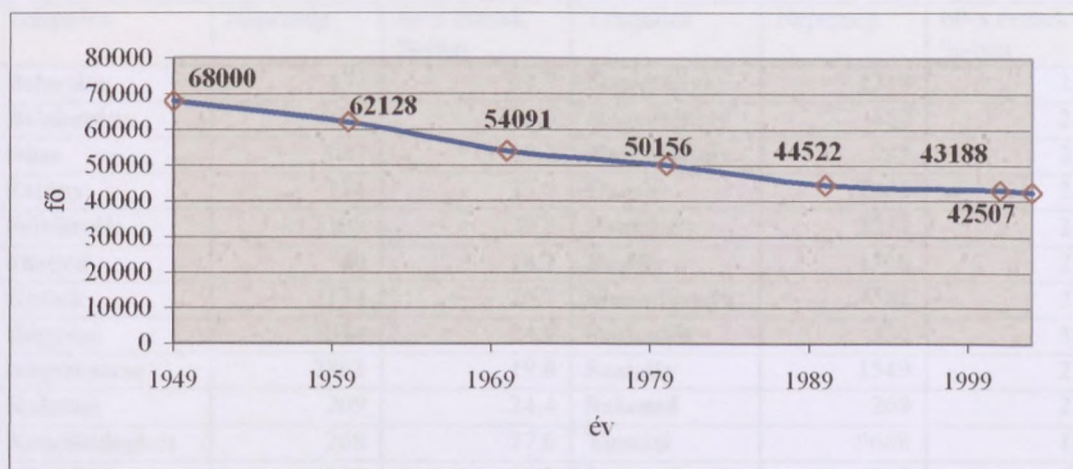
17. táblázat: Tolna megye kistérségeinek népessége, 2003

Kistérség	Lakónépesség az év végén		A 120 fő/km ² -nél nagyobb népsűrűségű településeken lakók aránya, %	Települések átlagos népessége	Népsűrűség fő/km ² 2003. év végén
	fő	változása 2001. év végéhez, %			
Bonyhádi	30 005	- 1,9	52,2	1 429	79
Dombóvári	35 127	- 1,6	58,8	2 195	69
Paksi	50 355	- 0,5	41,3	3 597	67
Szekszárdi	89 293	- 1,0	54,2	3 434	87
Tamási	42 507	- 1,7	10,7	1 371	41
Tolna megyei kistérségek összesen	247 287	- 1,2	44,9	2 290	67

Forrás: KSH, 2003

A hazai viszonylatban urbánusnak mondott területek, ahol a lakónépesség több mint 50%-a él 120 fő/km²-nél nagyobb népsűrűségű helyen (FALUVÉGI A. 1994), a megyében csupán a dombóvári, szekszárdi és bonyhádi kistérségekben található. A tamási kistérség ebből a szempontból is a legelmaradottabb a megyében, a mintegy 10,7%-os értékkel. A települések átlagos népességszámában is a legalacsonyabb értéket képviseli a Tamási kistérség.

6. diagram: A Tamási kistérség népességének változása 1949 és 2003 között

Forrás: KSH adatbázis, 2004

(*: jelenlévő népesség)

A kistérség a ritkább textúrájú területekhez tartozik, amelyben csupán a vasútvonalak mentén jelenik meg sűrűbb térszerkezet (TÓTH J. 1996). Népsűrűsége az aprófalvas településszerkezet miatt 41fő/km², ami a megyében (megyei átlag: 67 fő/km²) a legalacsonyabb. Az 1980-as években meginduló országos és megyei tendenciához igazodva a kistérségen belül is felerősödik a népességcsökkenés. A természetes szaporodást illetve fogyást befolyásoló tényező, a negatív vándorlás az 1970-es és 1980-as években jelentőségteljes. Az 1990-es évek pozitív vándorlási egyenlege már nem ellensúlyozhatta a magas halandóságot. Ezek a változások, egyes elemzések szerint (HOZAM 2001 KFT. 2003), a rendszerváltozáshoz kötődő privatizációs folyamatoknak, gyárbezárásoknak voltak köszönhetőek. Az ingázó munkások kényszerűségből visszaköltöztek szülőfalujukba, ahol az alapvető létezés szükséges feltételek adottak voltak. A két legnagyobb népességszámmal rendelkező település a kistérség két városa: Tamási, a központ, valamint a társközpontként (egykori megyeszékhely) funkcionáló Simontornya. A kistérség városainak lakossága

valamelyest csökkent, míg a megye további városaiban nőtt a számuk 1990 és 1997 között, 4,6%-kal (KSH 2003). A települések kormegoszlása kedvezőtlen, a népesség számának csökkenése mellett az elöregedés folyamata is egyre határozottabb formát öltött. A 60 éves és idősebb népesség aránya az állandó népességből 24,3%, amely rosszabb a megyei átlagnál (20,3%), valamint a legmagasabb értéket képviseli a kistérségek között. Az időskorúak aránya az elmúlt három év alatt mintegy 2% ponttal növekedett. Szignifikáns összefüggés nincs a településkategóriák és a népességen belül a 60 éves és afölöttiek aránya között. (18. táblázat)

18. táblázat: A Tamási kistérségen belül a 60 éves és afölöttiek aránya

Település	Népesség	60-x évesek %-ban	Település	Népesség	60-x évesek %-ban
Belecska	437	21,7	Nagykónyi	1248	23,6
Diósberény	407	25,6	Nagyszékely	462	24,5
Dúzs	317	19,2	Nagyszokoly	992	22,6
Értény	764	23,0	Ozora	1865	21,8
Felsőnyék	1169	20,8	Pincehely	2572	22,9
Fürged	740	18,1	Regöly	1326	27,6
Gyönk	2134	26,1	Simontornya	4581	21,5
Hőgyész	3044	24,9	Szakadát	320	38,1
Iregszemcse	2861	19,8	Szakály	1549	23,7
Kalaznó	209	24,4	Szárazd	269	27,5
Keszőhidegkút	268	27,6	Tamási	9668	19,3
Kisszékely	389	42,2	Tolnanémedi	1205	22,7
Koppányszántó	457	30,0	Udvari	532	19,9
Magyarkeszi	1349	19,9	Újireg	358	21,2
Miszla	361	32,7	Varsád	453	25,4
Mucsi	554	15,3	Átlag	1383	24,3

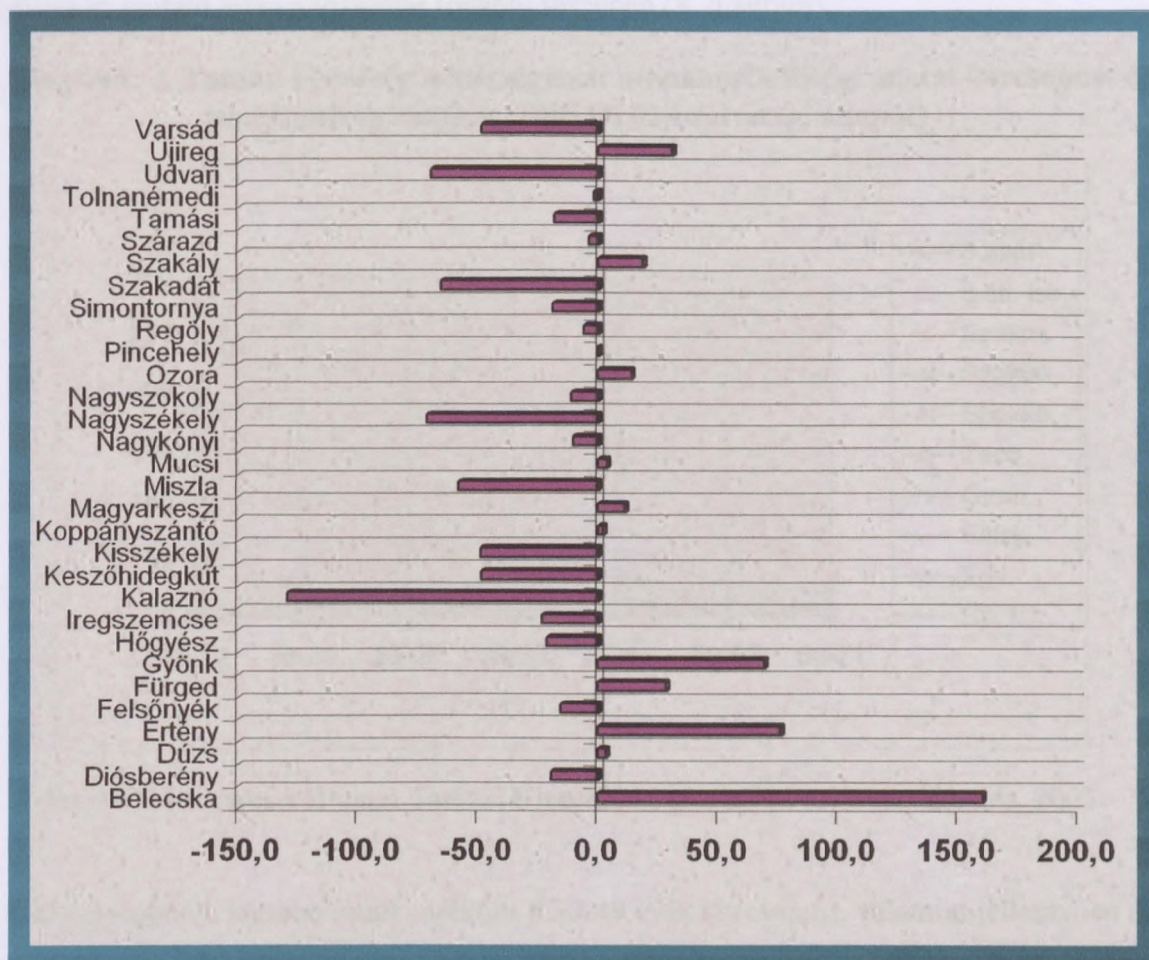
Forrás: KSH T-STAR adatbázis alapján saját szerkesztés, 2005

Alacsony a gyermekkorúak aránya a lakónépességből, a második legmagasabb arányban, 23,1% a középkorosztály található, 30-49 év közöttiek. A munkanélküliek többsége is ebből a korcsoportból kerül ki. A kistérség népességének iskolázottsága messze elmarad az országos átlagtól a 2001-es népszámlálási adatok alapján. A 18-x éves, legalább középfelsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya 22%-os, 25-x éves, legalább főiskolai vagy egyetemi diplomával rendelkezők aránya 6%. Mindkét adat elmarad mind a megyei (29,2%-9,0%), mind a regionális (32,0%-9,9%), mind pedig az országos átlagtól (38,2%-12,6%). (M. CSÁSZÁR Zs. 2004)

A vándorlási különbség vizsgálata az 1997-2003 közötti időszak átlagos értékeit vette figyelembe. Pozitív értéket csupán 11 településen lehet kimutatni, amelyekből 8 1000 fő alatti. Azonban meg kell említeni, hogy az ezeken a településeken lévő szociális intézmények, mint például idősek otthona Gyönkön, Hőgyészen, illetve szociális

foglalkoztató intézet Regölyben, erősen torzítják a kapott adatokat. A másik, lakosságszámot növelő tényező a fővárosból és a nagyvárosokból érkező elszegényedett rétegek betelepülése a falvakba. A legnagyobb mértékű elvándorlás Tamásit, Hőgyészt, Iregszemcsét és Simontornyát jellemzi. Ezek azok a települések, amelyek a gazdaságilag fejlettebb területeket képviselik, mint ahogy az a későbbi vizsgálatokból kitűnik. A terület népességmegtartó képessége kedvezőtlen, amelyben a központi település jár az élen. (7. diagram)

7. diagram: Vándorlási egyenleg a kistérségben

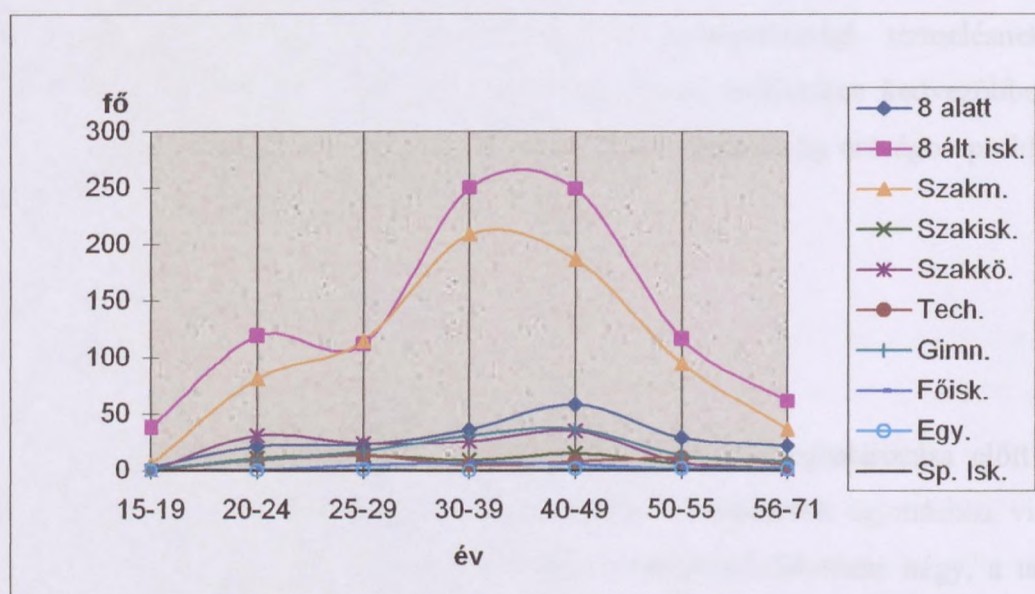

Forrás: KSH T-STAR adatbázis alapján saját szerkesztés, 2005

A kistérségben a társadalom aktivitását kifejező mutatók alakulásában meghatározó szerepet tölt be a települések közlekedés-földrajzi elhelyezkedése. A kistérség központján haladnak keresztül a 61-es és 65-ös közlekedési főutak, valamint a közelben (Regöly) szeli át a térséget a Budapest–Pécs vasútvonal. A településeket összekötő utak rossz állapotban vannak, a térség jelentős infrastrukturális fejlesztésre szorul. A XIX. századi vasútépítések tették lehetővé, hogy az addig a Duna mellett

kialakuló, dinamikusan fejlődő területek mellett szerepet kaptak a Tolnai-hegyhát települései is (ERDŐSI F. 1980). Javarészt Dombóvár profitált ebből, de a vasúti vonal mellett elhelyezkedő kisebb települések is részesültek közvetett módon a vasút innovatív hatásából. A társadalom aktivitását jelző adatok a kistérségen belül drasztikus változáson mentek keresztül 1990 és 2003 között, párhuzamosan az országos és megyei tendenciákkal. Összességében nőtt a munkanélküliségi ráta, az aktivitási ráta pedig csökkent. A munkanélküliségi ráta a kistérségben 13,7%-os volt, ez majdnem kétszerese az országos értéknek. A munkanélküliek iskolázottsága is jellemző mutató lehet a vizsgálat további részében (8. diagram).

8. diagram: A Tamási kistérség népességének munkanélküliségi adatai korcsoport és iskolázottság alapján (2005.06.02-i zárónapi állapot)

Forrás: Munkaügyi Hivatal Tamási Kirendeltsége alapján saját szerkesztés, 2005

A kistérségben a legtöbb munkanélkülit a 30-49 éves korcsoport, valamint jellemzően a 8 általános iskolai és szakmunkás végzettségűek között találjuk. A diplomás munkanélküliek aránya még alacsony, összhangban a kistérség alacsony iskolázottsági adataival. Az inaktív keresők aránya közel 10% ponttal nőtt 1990 és 2001 között. A foglalkoztatottak száma 1992 és 1998 között 30%-kal csökkent (SARUDI CS.–MOLNÁR T. 2004). A megye egészére jellemző, hogy nem tudott a modern településhálózattal rendelkező megyék sorába fejlődni. Hiányoztak területéről a XIX. században erőteljesen meginduló iparfejlődés alapját képező nyersanyagok (FODOR I.–HAJDÚ Z. 1985). Az iparosítás elkerülte a kistérséget, kivétel ez alól a két világháború közötti időszak, mikor is kis- és közepüzemek továbbfejlesztésére, valamint az

intézményrendszer korszerűsítésére került sor. Gazdaságát az 1990-es évek előtt a jelentős mezőgazdasági jellegű nagyüzemek, nagy múlttal rendelkező termelőszövetkezetek, valamint kisebb ipari telephelyek határozták meg. A rendszerváltozás és a privatizáció igen érzékenyen érintette a területet. Magas a munkanélküliség, jelentős a térségen belüli és a térségből kifelé irányuló migráció. Az 1990-es évek elejétől megindulnak a külföldi tőkebefektetések, főként a gépiparban (világítástechnika) és a könnyűiparban (textilipar). A foglalkoztatásban jelenleg is ezek a húzóágazatok, továbbá a vadászathoz kapcsolódva találunk nagyobb foglalkoztatotti létszámmal működő egységet. Az alacsony munkabérek, alacsony termelési árak tették lehetővé a beruházások megvalósulását, azonban ezek mára már nem versenyképes adottságok. Így várhatóan a közeljövőben romlásra lehet számítani az iparban foglalkoztatottak számának alakulásában. A mezőgazdasági termelésnek sem kedveznek a feltételek: a térség adottságai az északi területeken kedvezőbbek, míg egyéb területeken az átlagoshoz közelítenek. A mezőgazdaság országos problémái a kistérségben is tetten érhetők (TÓTH J. 1996).

8.3 Előzetes vizsgálatok

Ebben a fejezetben az urbanitás és ruralitás indexének meghatározása előtt elvégzett elemzések kerülnek bemutatásra. A kistérségben a települések egymáshoz viszonyított elhelyezkedése, valamint a centrum-periféria területek elkülönülése négy, a társadalmi-gazdasági fejlettségre utaló mutató segítségével kerül bemutatásra. A kis- és középvállalkozások (továbbiakban: KKV) 1000 főre vetített száma, illetve a foglalkoztatottak száma szerinti osztályozása, valamint nemzetgazdasági megoszlásuk, szintén 1000 főre festhet színesebb képet a kistérség társadalmi-gazdasági helyzetéről, a települések egymáshoz viszonyított rangjáról. A vizsgálat továbbiakban a decentralizált helyi önkormányzati fejlesztési támogatásokat elemzi, valamint azok felhasználási körét a 2002-es és 2003-as években. Ezek a területi kiegyenlítést szolgáló beruházások (TEKI) és a területi kötöttség nélkül a helyi önkormányzatok felhalmozási, felújítási és vis maior feladatok (CÉDA) ellátására szolgáló pénzügyi forrásai. Ez utóbbiakból kiderülhet, hogy melyek azok a problémák, amelyek a településeket sújtják, és melyeknek a leküzdése felemészti minden forrásukat. A negyedik vizsgálat a kistérség településeinek a turizmus lehetőségeit, kihasználtságát elemzi.

A működő vállalkozások száma 1998 és 2003 között 2082-ről 2466-ra növekedett. A kistérség települései között jelentős különbségek mutathatók ki az 1000 főre jutó működő vállalkozások száma között. A megyei és országos, illetve a vidéki átlagot (HÓDI T. 2003) csupán egy település éri el, Tamási, 90,9 működő vállalkozással 1000 főre. Elsőként a működő vállalkozásokon belül a foglalkoztatottak száma szerinti megoszlást vizsgáltuk településenként. (19. táblázat)

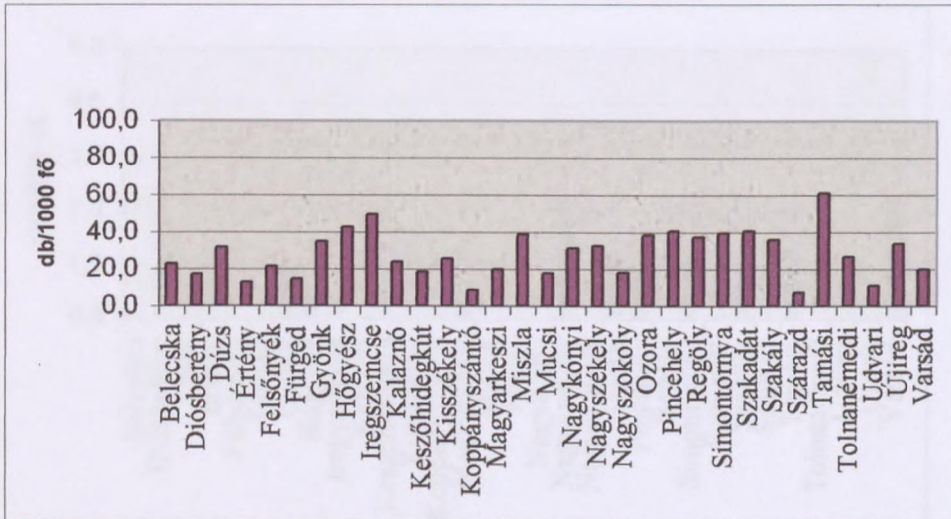
19. táblázat: Kis- és középvállalkozások foglalkoztatottak szerinti besorolása

Kategóriák megnevezése
1-es kategória: 0 és ismeretlen számú főig
2-es kategória: 1-9 főig
3-as kategória: 10-19 főig
4-es kategória: 20-49 főig
5-ös kategória: 50-249 főig
6-os kategória: 250 fő fölött

Forrás: KSH, 2005

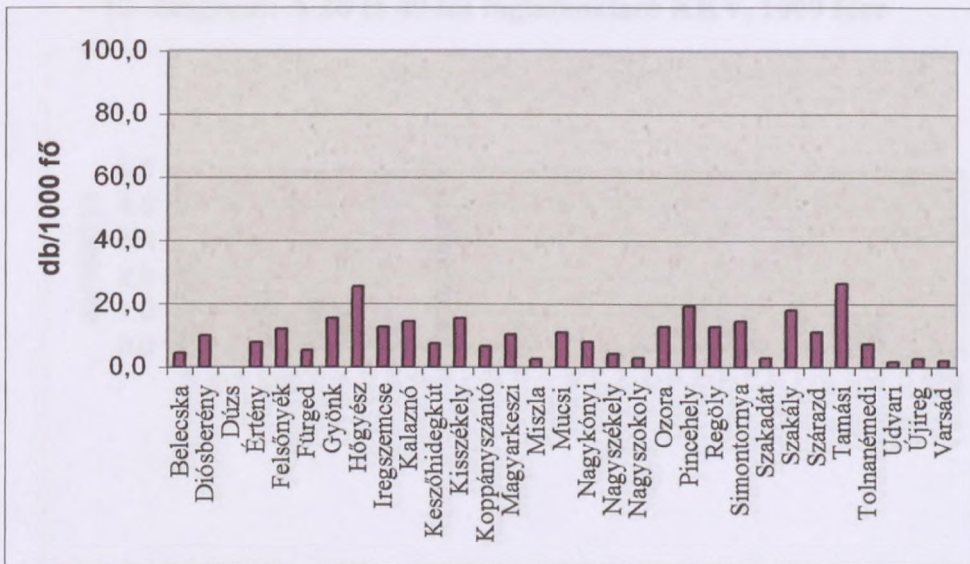
A mikrovállalkozások (1-es és 2-es kategória) legnagyobb számban Tamásiban (1: 1000 főre 61,1 vállalkozás, 2: 26,6 vállalkozás 1000 főre) található. Mindkét esetben a központi település közvetlen közelében (65-ös főút mentén) található Iregszemcse szerepel a második helyen. A települések jelentős része (16) az átlag alatt található. Ezer lakosra vetítve a vállalkozások közül a 0 és ismeretlen számú, valamint az 1-9 főt foglalkoztató működő vállalkozások képviselik a többséget, számuk ezer főre 877,6 (71,6%) és 309,5 (25,3%). A két létszám-kategória adja az összes működő vállalkozás ezer lakosra jutó számának 96,9%-át. Ez 0,5%-kal marad el a megyei átlagtól, az országostól pedig 9%-kal. (9-10. diagram)

9. diagram: A 0 és ismeretlen számú főt foglalkoztató KKV, 1000 főre

Forrás: KSH T-STAR adatbázis alapján saját szerkesztés, 2005

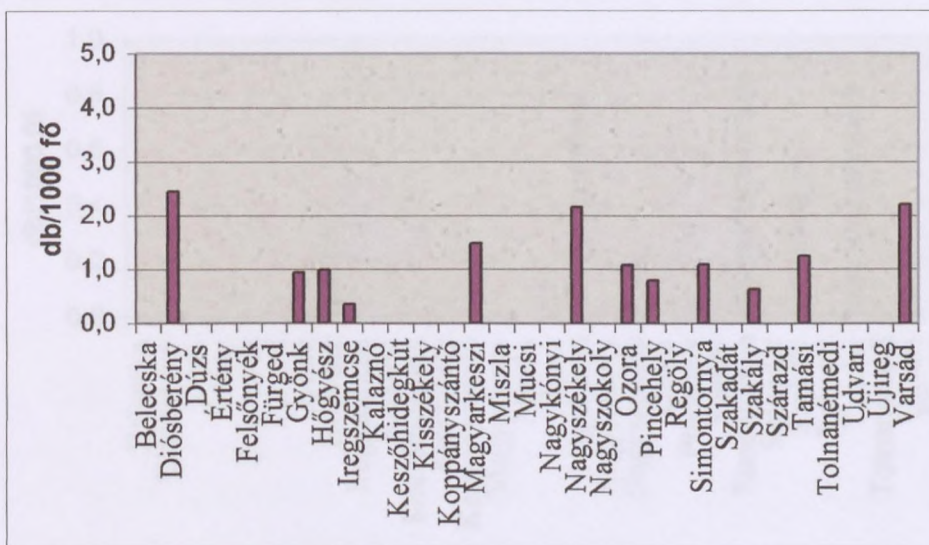
10. diagram: Az 1 és 9 főt foglalkoztató KKV, 1000 főre

Forrás: KSH T-STAR adatbázis alapján saját szerkesztés, 2005

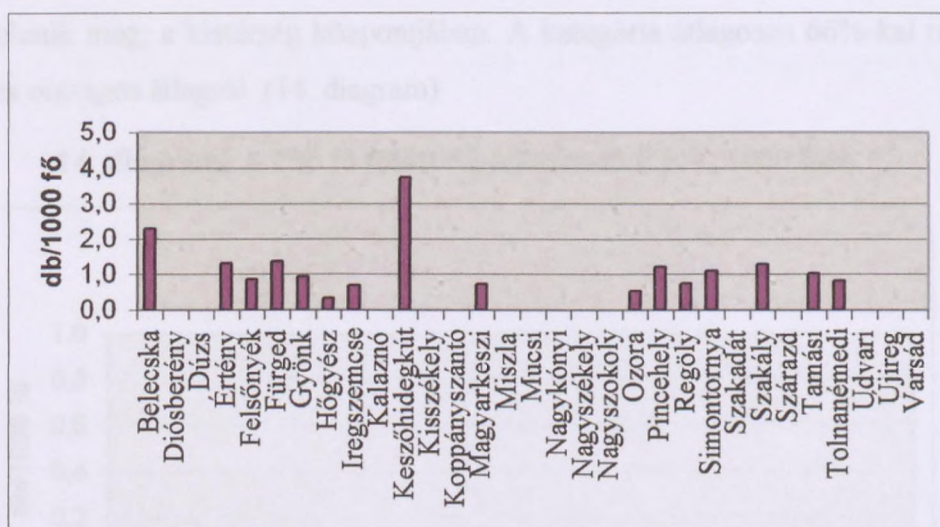
A 3-as és 4-es kategória értékei 19%-kal maradnak el a megyei átlagtól, 21%-kal az országos átlagtól. (11. és 12. diagram)

11. diagram: A 10 és 19 főt foglalkoztató KKV, 1000 főre

Forrás: KSH T-STAR adatbázis alapján saját szerkesztés, 2005

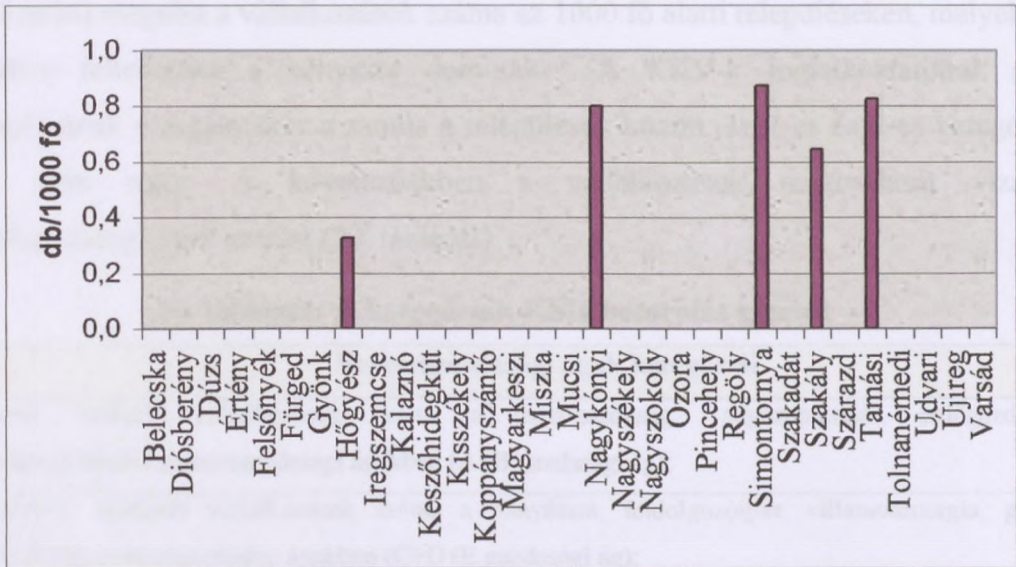
12. diagram: A 20 és 49 főt foglalkoztató KKV, 1000 főre

Forrás: KSH T-STAR adatbázis alapján saját szerkesztés, 2005

Az 5-ös kategóriában középvállalkozások tartoznak ide, 26 településen nem találunk kezdeményezéseket. Csupán Simontornya, Tamási, Nagykónyi, Szakály és Hőgyész rendelkezik ebben a kategóriában vállalkozással. Ez a kategória mintegy 28%-kal marad el a megyei átlagtól, az országostól pedig 37%-kal. (13. diagram)

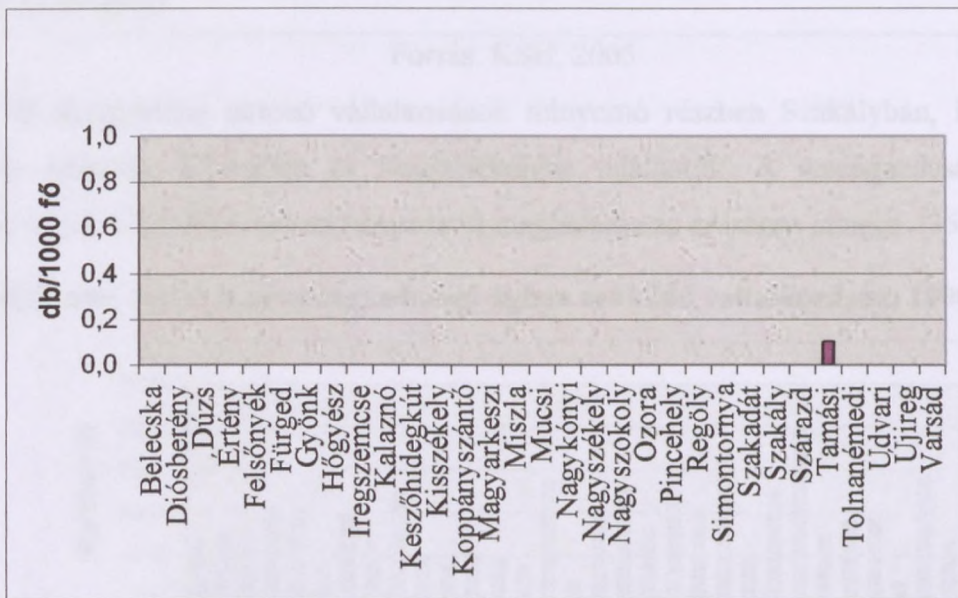
13. diagram: Az 50 és 249 főt foglalkoztató KKV, 1000 főre

Forrás: KSH T-STAR adatbázis alapján saját szerkesztés, 2005

A 6-os kategóriát jelölő, 250 főnél több főt foglalkoztató vállalkozás csupán egyetlen helyen jelenik meg, a kistérség központjában. A kategória átlagosan 66%-kal marad el a megyei és országos átlagtól. (14. diagram)

14. diagram: A 250 fő fölött foglalkoztató KKV, 1000 főre

Forrás: KSH T-STAR adatbázis alapján saját szerkesztés, 2005

Az 1-es, 2-es, 3-as, 4-es és 5-ös kategóriákban elmondható, hogy szignifikáns összefüggés van a települések lakónépessége, illetve infrastrukturális ellátottsága, valamint a vállalkozások száma között. Alacsony számú vállalkozásokkal jellemezhető települések

köre az 1000 fő alatti településekből kerültek ki. Ugyanakkor az utóbbi években (1998 és 2003 között) megnőtt a vállalkozások száma az 1000 fő alatti településeken, melyek életre hívásában feltehetően a kényszer dominált. A KKV-k foglalkoztatottak szerinti megoszlásának vizsgálatakor a szórás a települések között, az 1-es és 2-es kategóriákon kívül, igen nagy. A következőekben a vállalkozások megoszlását vizsgáljuk nemzetgazdasági ágak szerint (20. táblázat).

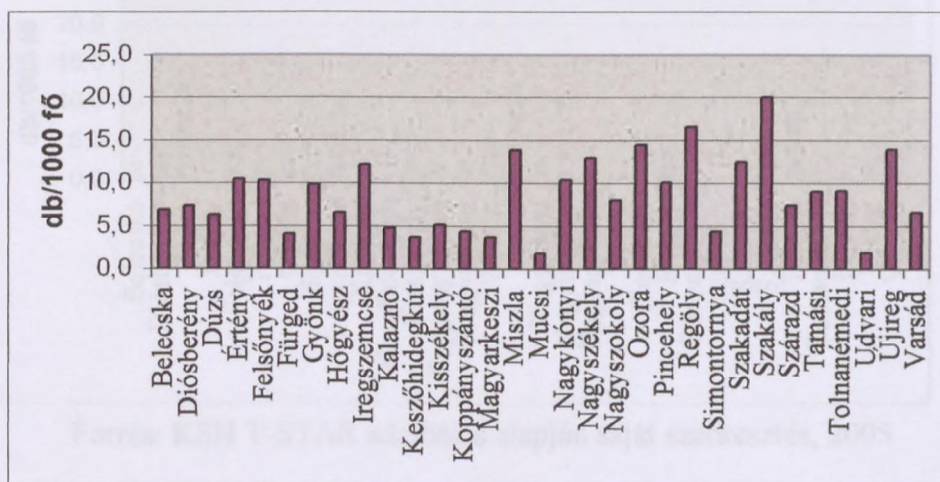
20. táblázat: A kategóriák KSH besorolás szerint

Nemzetgazdasági ágak kategóriái
A+B: működő vállalkozások száma a mezőgazdaság, vadgazdálkodás, erdőgazdálkodás, halgazdálkodás nemzetgazdasági ágakban (A+B gazdasági ág);
C+D+E: működő vállalkozások száma a bányászat, feldolgozóipar, villamosenergia, gáz gőz, vízellátás nemzetgazdasági ágakban (C+D+E gazdasági ág);
F: működő vállalkozások száma az építőipar nemzetgazdasági ágban (F gazdasági ág);
G: működő vállalkozások száma a kereskedelem, javítás nemzetgazdasági ágban (G gazdasági ág);
H: működő vállalkozások száma a szálláshely szolgáltatás, vendéglátás nemzetgazdasági ágban (H gazdasági ág);
I: működő vállalkozások száma a szállítás, raktározás, posta, távközlés nemzetgazdasági ágban (I gazdasági ág);
K: működő vállalkozások száma az ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás nemzetgazdasági ágban (K gazdasági ág).

Forrás: KSH, 2005

Az A+B kategóriába tartozó vállalkozások túlnyomó részben Szakályban, Regölyben, Ozorán, Miszlán, Újiregben és Nagyszékelyen található. A mezőgazdasági jellegű vállalkozások 1000 főre vetített hányada itt meghaladja az országos átlagot. (15. diagram)

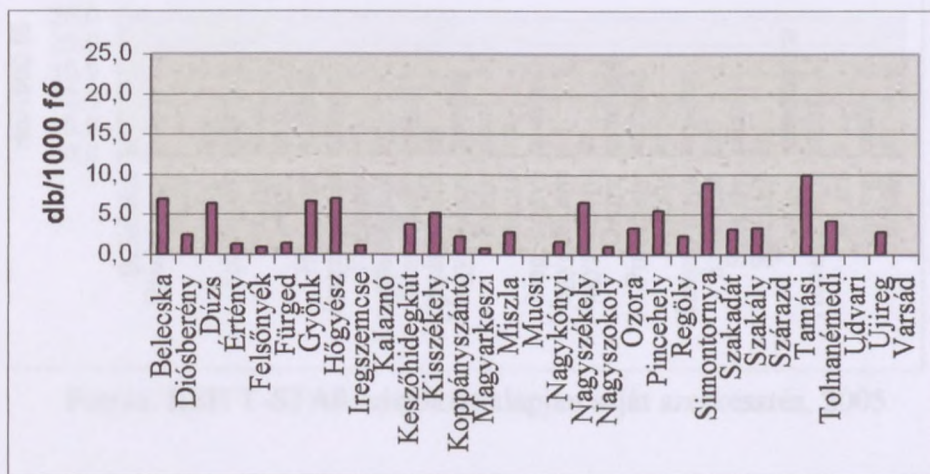
15. diagram: Az A+B nemzetgazdasági ágban működő vállalkozások, 1000 főre

Forrás: KSH T-STAR adatbázis alapján saját szerkesztés, 2005

A C+D+E kategóriában Tamási, Simontornya, Hőgyész, Belecska, Gyöng és Nagyszékely jár elől. Abszolút értékekben kifejezve kevesebb vállalkozás található a bányászat, feldolgozóipar, villamosenergia, gáz gőz, vízellátás ágban. (16. diagram)

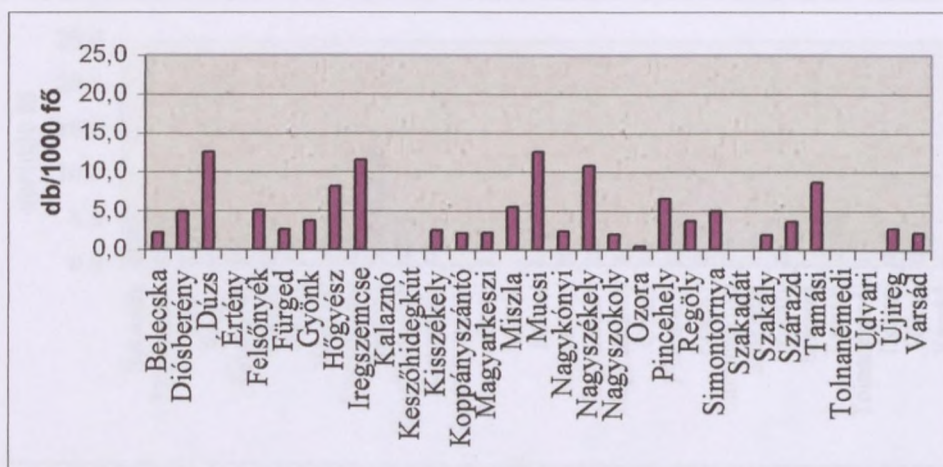
16. diagram: A C-D-E nemzetgazdasági ágban működő vállalkozások, 1000 főre

Forrás: KSH T-STAR adatbázis alapján saját szerkesztés, 2005

Az építőipar (F) nemzetgazdasági ágban Mucsi, Dúzs, Iregszemcse, Nagyszékely vállalkozásai képviselik a többséget. Iregszemcse kivételével az 1000 fő alatti települések rendelkeznek több vállalkozással ebben a kategóriában. (17. giagram)

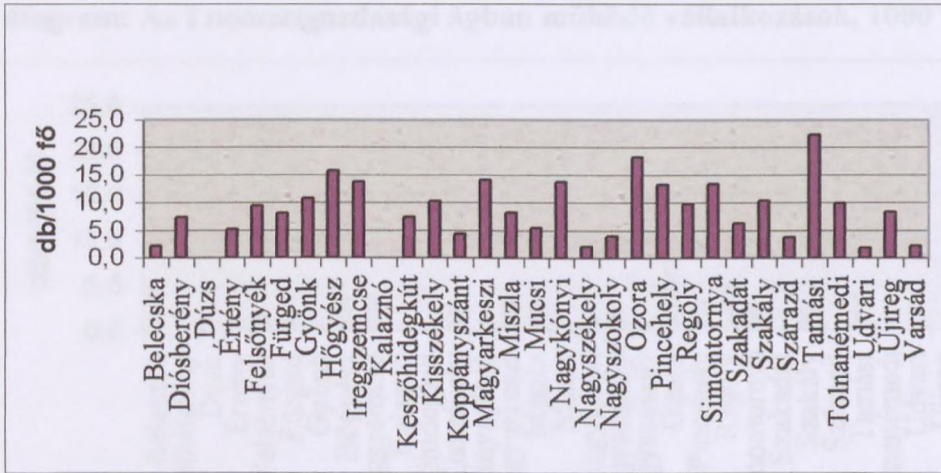
17. diagram: Az F nemzetgazdasági ágban működő vállalkozások, 1000 főre

Forrás: KSH T-STAR adatbázis alapján saját szerkesztés, 2005

A kereskedelem, javítás (G) nemzetgazdasági ágban Tamási, Ozora és Hőgyész képviselik magukat a legnagyobb vállalkozás-számban. (18. diagram)

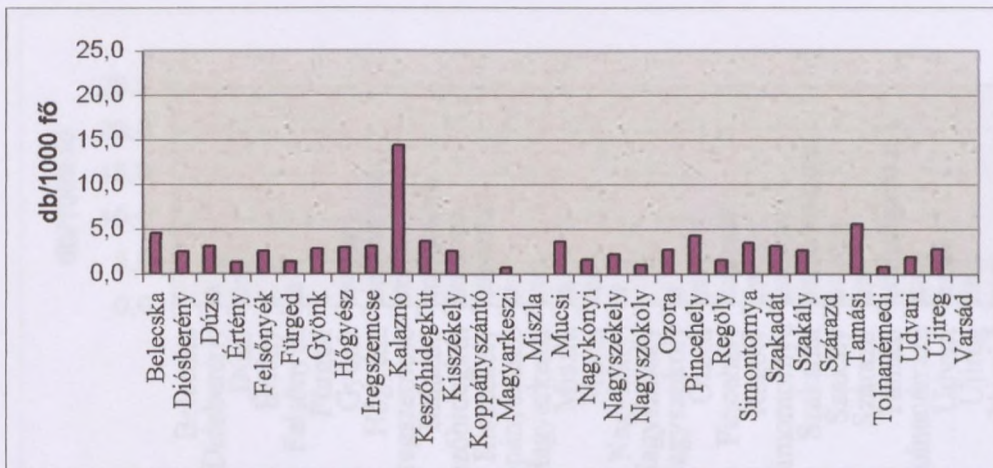
18. diagram: A G nemzetgazdasági ágban működő vállalkozások, 1000 főre

Forrás: KSH T-STAR adatbázis alapján saját szerkesztés, 2005

A szálláshely szolgáltatás, vendéglátás (H) nemzetgazdasági ágban Kalaznó emelkedik ki a települések sorából. Az 1000 főre vetített értékeknél a 209 főes település kimagaslik a kistérség települései sorából. A nemzetgazdasági ágak közül csupán a mezőgazdaságban és a kereskedelemben találhatók vállalkozások a térség legkisebb településén. (19. diagram)

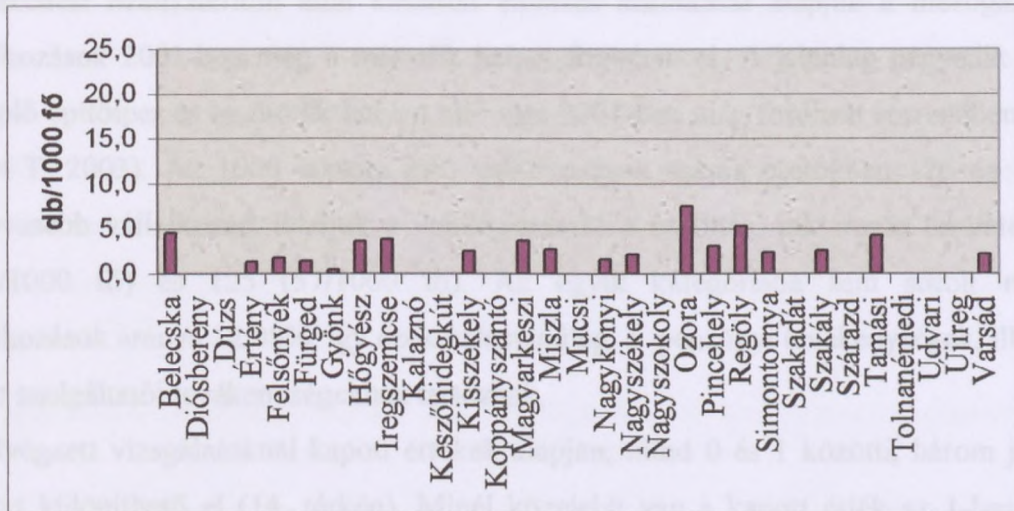
19. diagram: Az H nemzetgazdasági ágban működő vállalkozások, 1000 főre

Forrás: KSH T-STAR adatbázis alapján saját szerkesztés, 2005

A szállítás, raktározás, posta, távközlés (I) nemzetgazdasági ágban Ozora, Regöly, Belecska, és Tamási vállalkozásai kerülnek előtérbe. A kis lélekszámú településeken a kevés számú üzem is „komoly” adatokat produkál. (20. diagram)

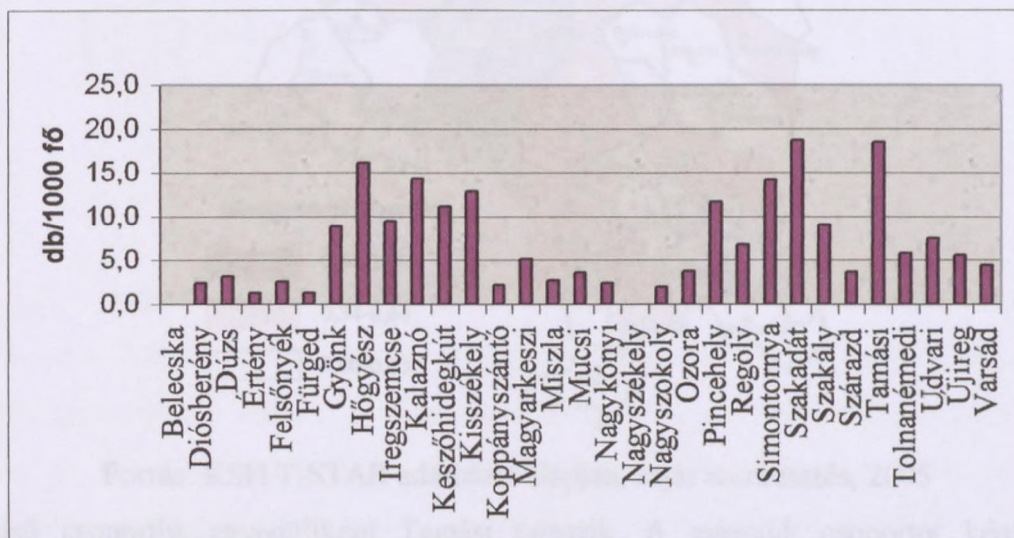
20. diagram: Az I nemzetgazdasági ágban működő vállalkozások, 1000 főre

Forrás: KSH T-STAR adatbázis alapján saját szerkesztés, 2005

Az ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás (K) nemzetgazdasági ág vállalkozásai legnagyobb számban Tamásiban, Szakadáton, Högyészen, Simontornyan és Kalaznón található. (21. diagram)

21. diagram: A K nemzetgazdasági ágban működő vállalkozások, 1000 főre

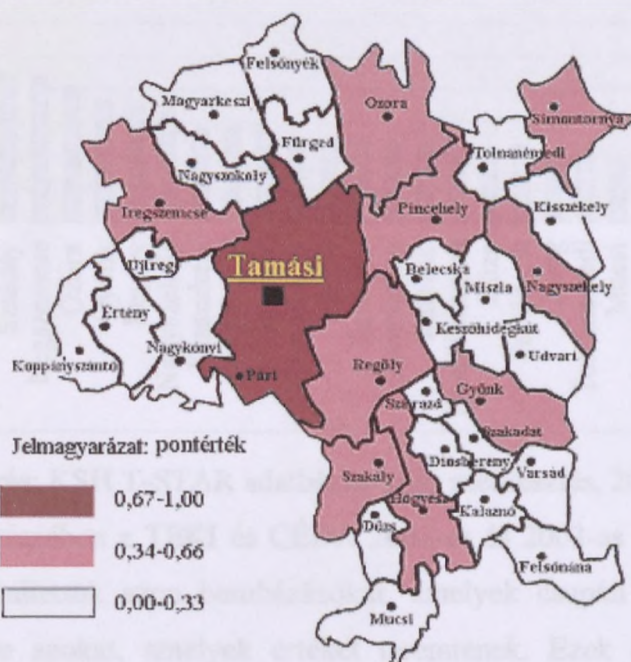
Forrás: KSH T-STAR adatbázis alapján saját szerkesztés, 2005

A kistérségben többségében a kereskedelem területén találunk működő vállalkozásokat, számuk 585, ez 1000 főre 262 vállalkozást jelent átlagosan. A második legnagyobb számban az ingatlanügyekkel foglalkozó működő vállalkozások vannak, számuk 455, ez 1000 főre 211,6 vállalkozást jelent. A harmadik helyen állnak a mezőgazdasági jellegű működő vállalkozások, számuk 390, 1000 főre 268,9 vállalkozás. Egy, a Gazdasági és Közlekedési Minisztérium által készített elemzés számításai alapján a mezőgazdasági vállalkozások 2001-ben még a második helyet foglalták el. A jelenleg negyedik helyen szereplő építőipar és az ötödik helyen álló ipar 2001-ben még fordított sorrendben voltak (HÓDI T. 2003). Az 1000 laksora jutó vállalkozások száma esetükben 126 és 100. A legkevesebb vállalkozást találjuk a vendéglátás és a szállítás, raktározás területén, 141 (82,8/1000 fő) és 125 (57/1000 fő). Az egyik kategóriába sem sorolt működő vállalkozások aránya 12,08%, így ezek valószínűleg a pénzügyi tevékenységek, illetve az egyéb szolgáltatói tevékenységekhez tartoznak.

Az elvégzett vizsgálatoknál kapott értékek alapján, mind 0 és 1 közötti, három jelentős csoport különíthető el (14. térkép). Minél közelebb van a kapott érték az 1-hez, annál fejlettebb az adott település az elemzésbe vont adatok alapján.

14. térkép: Centrum és periféria területek

(Összesített pontértékek a vizsgált adatok alapján a tamási kistérségben)

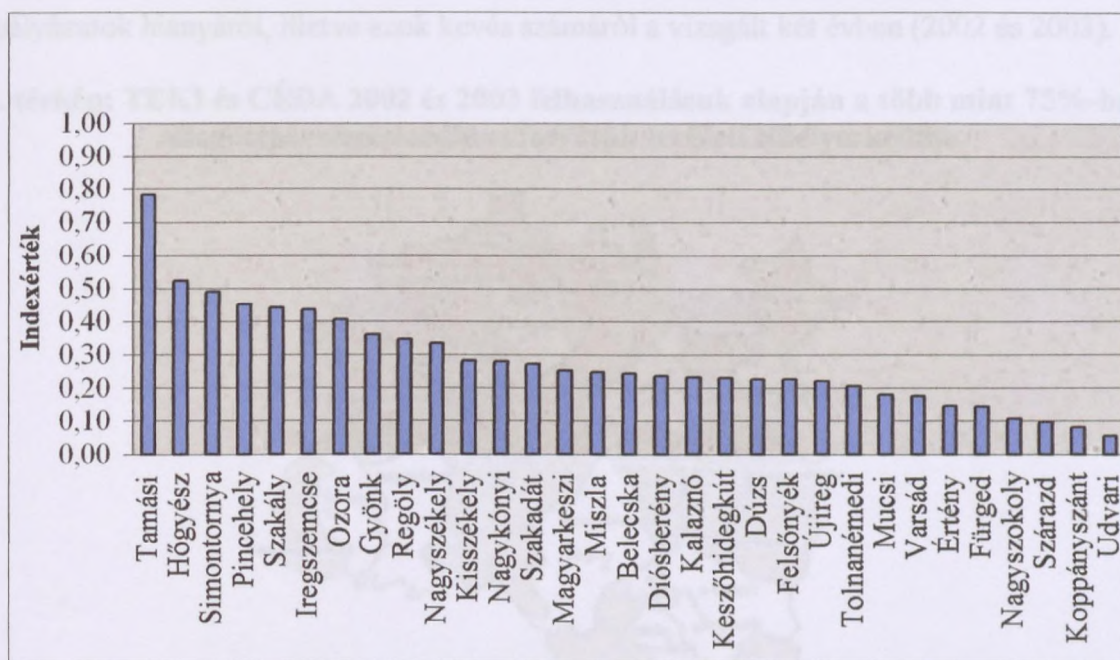
Forrás: KSH T-STAR adatbázis alapján, saját szerkesztés, 2005

Az első csoportba egyedülként Tamási tartozik. A második csoportot képviselik: Hőgyész, Simontornya, Pincehely, Szakály, Iregszemcse, Ózora, Gyöngy, Regöly,

Nagyszékely. A harmadik csoportba tartoznak a fennmaradó települések. A második csoport tagjai a relatíve fejlettebb települések a kistérségen belül. Ezek többnyire Tamási közelében, illetve főút mellett helyezkednek el, így közlekedés-földrajzi elhelyezkedésük alapján szerencsésebb helyzetben vannak szomszédaiknál.

Azt azonban fontos kiemelni, hogy ez a fejlettség csupán viszonylagos, tekintettel arra, hogy ez a kistérség több esetben is az országos átlag alatti értékekkel írható le. A második csoport települései egy kivételével (Nagyszékely) egy órán belül tömegközlekedéssel megközelíthető távolságban vannak Tamásitól. E csoport tagjai (22. diagram) a kistérségen belül mind társadalmi, mind gazdasági mutatóik alapján a relatíve fejlettebb területeket, a centrum térséget képviselik Tamási mellett. A leszakadni látszó periféria a kistérség határához, illetve a déli, dél-keleti peremvidékhez kapcsolható. A települések itt igen kedvezőtlen mutatókkal jellemezhetőek.

22. diagram: A két mutatócsoport (KKV-k foglalkoztatottak és nemzetgazdasági megoszlása) által kialakított sorrend

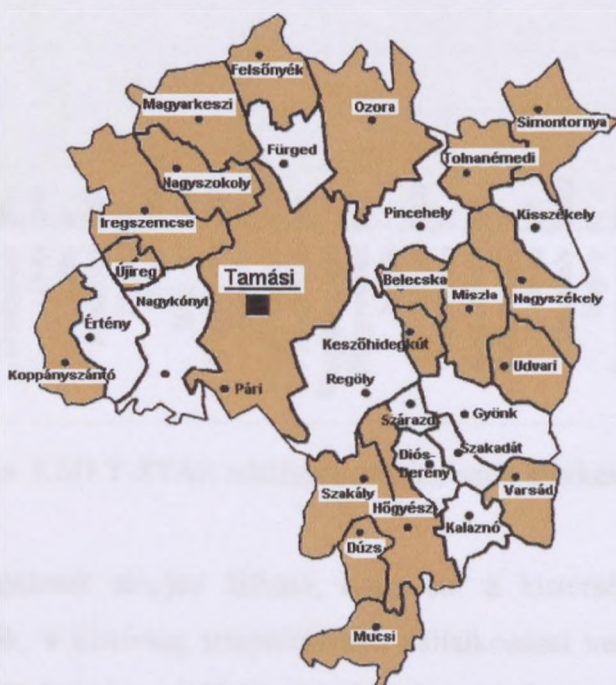

Forrás: KSH T-STAR adatbázis, saját szerkesztés, 2005

A vizsgálat további részében a TEKI és CÉDA 2002-es és 2003-as évi felhasználásával foglalkozunk. Elkülönítettük azon beruházásokat, amelyek csupán az állagmegőrzésre koncentrálnak, illetve azokat, amelyek értéket teremtenek. Ezek alapján különbséget tettünk: az állagmegőrzésre, új beruházásra, gépbeszerzésre, vagy ingatlan építésére, fejlesztésére, esetlegesen a turizmus (szálláshely kapacitásának bővítése) elősegítéséhez szükséges beruházásokra irányuló felhasználások között.

A településeken az állagmegőrzésre fordított összegek teszik ki a legnagyobb hányadot. A települések 64%-a a 2002-ben és 2003-ban elnyert források több mint 75%-át állagmegőrzésre fordították. Ezeknek az elemzése több szempontból is lehetséges: egyrészt léteznek még olyan területek, amelyek nem rendelkeztek szilárd útburkolattal. Részben fejlesztés történt, másrészt viszont igen nagyfokú elmaradottságra utal az infrastruktúrahálózat kiépítetlensége. A központi települések stagnáló gazdaságát jelzi az is, hogy itt is a források túlnyomó részét állagmegőrzésre fordították, teljességgel elmaradtak a fejlesztési irányú beruházások. Ez utalhat a település infrastruktúrájában még meglévő elmaradásokra, ugyanakkor azt is feltételezi, hogy nincs meg az a társadalmi tőke, amely igényelné a fejlesztéseket, a továbblépést, valamint hiányzik a befektethető tőke. A térképen (15. térkép) sötétebb színnel megjelölt települések tartoznak azok közé, amelyek a hazai pályázati források több mint 75%-át állagmegőrzésre fordították. A települések sorába tartoznak az előző vizsgálat alapján fejlettnek mondottak is. A fehérrel jelölt települések esetében pedig nem fejlesztésről, beruházásról van szó, csupán a pályázatok hiányáról, illetve azok kevés számáról a vizsgált két évben (2002 és 2003).

15. térkép: TEKI és CÉDA 2002 és 2003 felhasználásuk alapján a több mint 75%-ban állagmegőrzésre fordított források területi elhelyezkedése

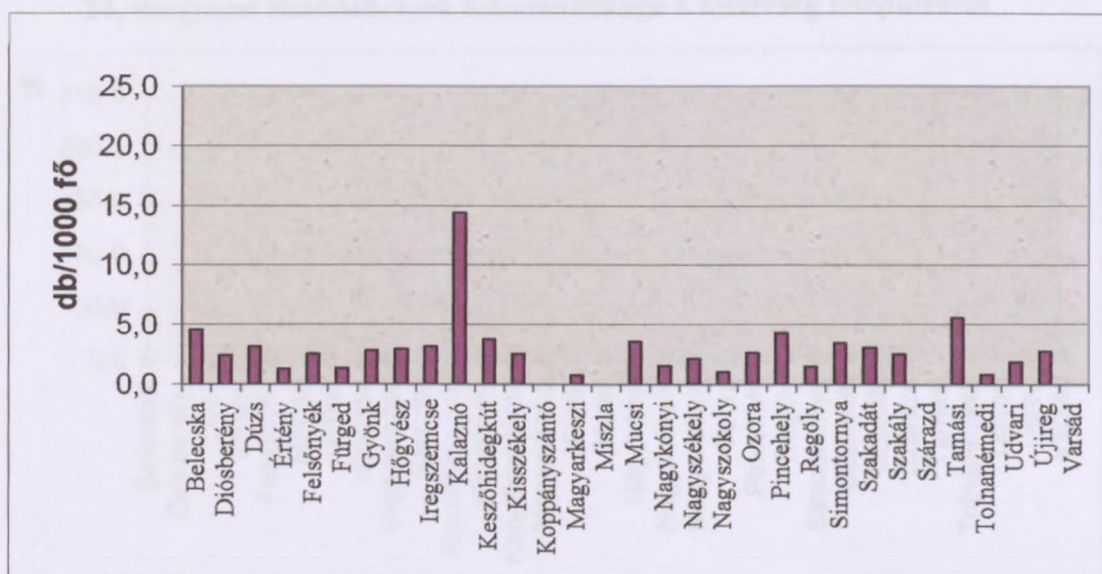

Forrás: Tolna Megyei Területfejlesztési Iroda alapján, saját szerkesztés, 2005

A vizsgálat negyedik összetevője a turizmus helyzetének elemzése a kistérségben. A turizmus számos nemzetgazdasági ág teljesítményéhez járul hozzá, természetesen eltérő mértékben. A legszorosabb a kapcsolat a szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás nemzetgazdasági ággal (H). A szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás gazdasági ág 2003-ban minden negyedévben mérsékeltebben teljesített, mint a nemzetgazdaság egésze (KSH 2004). A vizsgálat a H nemzetgazdasági ágban működő vállalkozások megoszlását, az összes kereskedelmi szálláshely, ezen belül a magánszállásadásban működő szállások változását, valamint kihasználtságát elemzi 1998 és 2003 között.

Országos viszonylatban a H gazdasági ágban működött a vállalkozások 5%-a 2003-ban. A szakmára a kis- és mikrovállalkozások jellemzőek, ahol is az összes vállalkozás 6/10-e egyéni vállalkozásként üzemel. A kis- és középvállalkozások (továbbiakban: KKV) 1000 főre vetített száma, valamint nemzetgazdasági megoszlásuk (H), szintén 1000 főre, képezik az elemzésbe vont adatok körét. (23. diagram)

23. diagram: A H nemzetgazdasági ág megoszlása, 1000 főre

Forrás: KSH T-STAR adatbázis alapján saját szerkesztés, 2005

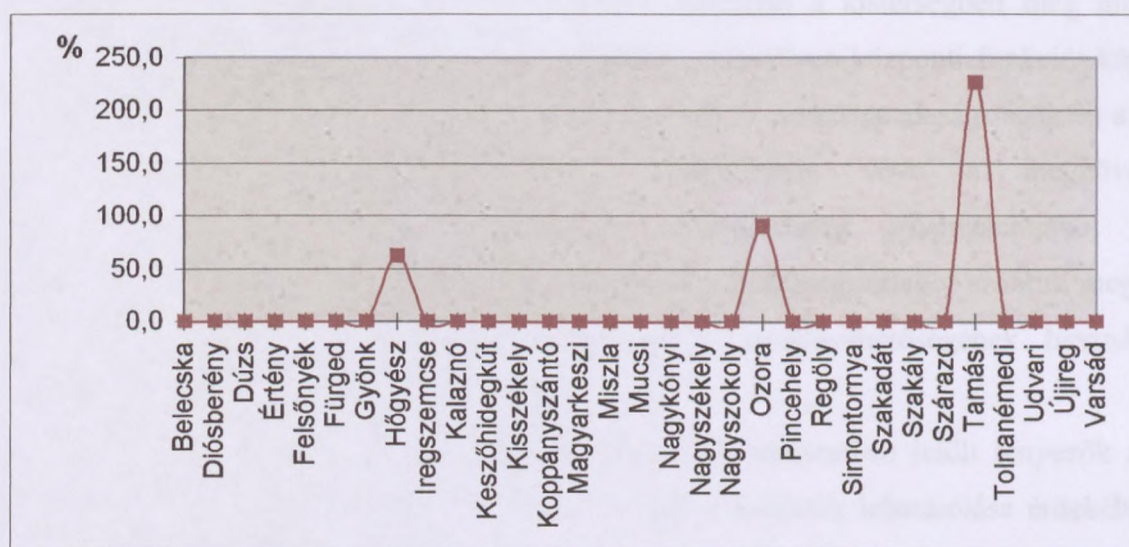
Az elvégzett vizsgálatok alapján látható, hogy bár a kistérség számos turistavonzó értékkel rendelkezik, a kistérség településeinek vállalkozásai nem képesek kiaknázni a benne rejlő lehetőségeket. A továbbiakban a térségben található szállásfogadásra alkalmas szálláshelyek megoszlását elemezzük, településsoros adatokkal.

Míg a vendégek száma a kereskedelmi szálláshelyeken a kistérségben 1998-ban még csupán 3804 fő volt, addig 2003-ra számuk 10784 főre növekedett. Ugyanakkor a

vendégéjszakák számbeli változása nem követi az előbbi tendenciát, itt csupán alig kétszeres növekedésről beszélhetünk: 17516 éjszakáról 28674 éjszakára növekedett.

Kereskedelmi szálláshelyeket, 1998 és 2003 átlagában tekintve, csupán Hőgyészen, Kisszékelyen, Regölyben, Simontornyán és Tamásiban találunk. Kihasználtságukban jelentős eltérések tapasztalhatók (24. diagram). Teljes kihasználtsággal csupán a tamási szállásfogadásra alkalmas helyek rendelkeznek. Az ozorai és a hőgyészi szállások 91%-os és 61%-os kihasználtsággal üzemelnek, holott a kapacitásuk ennél jóval magasabb értékeket mutat. Meg kell említenünk, hogy a kistépeléseken üzemelő, többnyire magánszállások kihasználatlansága vélhetően az egyéb, turista-csalogató programok hiányának köszönhető. A magánszállásadásban több településen működik vállalkozás 1998 és 2003 átlagában: Hőgyész, Iregszemcse, Keszőhidegkút, Ozora, Simontornya, Tamási. A magánszállásadásban meglévő férőhelyek kihasználtsága megegyezik az előző vizsgálat eredményével.

24. diagram: Szálláshelyek kihasználtsága a kistérség településein

Forrás: KSH T-STAR adatbázisa alapján saját szerkesztés, 2005

A térség megközelíthetősége és a turizmus szempontjából centrum területnek számító települések infrastrukturális fejlesztése nélkülözhetetlen a további fejlődés szempontjából. Úgy, ahogy a kistérségeknek ki kell találniuk magukat, úgy igaz ez a településekre is. Nem célravezető minden településen ugyanazon fejlesztési irány privilegizálása, ez a források három, maximum négy irányba való elosztását jelenti kistérségi szinten. A települések forrásgazdálkodásban keletkezett hiányát a helyi közösségek

kezdemenyezőkészségével, a kezdeményezések megfelelő honorálásával (nem pénzbeli) szükséges megoldani.

8.4 Urbanitás és ruralitás vizsgálata

A 120 fő/km²-es lehatárolás a magyarországi differenciált településstruktúrát figyelembe véve igen magas adatnak tekinthető. A heterogén térszerkezeteknél eltérő adattal (fő/km²) kell számolnunk: az aprófalvas településszerkezetnél még az 50 fő/km²-es lehatárolás sem tűnik elképzelhetetlennek a fejlettebb települések definiálásánál. A tamási kistérségnél a kistérségi átlag (41,68 fő/km², 2003-as T-STAR adatok alapján) feletti népsűrűséget tartottuk első megközelítésben meghatározónak.

A szekunder és terciér nemzetgazdasági ágban működő KKV-k arányát, valamint foglalkoztatotti megoszlását is vizsgáltuk a kistérségi átlaghoz viszonyítva. Jóllehet ezek az ágak és KKV típusok megjelentek a falusi területeken is, ezzel alakítva (és nem deformálva) a klasszikus falu-város relációt. Azonban a kistérségben még mindig a fejlettebb infrastruktúrával rendelkező, általában valamilyen központi funkciót képviselő településeken jelennek meg nagyobb arányban ezek a nemzetgazdasági ágak és a magas foglalkoztatotti létszámú vállalkozások. Figyelembe véve a megnövekedett kényszervállalkozások számát, illetve a mezőgazdaság privatizációjából fakadó változásokat az előző évekhez képest, itt szintén a kistérségi átlagot szabtuk meg. Ezen adatoknál kívánatos a tényezők (indikátorok) helyettesíthetőségének használata a kistérségeknél.

Javaslatot teszünk arra, hogy a településeket a 21. táblázatban jelölt tényezők alapján tartjuk célszerűnek vizsgálni az urbánus és rurális területek lehatárolása érdekében. Az értékek standardizálása után a kistérségi, megyei, majd pedig a regionális átlagot vettük figyelembe. A vizsgálat végét a faktoranalízis képezi. Így, feltételezhetően az urbánus és rurális jellemzők száma 4-5 tényezőre csökken, ami megkönnyíti a további kistérségek tipizálását. Ez utóbbi vizsgálat támasztja alá, illetve vetheti el azon feltételezésünket, miszerint 4-5 mutatóval lehetséges a rurális és urbánus terek differenciálása, illetve a fejlesztési irányok meghatározása is. (21. táblázat)

21. táblázat: A vizsgálatba vont indikátorok

<i>Indikátorok</i>	<i>Kezdeményező</i>
<i>I. Gazdasági mutatók (1000 főre)</i>	
A KKV-k száma	GKM
A primer szektorba tartozó KKV-k aránya	Czuppon V.
A szekunder szektorba tartozó KKV-k aránya	Czuppon V.
A terciér szektorba tartozó KKV-k aránya	Czuppon V.
Működő vállalkozásokból a több mint 50 főt foglalkoztató KKV-k aránya	Czuppon V.
A klaszterek, ipari parkok száma	Czuppon V.
<i>II. Társadalmi mutatók (népességarányosan)</i>	
120 fő/km ² feletti népsűrűségű településen lakók aránya, %	
Újonnan épített lakások száma	KFM
A személygépkocsik száma	KFM
Az óvodai és középiskolai tanulók száma	Czuppon V.
A 60 és afölöttiek aránya az állandó népességből	HDI
A vándorlási különbözet 1997-2003 átlagában	KFM
A HI értéke az adott kistérségben	Obádovics Cs.
Tartós munkanélküliek (180 napon túl) száma	KFM
A diplomás munkanélküliek száma	Bálint L.
<i>III. Infrastrukturális mutatók (népességarányosan)</i>	
A közüzemi szennyvízhálózatba bekapcsolt lakások	KFM
A vezetékes gázellátásba kapcsolt lakások	KFM
Ingázók száma	Czuppon V.
<i>IV. Környezeti állapot mutatói</i>	
A szántók aránya az összes földterületből	Czuppon V.
Az erdők aránya az összes földterületből	Czuppon V.
Érzékeny természeti területek (ESA) (18. melléklet)	Czuppon V.
A szállásférőhelyek kihasználtsága (a terület attraktivitását jelöli)	Czuppon V.

Forrás: KFM, HDI, GPI, Tetraéder-modell, Faluvégi A. (1998), Bálint L. (2004), Csatári B. (2000), Enyedi Gy. (1976) alapján saját szerkesztés, 2005

Az indikátorok nem mindegyike alkalmazható települési szinten, ezért csupán a színezetteket alkalmaztuk első lépésben a Tamási kistérség vizsgálatánál. A régió vizsgálata során már mindegyik mutató használata lehetséges volt.

Mind a 22 tényezővel elvégeztük a vizsgálatokat. Az adatokat standardizáltuk, majd pedig szórásfelbontás, faktoranalízis és T-próba segítségével válogattuk ki azon indikátorokat, amelyek a legjobban differenciálják az adott kistérséget és a vizsgált régió kistérségeit.

Mindezek alapján a dolgozatban, első lépésben figyelembe vett értékek az urbánus területek lehatárolásánál:

- a népesség több mint 50%-a él 120 fő/km² népsűrűségű területen (1-es),
- KKV-k közül a szekunder és terciér szektor magas (térégi átlagot meghaladó) aránya (2-es),
- KKV-k között a foglalkoztatotti megoszlásban az 5-ös és 6-os kategória térégi átlagot meghaladó aránya, (50-249 és 250 fő fölött) (3-as).

Az előzetes vizsgálatok arra engedtek következtetni, hogy a KKV-k nemzetgazdasági ágak és foglalkoztatottak szerinti megoszlása irányadó lehet a fejlettebb, urbánus települések lehatárolásánál.

Mindezek alapján a tamási kistérségben lehatárolt urbánus jellegű települések: Hőgyész, Magyarkeszi, Mucsi, Nagykónyi, Pincehely, Simontornya, Szakály, Tamási. (A jelenlegi nomenklatúrában városok Tamási és Simontornya.)

A HI értéket is figyelembe vettük a vidéki népesség humánindex vizsgálatai alapján. (OBÁDOVICS ET. AL. 2003) A felvázolt HI kutatás kimutatta, hogy az alacsony HI értékekkel bíró kistérségek jobbára a jellemzően vidéki kistérségek köréből kerültek ki. Habár ez a vizsgálat az OECD útmutatásait vette alapul, elképzeléseink alapján az általunk alkalmazott lehatárolási módszert igazolhatja. Ha a kapott értékek megfeleltethetőek a vidéki kistérségekre már kimutatott alacsony értékekkel, akkor eredményesnek tekinthetjük módszerünket.

A személygépkocsi-ellátottság igen érdekes eredményeket hozott a kutatásunkkal párhuzamosan folyó OTKA pályázat (Témavezető: Dr. Molnár Tamás) keretében végzett vizsgálatoknál, ezért tartottuk célszerűnek bevenni az indikátorok listájába (5-ös). (Barna K. 2005) Mindezek alapján a kibővített indexek sora az alábbiak alapján alakult, a kapott eredmények a 28. táblázatban jelennek meg.

- a népesség több mint 50%-a él 120 fő/km² népsűrűségű területen (1-es),
- KKV-k közül a szekunder és terciér szektor magas (térégi átlagot meghaladó) aránya (2-es),
- KKV-k között a foglalkoztatotti megoszlásban az 5-ös és 6-os kategória térégi átlagot meghaladó aránya, (50-249 és 250 fő fölött) (3-as),
- a HI magas értéke (ennek alkalmazása csupán a Dél-dunántúli régió vizsgálatakor lehetséges, mivel települési szinten nem értelmezhető) (4-es),
- a személygépkocsik száma 1000 lakosra (5-ös).

A rurális területek lehatárolásánál figyelembe vett értékek:

- 60 –x évesek magas (térégi átlagot meghaladó) aránya a népességből (6-os),
- KKV-k közül a primer szektor térégi átlagot meghaladó aránya (7-es),
- a vándorlási különbség 1000 főre vetített értéke meghaladja a térégi átlagot, 1990-2004 átlagában (8-as).

Az országos tendenciáknak megfelelően hazánk kistérségeinek túlnyomó többségében magas a 60 éves és afölöttiek aránya, amely jellemző nem szűkíthető le csupán a falvakra, azonban nagyobb arányuk mégis e településtípushoz köthető. A primer szektor többségében továbbra is a rurális (vidéki) területekhez köthető, az indikátor bevonása ezzel magyarázható. A vándorlási különbség dinamikus változó formájában jelenik meg az elemzésben.

A kapott adatok és eredmények mértékegysége nem egyezik meg, ezért szem előtt tartva az összehasonlíthatóság és megfeleltethetőség kritériumait, skálaösszehangoló transzformációt alkalmazunk. Az eljárással minden változó azonos mérőskálára kerül, a mutatók értéke így minden esetben 0 és 1 közé esik. Az egyhez közelebb eső értékek jelentik az adott változó vizsgálatánál a fejlettebb települést. Ennél a számításnál az adatok egy részének a reciproka szerepel, miután a tényezők között szerepelnek negatívumnak számító tényezők is.

A vizsgálatok összegzésénél felmerül a kérdés, hogy az általunk kialakított rurálisnak, illetve urbánusnak mondott települések mennyire felelnek meg a KKV-k és a hazai decentralizált források vizsgálata során kapott adatoknak.

Az elemzés végén elmondhatjuk, hogy az urbánusnak mondott települések megfelelnek az egyéb felmérések által kimutatott centrum területeknek. Feltételezhetjük tehát, hogy a rurális illetve az urbánus területeknél felhasznált indexek lehetőséget biztosítanak a tárgyalt kistérségben a lehatárolásra. A kistérség sajátos fejlettségi mutatói okán ezen adatok nem feltétlenül jelölik ki egyéb kistérségekben az urbánus, illetve rurális területeket, ehhez további vizsgálatok szükségesek.

A 22. táblázatban szereplő urbánus települések Hógyész, Nagykónyi, Simontornya és Tamási. A KKV-k vizsgálata több olyan települést sorolt a fejlettek közé, amelyek ebben az osztályozásban rurális, de urbánus jegyekkel leírhatók. Ugyanakkor számos olyan település, amely urbánus jellegű, a ruralitás jellemzőinek vizsgálata során is megjelenik. Az alábbi táblázatban az urbánus jegyekkel leírható települések jól differenciáltan jelennek meg, elkülönítésük a rurális településektől nem okoz gondot. Azonban a ruralitás vizsgálatánál változatos problémák vetődnek fel: egyrészt a ruralitás indexei nem

differenciálják kellőképpen a kistérség településeit, a szórás értéke igen alacsony (0,07). Ennek magyarázata kétféleképpen lehetséges: a) nem megfelelőek a mutatóink, b) illetve, ami valószínűbbnek látszik az előzetes vizsgálatok tükrében – a kistérség minden települése rurális jellemzőkkel is bír. Másrészt az urbánusnak mutakozó települések beletartoznak a rurális települések sorába is.

A vizsgálat további bővítése, mind a kistérségek, mind pedig az indexek számában, szükségesnek látszott.

22. táblázat: Urbanitás és ruralitás mutatói standardizált adatokkal

Urbanitás					Ruralitás			
Település	1-es	2-es	3-as	Átlag	5-ös	6-os	7-es	Átlag
Belecska	0,2	0,6	0,0	0,27	0,2	0,4	0,6	0,40
Diósberény	0,1	0,5	0,0	0,20	0,4	0,5	0,5	0,47
Dúzs	0,1	0,7	0,0	0,27	0,1	0,3	0,7	0,37
Értény	0,1	0,0	0,0	0,03	0,3	1,0	0,0	0,43
Felsőnyék	0,2	0,4	0,0	0,20	0,2	0,6	0,4	0,40
Fürged	0,1	0,7	0,0	0,27	0,1	0,3	0,7	0,37
Gyöng	0,4	0,6	0,0	0,33	0,4	0,4	0,6	0,47
Högyész	0,6	0,9	0,3	0,60	0,4	0,1	0,9	0,47
Iregszemcse	0,3	0,6	0,0	0,30	0,2	0,4	0,6	0,40
Kalaznó	0,0	0,8	0,0	0,27	0,3	0,2	0,8	0,43
Keszöhidegkút	0,1	0,9	0,0	0,33	0,5	0,1	0,9	0,50
Kisszékely	0,0	0,9	0,0	0,30	1,0	0,1	0,9	0,67
Koppányszántó	0,1	0,5	0,0	0,20	0,5	0,5	0,5	0,50
Magyarkeszi	0,2	0,9	0,0	0,37	0,2	0,1	0,9	0,40
Miszla	0,0	0,3	0,0	0,10	0,6	0,7	0,3	0,53
Mucsi	0,1	1,0	0,0	0,37	0,0	0,0	1,0	0,33
Nagykónyi	0,1	0,4	0,8	0,43	0,3	0,6	0,4	0,43
Nagyszékely	0,0	0,3	0,0	0,10	0,3	0,7	0,3	0,43
Nagyszokoly	0,2	0,1	0,0	0,10	0,3	0,9	0,1	0,43
Ozora	0,2	0,5	0,0	0,23	0,2	0,5	0,5	0,40
Pincehely	0,3	0,7	0,0	0,33	0,3	0,3	0,7	0,43
Regöly	0,1	0,3	0,0	0,13	0,5	0,7	0,3	0,50
Simontornya	1,0	1,0	0,9	0,97	0,2	0,0	1,0	0,40
Szakadát	0,2	0,5	0,0	0,23	0,8	0,5	0,5	0,60
Szakály	0,2	0,2	0,6	0,33	0,3	0,8	0,2	0,43
Szárasd	0,2	0,2	0,0	0,13	0,5	0,8	0,2	0,50
Tamási	0,5	0,9	0,9	0,77	0,1	0,1	0,9	0,37
Tolnanémedi	0,4	0,4	0,0	0,27	0,3	0,6	0,4	0,43
Udvari	0,1	0,8	0,0	0,30	0,2	0,2	0,8	0,40
Újireg	0,2	0,3	0,0	0,17	0,2	0,7	0,3	0,40
Varsád	0,1	0,3	0,0	0,13	0,4	0,7	0,3	0,47

Forrás: KSH T-STAR adatbázis alapján saját számítások, 2005

Jelmagyarázat: **Jellemzően urbánus**

ÁTLAG	0,21	0,55	0,11	0,29	0,33	0,45	0,55	0,44
SZÓRÁS	0,20	0,28	0,28	0,19	0,21	0,28	0,28	0,07

23. táblázat: Urbanitás és ruralitás mutatói standardizált adatokkal – kibővített változat

Urbanitás						Ruralitás			
	1.	2.	3.	4.	Átlag	5.	6.	7.	Átlag
Belecska	0,2	0,6	0,0	0,3	0,28	0,2	0,4	0,6	0,40
Diószberény	0,1	0,5	0,0	0,4	0,25	0,4	0,5	0,5	0,47
Dúzs	0,1	0,7	0,0	0,0	0,20	0,1	0,3	0,7	0,37
Értény	0,1	0,0	0,0	0,2	0,08	0,3	1,0	0,0	0,43
Felsőnyék	0,2	0,4	0,0	0,5	0,28	0,2	0,6	0,4	0,40
Fürged	0,1	0,7	0,0	0,7	0,38	0,1	0,3	0,7	0,37
Gyöngk	0,4	0,6	0,0	0,7	0,43	0,4	0,4	0,6	0,47
Hőgyész	0,6	0,9	0,3	1,0	0,70	0,4	0,1	0,9	0,47
Iregszemcse	0,3	0,6	0,0	0,8	0,43	0,2	0,4	0,6	0,40
Kalaznó	0,0	0,8	0,0	0,4	0,30	0,3	0,2	0,8	0,43
Keszőhidegkút	0,1	0,9	0,0	0,4	0,35	0,5	0,1	0,9	0,50
Kisszékely	0,0	0,9	0,0	0,7	0,40	1,0	0,1	0,9	0,67
Koppányszántó	0,1	0,5	0,0	0,7	0,33	0,5	0,5	0,5	0,50
Magyarkeszi	0,2	0,9	0,0	0,4	0,38	0,2	0,1	0,9	0,40
Miszla	0,0	0,3	0,0	0,6	0,23	0,6	0,7	0,3	0,53
Mucsi	0,1	1,0	0,0	0,1	0,30	0,0	0,0	1,0	0,33
Nagykónyi	0,1	0,4	0,8	0,6	0,48	0,3	0,6	0,4	0,43
Nagyszékely	0,0	0,3	0,0	0,4	0,18	0,3	0,7	0,3	0,43
Nagyszokoly	0,2	0,1	0,0	0,6	0,23	0,3	0,9	0,1	0,43
Ozora	0,2	0,5	0,0	0,7	0,35	0,2	0,5	0,5	0,40
Pincehely	0,3	0,7	0,0	0,9	0,48	0,3	0,3	0,7	0,43
Regöly	0,1	0,3	0,0	0,8	0,30	0,5	0,7	0,3	0,50
Simontornya	1,0	1,0	0,9	0,7	0,90	0,2	0,0	1,0	0,40
Szakadát	0,2	0,5	0,0	0,9	0,40	0,8	0,5	0,5	0,60
Szakály	0,2	0,2	0,6	0,7	0,43	0,3	0,8	0,2	0,43
Szárazd	0,2	0,2	0,0	0,3	0,18	0,5	0,8	0,2	0,50
Tamási	0,5	0,9	0,9	1,2	0,88	0,1	0,1	0,9	0,37
Tolnanémedi	0,4	0,4	0,0	0,4	0,30	0,3	0,6	0,4	0,43
Udvari	0,1	0,8	0,0	0,7	0,40	0,2	0,2	0,8	0,40
Újireg	0,2	0,3	0,0	0,9	0,35	0,2	0,7	0,3	0,40
Varsád	0,1	0,3	0,0	0,5	0,23	0,4	0,7	0,3	0,47

Forrás: KSH T-STAR adatbázis alapján saját számítások, 2005

Jelmagyarázat: **Jellemzően urbánus**

ÁTLAG	0,21	0,55	0,11	0,59	0,37	0,33	0,45	0,55	0,44
SZÓRÁS	0,20	0,28	0,28	0,27	0,18	0,21	0,28	0,28	0,07

Az újabb index bevonása a változók sorába jól látható eredménnyel járt (23. táblázat). Az előző vizsgálattal szemben – amikor is az urbánusok között maradtak a rurális jegyekkel leírható települések is – a személygépkocsi-állomány standardizált mutatói kialakították azon települések sorát, amelyek valószínűsíthetően ténylegesen urbánus jegyekkel rendelkeznek. A rurális területeken továbbra is az alacsony szórás a jellemző. Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy a vizsgált kistérség jellemzően rurális – a

kiválasztásában ez is szerepet játszott –, így nem meglepő, hogy minden települése beletartozik a rurális jellemzőkkel leírhatók közé. A vizsgálat során átlagot számoltunk mind a településekre, mind pedig a kistérség egészére. Az átlag feletti értékeket vastagon szedettel jelöltük az urbánus és a rurális településeknél is.

A további vizsgálatoknál felmerül a kérdés, hogy vajon elegendő-e csupán az urbánus települések elhatárolása? Vagy szükséges mindkét megközelítési mód alkalmazása az egyes kistérségek elemzésekor? Az elemzések és a szakirodalmi feldolgozás során bebizonyosodott, hogy elegendő csupán az urbánus települések elhatárolása ebben a kistérségben, mivel a térség minden települése – ez valószínűleg a Dunántúl egyéb kistérségeire is igaz lesz – rendelkezik rurális jegyekkel.

A Dél-Dunántúli régió kistérségeinek elemzésénél a településszinten megállapított standardizált mutatók által kapott átlagértékeket, a mutatócsoportonkénti átlagértékeket, valamint a kistérségek által kialakított átlagértékeket is figyelembe vettük. Első lépésben a 22. táblázatban megjelölt indikátorok mindegyikét felhasználtuk az elemzés során.

A 22 mutató együttes vizsgálatakor az átlag érték feletti kistérségek: a dombóvári, paksi, szekszárdi, siklósi, pécsi, barcsi, fonyódi, kaposvári, nagyatádi, siófoki és a balatonföldvári (16. térkép)

16. térkép: Az átlag feletti és átlag alatti értékekkel rendelkező kistérségek

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés, 2005

A korábban alkalmazott lehatárolások alapján (OECD) az urbánus jelleggel rendelkező kistérségek a Dél-Dunántúli régióban a bonyhádi, dombóvári, szekszárdi, komlói, pécsi,

kaposvári és a siófoki. Az urbanitás vizsgálatánál bevont mutatók közül kiemelten vettük figyelembe a kistérségekre vonatkozó HI értékeket. A népesség több mint 50%-a él 120 fő/km²-es területen (KFM1), valamint a kistérség HI értéke (KFM4) alapján a regionális szint feletti értékekkel rendelkeznek az alábbi kistérségek. (17. térkép)

17. térkép: A KFM1 és KFM 4 mutatók alapján az urbánus területek a Dél-Dunántúlon

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés, 2005

18. térkép: Az urbánus jellemzőkkel leírható kistérségek a régióban

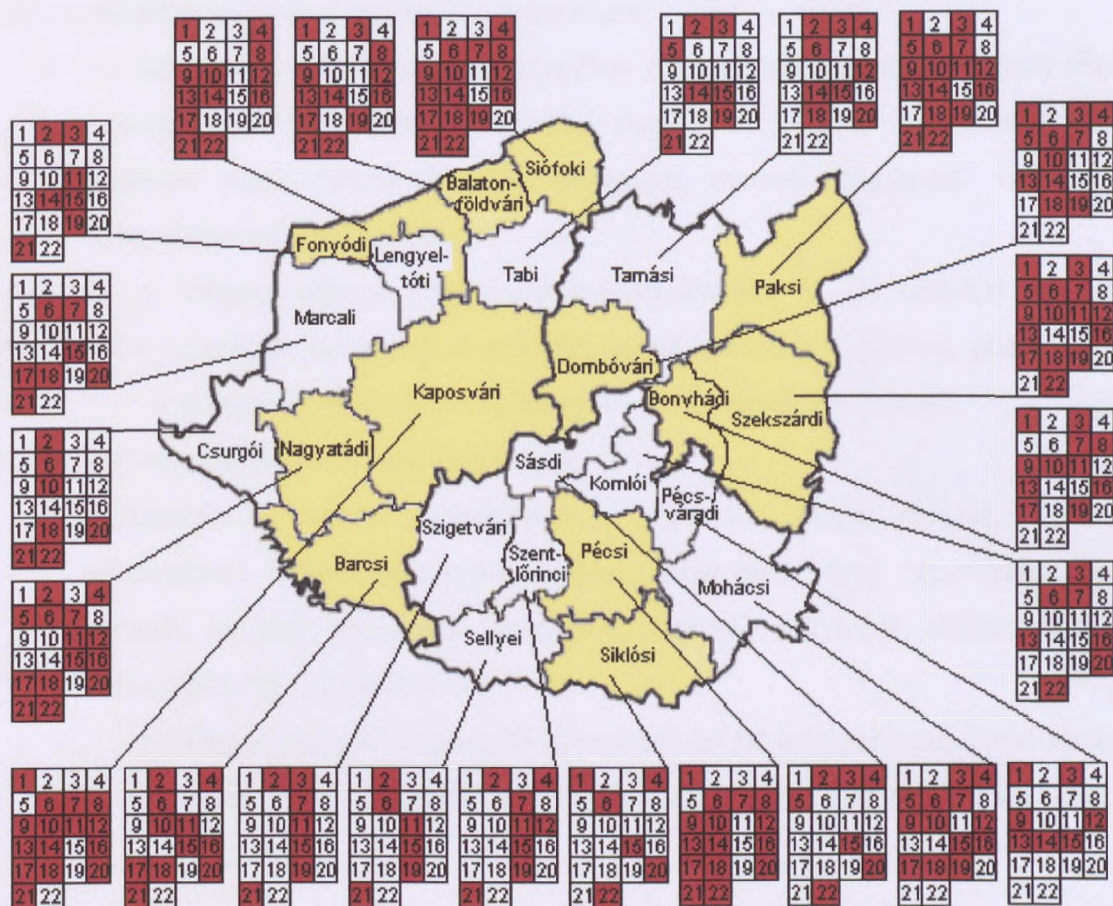
Forrás: KSH alapján saját szerkesztés, 2005

Az összesített értékek alapján az urbánus kistérségek a régióban a 18-as térképen láthatók. A Kaposvári kistérség az összesített értékek alapján kikerült az urbánus területek

halmazából, a Tabi kistérség pedig bekerült. Az első esetében a magas településszámmal (77) magyarázható, hogy a kistérség nem tartozik a vizsgált mutatók alapján az urbanus térségek körébe.

A vizsgáltba vont 22 mutató alapján a regionális átlagot meghaladó értékekkel rendelkező kistérségeket, valamint a mutatók térségi átlagot meghaladó értékeit ábrázolja a következő térkép (19. térkép)

19. térkép: Összesített pontértékek

Forrás: kutatási eredmények, 2005

A vizsgálatok eredményeit az alábbiakban foglalhatjuk össze.

Gazdasági energiával rendelkező kistérségek:

- a vizsgált gazdasági mutatók csoportjában a regionális átlagot meghaladó értékkel jellemezhető kistérségek: dombóvári, paksi, szekszárdi, tamási, mohácsi, sásdi, siklósi, barcsi, kaposvári, siófoki és a tabi (19. melléklet).
 - Térségi átlagot meghaladó gazdasági és HI értékkel rendelkező térségek: dombóvári, paksi, szekszárdi, kaposvári és a siófoki kistérség rendelkezik.

Társadalmi energiával rendelkező kistérségek:

- A társadalmi mutatók csoportjában a regionális átlagot meghaladó értékkel jellemezhető kistérségek: bonyhádi, dombóvári, paksi, szekszárdi, siklósi, pécsi, szentlőrinci, fonyódi, kaposvári, siófoki és a balatonföldvári (20. melléklet).
 - Térségi átlagot meghaladó társadalmi és HI értékkel rendelkező térségek: bonyhádi, dombóvári, paksi, szekszárdi, pécsi, fonyódi, kaposvári, siófoki és a balatonföldvári kistérség rendelkezik.

Infrastrukturális energiával rendelkező kistérségek:

- Az infrastrukturális mutatók csoportjában a regionális átlagot meghaladó értékkel jellemezhető kistérségek: bonyhádi, dombóvári, paksi, szekszárdi, komlói, mohácsi, pécsi, barcsi, fonyódi, kaposvári, marcali, nagyatádi, siófoki és a balatonföldvári (21. melléklet).
 - Térségi átlagot meghaladó infrastrukturális és HI értékkel rendelkező térségek: bonyhádi, dombóvári, paksi, szekszárdi, komlói, pécsi, fonyódi, kaposvári, siófoki és a balatonföldvári kistérség rendelkezik.

Környezeti energiával rendelkező kistérségek:

- A környezeti mutatók csoportjában a regionális átlagot meghaladó értékkel jellemezhető kistérségek: paksi, siklósi, szigetvári, pécsi, szentlőrinci, barcsi, csurgói, fonyódi, kaposvári, lengyeltóti, marcali, nagyatádi, siófoki, tabi és a balatonföldvári (22. melléklet).
 - Térségi átlagot meghaladó környezeti és HI értékkel rendelkező térségek: paksi, pécsi, fonyódi, kaposvári, siófoki és a balatonföldvári kistérség rendelkezik.

8.5 A vidék és a falu szociális reprezentációja

A vidékség ábrázolása és a körülötte kialakult viták az utóbbi évtizedben a nyugat-európai államokban is felerősödtek. A vidéki térségek multifunkcionalitása tovább fokozódott, ami további cselekvő aktorokat hozott ezekre a területekre. A vidéki területi versenyről szóló ábrázolások magukon viselik a politikai hatalmi viták jegyeit, külföldi és hazai viszonylatban is.

Mindenekelőtt a vidékség reprezentációjának vizsgálatához alkalmazott metodikát mutatjuk be Haartsen, T., Groote, és P., Huigen által Hollandiában elvégzett kutatás

alapján. A vidékség reprezentációját (representations of the rural) eltérő korcsoportok vizsgálatával mutatják be. A szerzők cikkükben egy olyan osztályozási metodikát javasolnak, amely más diszciplínákban már nem újdonság (szociálpszichológia – MOSCOVICI, S. 1984) többszörös regressziós modellt hívva segítségül az elemzésnél. Kimutatták, hogy a falusias területekkel (country side) kapcsolatosan a vizuális elképzelések az uralkodóak és meghatározóak. A megkérdezettek közül az idősebb korosztályok társítottak szocio-kulturális jegyeket a falusias területek fogalmához, míg a fiatal megkérdezettek csupán funkcionális területként értelmezték azokat. A falut, mint egydimenziós, agrártermék-előállító települést magyarázták. (24. táblázat) (HAARTSEN, T., GROOTE, P., HUIGEN, P.P.P., 2000., PHILLIPS, M., FISH, R., AGG, J., 2001., G., SINCLAIR, C., MILNE, N., 2000., ROBERTSON, M.E., 2000.)

24. táblázat: A tíz leggyakrabban előforduló asszociáció a „country side”-ra

Asszociációk	Említettség száma	Százalékos megoszlás (%)
Nyugalom (quietness)	238	10
Nyílt terek (open spaces)	235	10
Tanyák (farms)	161	7
Tehenek (cows)	135	5
Legelő (pasture)	120	5
Parasztok (farmers)	112	5
Természet (nature)	109	4
Zöld (green)	79	3
Falvak (villages)	68	3
Mezőgazdaság (agriculture)	51	2
Egyéb szavak	1127	46
Összes előforduló szó	2470	100

Forrás: T. Haartsen et al. / Journal of Rural Studies 19 (2003) pp: 245–252.

Halfacree (HALFACREE, K.H., 1993) szerint a vidék kifejezést mindenki használja, azonban jóval kevesebben értik. Mást értenek rajta a vidékfejlesztésben résztvevő szakemberek és megint mást a vidéken és a városokban élők. A legtöbb empirikus kutatás a társadalmi osztályok közötti különféle „country side” kifejezés értelmezését

vizsgálta (HALFACREE, K.H., 1995). Ugyanakkor jóval érdekesebb és többet mondóbb lehet az életkor, nem és etnikai hovatartozás szerinti vizsgálata, hívja fel a figyelmet Huigen (HUIGEN ET. AL. 2003). Jones (1997), Mathewes et. al. (2000), Robertson (2000) és McCormack (2002) a gyermekekben kialakult „country side” szociális reprezentációjával foglalkoztak. Az idősebb korcsoportok vizsgálata viszont fontosabbnak látszik a vidéken fellelhető asszimmetrikus korviszonyok miatt.

Az idősebb generáció bevonása a vidéki térségek szociális reprezentációjának vizsgálatába változást eredményezhet a vidéki térségek megítélésében, ugyanis a „country side”-ról folyó vitákban résztvevők többségében ebből a korcsoportból származnak hazánkban is.

Huigen megfontolásait szem előtt tartva elsősorban a vidékfejlesztésben résztvevő szakemberek (kistérségi szinten: a terület- vagy vidékfejlesztésben jártas szakemberek körében – többcélú kistérségi társulás munkaszervezete) között tartjuk szükségesnek a „country side” kifejezés szociális reprezentációját vizsgálni.

Felmerült az a probléma, hogy az angol kifejezésnek megfelelő magyar szót találjunk. Kovács megállapításaira hivatkozva a falusias térség kifejezést alkalmazzuk a rurális kifejezés szinonimájaként. Az alkalmazott módszer leírása szerint járunk el, amely az „Anyag és módszer” fejezetben található. A mintavételi terület a Tamási kistérségben működő Többcélú Kistérségi Társulás (TKT) munkaszervezete és a térségi társulás munkatársai. Összesen 60 kérdőív, amely a kvantitatív elvárásoknak nem felel meg ha a kistérség összes lakosát vesszük, azonban ha a társadalom egy adott szegmensénél, a területfejlesztésben jártas szakembereknél értelmezzük, akkor elegendő számúnak értelmezhető.

Mindezek alapján a kérdőív kétféle kifejezésre kérdez rá (23. melléklet). Elsőként a vidék, majd a falu szabad asszociációját vizsgáljuk. A vizsgálatba vont települések között megjelenik Tamási, a központ is. A kisváros entitás, a városi öntudat megjelenése figyelhető meg a település lakói körében. Elkülönül az öt körülvevő falvaktól. A kistérség másik városa, Simontornya ilyen vizsgálatra alkalmatlan. A városi lét nem tudatosult az ott lakókban, önmagukat nem definiálják városlakóként (VARGA ZS. 2005).

A kérdőívek a „vidék” és „falú” szociális reprezentációját vizsgálják a Tamási kistérségben. A szociális reprezentáció a csoport tagjai által vallott, a világról és önmagukról alkotott közös, megosztott tudás, ami jelent értékeket, viselkedési szokásokat, sajátos viszonyulást az eseményekhez, ami létrehozza az együttes

alkalmazkodásnak egy stílusát. Leképezi a közös tudás sokoldalúságát, tartalmazza az attitűdöket, kifejezi az értékeket. (BESZÁMOLÓ, 2005)

A falu szó több mint a köznyelvben élő településkategória. Olyan értékeket és erényeket hordoz, amelyeknek köszönhetően felértékelődött napjainkban. A vidék és a vidéki térségek kifejezés egyre inkább a kistérség szinonimájává válik. (előrevetíti azt, hogy a vidéki térségek megegyeznek a központi területen (Budapesten) kívüli területekkel–HORVÁTH GY. 2005) E két fogalom kifejezi azt az entitást, amit a fővároson kívüli területek képviselnek igen sok tekintetben.

Az asszociációs háló kitöltéséhez a 23. számú mellékletben található kérdőívet kapták meg a vizsgálatban résztvevő személyek. A leggyakoribb szavak listája a 24. számú mellékletben található. A mintasokaság 60 fős halmazát több független változó mentén bonthatjuk alcsoportokra.

- Nem: férfi
nő
- Iskolai végzettség: Általános iskola
Szakmunkásképző
Érettségi
Főiskolai vagy egyetemi diploma
- Lakhely: Község (falu)
Város (kistérségi központ)
- Kor: 15-29 év
30-39 év
40-59 év
60 év felettiék.

A számítógépes feldolgozáshoz kódoltuk az attitűdkategóriákat, így keletkezett a polaritás index változója, amelynek kiszámítása az alábbi módon történik:

$$-1 \leq \text{POL} = \frac{\text{Pozitív konnotációjú szavak száma} - \text{Negatív konnotációjú szavak száma}}{\text{Összes szavak száma a kérdőíven}} \leq 1$$

A mutató értéke -1, ha minden a hálóba beírt szó negatív konnotációjú, +1 ha minden szó pozitív érzelmi tartalmú. A „vidék”-nél esetünkben a megkérdezettek mintegy 40%-ánál figyelhető meg pozitív attitűd, a többségben negatív kép jelenik meg. Több esetben is előfordult, hogy a megkérdezett több negatívumot írt, mint pozitívumot. Ugyanakkor később látható, hogy a városlakó válaszadók az idilli vidék képére asszociálnak elsősorban, míg a vidéken élők a megélt, gondokkal terhes környezetükről adnak vázlatos képet. A pozitív tartományt felosztottuk három intervallumra, majd kódoltuk:

$-1,0 \leq \text{POL} \leq -0,40$	1-es kód	alacsony pozitív polaritás
$-0,41 \leq \text{POL} \leq +0,41$	2-es kód	közepesen pozitív polaritás
$+0,41 \leq \text{POL} \leq +1,0$	3-as kód	erős pozitív polaritás

A neutralitás index mutatója azt fejezi ki, hogy a háló szavai között milyen az aránya a semleges konnotációjú szavaknak.

$$-1 \leq \text{NEU} = \frac{\text{Neutrális szavak száma} - (\text{Pozitív értékű szavak száma} + \text{Negatív értékű szavak száma})}{\text{Összes szavak száma a kérdőíven}} \leq 1$$

A neutralitás értéke kifejezetten alacsony a vizsgált populációban. A válaszadók közül elhanyagolható mennyiségben nyilatkoztak objektíven a „vidék”-ről, ezért szinte minden esetben negatív értéket kapott. A „falu”-nál hasonlóan alakult a válaszadók véleménye, többségükben vagy pozitív vagy negatív, de semmilyen esetben sem születtek semleges válaszok. A neutralitás tartományát is három intervallumra osztottuk.

$-1,0 \leq \text{NEU} \leq -0,40$	1-es kód	alacsony neutralitás
$-0,41 \leq \text{NEU} \leq +0,40$	2-es kód	közepes neutralitás
$+0,41 \leq \text{NEU} \leq +1,0$	3-as kód	erős neutralitás

A független változók kódolt táblázata a 25. számú, az asszociált szavak kódolva a 26. számú mellékletben található.

A kérdőív kitöltését, majd a kódolást követően a SPAD-T programot használtuk az elemzés elkészítéséhez. A program a szemantikus mező megrajzolásához a faktoranalízis eljárás egy módosított változatát alkalmazza. Együttjárás alapján elválogatja az összes, a hívószóra adott válaszból a független változók mentén azokat, amelyeknél a csoporton belül a legnagyobbak a különbségek. Az eljárás eredménye egy faktor, amelynek két pólusán a választott szavak egy-egy csoportja található, hozzárendelve a független változók közül a szignifikáns értéket mutatók egy csoportja. Az eljárást a program többször elvégzi, mindaddig, amíg a faktorok kiadják a teljes variabilitást. A 27. számú mellékletben található a faktorok magyarázó értékeinek táblázata. Érdekes sajátossága az eredményeknek, hogy míg általában a heterogén csoportoknál a magyarázó érték az első három faktort követően exponenciálisan csökken, addig esetünkben ennél sokkal nagyobb összefüggést mutatnak a válaszok. Az azonos csoporthoz, vagy településkategóriához tartozás természetesen erősíti a válaszok koherenciáját.

A program által elvégzett műveletsor eredményeként 62 faktorból az első 4, valamint 5 faktort értelmezzük. Táblázatba rendezve az alábbiakban következnek az eredményül

kapott faktorok, a kontinuum két végpontját + és – jellel jelöljük. A faktorok értelmezése a két végpont mentén lehetséges. A táblázatban a szavak sorrendje jelöli súlyukat a faktorban. A táblázat alsó részében található azok a független változók, amelyek mentén született a faktor, és amelyekből az értelmezés segítségével az általunk vizsgált sokaság jellemző gondolkodás és viszonyulás módját rajzolják ki.

A Hollandiában elvégzett kutatás (Huigen et. al.) a kapott eredményeket három csoportba osztotta:

- a társadalmi-gazdasági működésre vonatkozókat – socio-economic functional image base – (hogyan működik a falusi térség),
- a vizuális-figuratív benyomást keltőeket – visual-figurative image base – (hogyan néz ki a falusi térség),
- és a szocio-kulturális benyomást keltőeket sorolta egy csoportba – socio-cultural image base – (mit jelent a falusi térség).

Elemzésünkben elsősorban a megjelölt független változók mentén vizsgáltuk a kapott eredményeket, a vizsgálat végén azonban kitérünk a három csoport százalékos megoszlására is.

A „rekreációs övezet” képét társítani lehet a női középkorú válaszadókhoz, valamint az érettségizett férfiakhoz. Az 1-es faktor elemzésénél nem lehet egyértelműen a városlakók válaszaival azonosítani ezt a képét, ugyanakkor az értékek megközelítik a kritikus értéket. Ebben a képben a turisták által látogatott és megélt vidéket fedezzük fel, ahol a pozitív értékekhez (barátságos emberek, szép környezet, nyugodt élet) társulnak negatívumok is (elzártság, kevés szórakozási lehetőség). A kontinuum negatív pólusán megjelenik a „fejlődik” kifejezés, amely az elmúlt években felerősödött vidékfejlesztésnek, terület- és településfejlesztésnek köszönhető. A válaszok alapján a turizmus és a szép környezet a legfőbb értéke a vidéknek.

1. faktor: A vidék mint „rekreációs övezet”

Asszociált szavak	
Pozitív pólus	Negatív pólus
Barátságos emberek Szép környezet Nyugodt élet Jó levegő Táj	Mezőgazdaság Turizmus Elzártság Kevés szórakozási lehetőség Fejlődik
Szignifikáns független változók értékei	
Nem: nő Kor: 40-59 év Iskolai végzettség: Lakhely: Polaritás: pozitív Neutralitás:	Nem: férfi Kor: Iskolai végzettség: érettségi Lakhely: Polaritás: Neutralitás:

2. faktor: A „megélt vidék”

Asszociált szavak	
Pozitív pólus	Negatív pólus
Szép környezet Előregedés Kultúra Tiszta levegő Mezőgazdaság	Táj Jó levegő Természet Munkanélküliség Csend
Szignifikáns független változók értékei	
Nem: Kor: 60 év felett Iskolai végzettség: főiskola Lakhely: Polaritás: negatív Neutralitás: közepes	Nem: Kor: 40-59 év Iskolai végzettség: 8 ált. és érettségi Lakhely: Polaritás: pozitív Neutralitás: alacsony

A „megélt vidék” az idősebb korosztály megfogalmazásában kerül előnk. A népesség többsége a megyében és a Tamási kistérségben is a városokon kívüli területeken él. A vizuális-figuratív képek (szép környezet, táj) mellett megfogalmazódnak az igazi, szocio-kulturális értékek is: kultúra, mezőgazdaság, jó levegő, csend. A kistérségben újonnan meginduló folyamatoknak köszönhetően az értelmiségi idősebb korosztály visszaköltözik az egykori szülőfalujába. Ez a korosztály az, aki a legtöbbet teszi a vidék képviselte értékek megmentéséért, védelméért.

3. faktor: A „vidéki idill” képe

Asszociált szavak	
Pozitív pólus	Negatív pólus
Természet Pihenés Szép környezet Nyugalom Munkanélküliség	Jó levegő Elzártság Kevés szórakozási lehetőség Táj Turizmus
Szignifikáns független változók értékei	
Nem: Kor: 30-39 év Iskolai végzettség: főiskola Lakhely: Polaritás: semleges Neutralitás:	Nem: Kor: Iskolai végzettség: 8 ált. és érettségi Lakhely: Polaritás: negatív Neutralitás:

A turizmus előtérbe kerülése felértékeli a városokon kívüli területeket. Ennek köszönhetően a negatívumok mellett (munkanélküliség, elzártság) a vidék értelmezése kibővül, teret kapnak az eddig hátrányként megfogalmazottak: nyugalom, kevés szórakozási lehetőség.

4. faktor: A vidék mint „elzárt és előregedő terület”

Asszociált szavak	
Pozitív pólus	Negatív pólus
Pihenés Előregedés Kultúra Jó levegő Elmaradottság	Elzártság Kevés szórakozási lehetőség Szép környezet Természet Turizmus
Szignifikáns független változók értékei	
Nem: férfi Kor: 60 év felett Iskolai végzettség: szakmunkás Lakhely: Polaritás: pozitív Neutralitás:	Nem: nő Kor: Iskolai végzettség: érettségi Lakhely: Polaritás: semleges Neutralitás:

A 4. faktornál az elnevezés a leghangsúlyosabb értékek mentén történt. A faktor független változói, valamint a felhasznált szavak is hasonlítanak a 2. faktorhoz. Ugyanakkor, míg a 2-es faktornál a válaszok ambivalensek, a 4-es faktornál egyértelmű az erős érzelmi kötődés a vidékhez.

A „falu” szociális reprezentációja esetében az alábbi öt faktort emeltük ki.

1. faktor: „A falu-város megítélés”

Asszociált szavak	
Pozitív pólus	Negatív pólus
Közösség	Aprófalvak
Otthon	Kevés ember
Ismertség	Falufejlesztés
Fejletlen infrastruktúra	Munkahelyhiány
Megközelíthetetlen	Turizmus
Szignifikáns független változók értékei	
Nem:	Nem:
Kor:	Kor:
Iskolai végzettség:	Iskolai végzettség:
Lakhely: falu	Lakhely: város
Polaritás:	Polaritás:
Neutralitás: alacsony	Neutralitás: közepes

Az első vizsgált faktor esetében a megkérdezettek közül a falun élők jellemezték a falut, mint közösséget, ahol az emberek ismerik egymást és odafigyelnek egymásra. Emellett felbukkannak a falusi emberek által problémának ítélt területek, mint az infrastruktúra hiánya és a megközelíthetlenség, mely utóbbiak a falun élők munkába jutásának egyik legnagyobb hátráltató tényezője. Ez a mutató a szocio-kulturális értékek erősségét tükrözi. A válaszadók alacsony neutralitás változója jelöli, hogy nem tudnak objektív leírást adni lakhelyükről.

2. faktor: Az „örök falu”

Asszociált szavak	
Pozitív pólus	Negatív pólus
Allatok	Otthon
Templom	Elmaradottság
Munka	Tiszta levegő
Ismertség	Fejletlen infrastruktúra
Rossz közlekedés	Megközelíthetetlen
Szignifikáns független változók értékei	
Nem:	Nem:
Kor:	Kor:
Iskolai végzettség: szakmunkás	Iskolai végzettség:
Lakhely:	Lakhely:
Polaritás: pozitív	Polaritás: neutrális
Neutralitás:	Neutralitás:

A fenti szavak választói jellemzően a szakmunkás réteg képviselői. A polaritás pozitív értéke jelzi, hogy igen erős szálakkal kötődnek a faluhoz. Válaszaik többsége a társadalmi-gazdasági működést jellemző csoportba tartoznak, ugyanakkor igen erős kulturális értékeket is

hordoznak. Az értékeket képviselik az állatok (a családok éléskamrája), a közösség, az otthon és a hagyományok. A falut látszólag funkcionális megközelítésben is visszatükrözi, ahol a mezőgazdasági munka és az ahhoz kapcsolódó tevékenységek jelennek meg. A faktort Erdei nyomán neveztük el „örök falunak”.

3. faktor: Falu=munka

Asszociált szavak	
Pozitív pólus	Negatív pólus
Ismertség	Idősek
Templom	Munkahelyhiány
Közösség	Munka
Aprófalvak	Tiszta levegő
Falufejlesztés	Rossz utak
Szignifikáns független változók értékei	
Nem: férfi	Nem: nő
Kor:	Kor:
Iskolai végzettség:	Iskolai végzettség:
Lakhely: falu	Lakhely: város
Polaritás: pozitív	Polaritás: negatív
Neutralitás:	Neutralitás:

A falun élők értékrendje jelenik meg szintén a 3. faktornál, a „község”, a „vallás” és a „munka”, míg a negatív póluson a város lakó nők között a faluban, ami érték: a tiszta levegő. Érzelmi kötődésük kicsi, külső, objektív szemlélőként mondják el véleményüket. A falun élő férfiak igen erős pozitívítással, erős érzelmi szálakkal kötődnek a faluhoz.

4. faktor: A „változó falu”

Asszociált szavak	
Pozitív pólus	Negatív pólus
Kevés ember	Turizmus
Munkahelyhiány	Falufejlesztés
Közösség	Csend
Megközelíthetetlen	Pihenés
Templom	Ifjúsághiány
Szignifikáns független változók értékei	
Nem: nő	Nem: férfi
Kor:	Kor: 60 év felett
Iskolai végzettség:	Iskolai végzettség:
Lakhely:	Lakhely:
Polaritás: negatív	Polaritás: neutrális
Neutralitás:	Neutralitás:

A „változó falu” faktornál a pozitív póluson a válaszadók a nők voltak, meghatározásaikban az ambivalencia figyelhető meg. Értelmezésükben a falu az elnéptelenedő, rossz közlekedési

infrastruktúrával ellátott, erős közösségre épülő helyet jelenti. Egyidejűleg ezzel a másik póluson a 60 év feletti férfiak válaszaiban a falu, mint pihenésre alkalmas, fejlesztendő övezet fogalmazódik meg. A turizmus és a vele együtt járó fejlesztések színhelye is, ami a falu felértékelődését tükrözi.

5. faktor: Az elmaradott falu

Asszociált szavak	
Pozitív pólus	Negatív pólus
Fejletlen infrastruktúra	Elmaradottság
Elszigeteltség	Otthon
Munkanélküliség	Templom
Megközelíthetetlen	Ismertség
Közösség	Turizmus
Szignifikáns független változók értékei	
Nem:	Nem:
Kor: 15-29 év	Kor: 30-39 év
Iskolai végzettség: érettségi	Iskolai végzettség:
Lakhely:	Lakhely:
Polaritás:	Polaritás:
Neutralitás: alacsony	Neutralitás: közepes

A fiatalabb korosztályokban élő falukép (5. faktor) az elmaradottsággal és elszigeteltséggel egyenlő. Nem jelennek meg azok a normák és értékek, amelyek megtalálhatók az idősebb korosztályoknál, a falun élőkénél, valamint a 60 év feletti körében. A falu elvesztette közösségformáló és összetartó erejét.

25. táblázat: A „vidék” a „falu” és a „country side” leggyakrabban asszociált szavai

VIDÉK	FALU	„COUNTRY SIDE”
Barátságos emberek	Idősek	Nyugalom (quietness)
Csend	Pihenés	Nyílt terek (open spaces)
Elmaradottság	Aprófalvak	Tanyák (farms)
Elzártság	Barátságos emberek	Tehenek (cows)
Előregedés	Csend	Legelő (pasture)
Fejlődés hiánya	Közösség	Parasztok (farmers)
Fejlődik	Elmaradottság	Természet (nature)
Hagyományörzés	Elszegényedés	Zöld (green)
Jó levegő	Elszigeteltség	Falvak (villages)
Kevés szórakozási lehetőség	Falufejlesztés	Mezőgazdaság (agriculture)

Forrás: saját vizsgálat és Huigen et.al., 2005

A Tamási kistérségben elvégzett vizsgálat eredményei (25. táblázat) leginkább a társadalmi-gazdasági, valamint szocio-kulturális értékek mentén határozza meg mind a vidéket, mind

pedig a falut, ellentétben a holland példával, ahol inkább a vizuális-figuratív benyomást keltő szavak jelennek meg az elemzésben. Ennek okai kulturális és társadalmi-gazdasági különbségekben keresendők.

A vidék és a falu értelmezése a vizsgált csoportban hasonló. Mindkettő jellemzésénél megjelenik a „barátságos emberek”, a „csend” kifejezések, amelyek az idilli vidék és falu képet mutatják. Az elmaradottság, elzártság, a fejlődés hiánya és az elszegényedés is hangsúlyos helyet kapnak, az idilli kép velejárájaként kerülnek előtérbe. Harmadik csoportként megfogalmazódik a közösség és hagyományörzés fontossága is, amely szintén felértékeli a vidéket és a falut.

A vizsgálat eredményeként megállapíthatjuk, hogy három csoport definiálása szükséges a szavak elemzésénél, amely csoportok korrelálnak a holland vizsgálati eredményekkel:

- az egyik a távolról szemlélt, az „idilli falu/vidék képe” – vizuális-figuratív benyomást keltő kifejezések csoportja Hollandiában,
- a másik a megélt, a „valódi falu/vidék képe” – társadalmi-gazdasági működésre vonatkozó kifejezések csoportja Hollandiában,
- valamint a hagyományok őrzője falu/vidék kép, az „örök falu” – szocio-kulturális benyomást keltő kifejezések csoportja Hollandiában.

A falusi területek felértékelődése három fő momentumra vezethető vissza:

- egyrészt a városok élhetetlenné váltak,
- másrészt a hazai turizmus fellendült,
- harmadrészt pedig egyre több fejlesztés valósul meg a városokon kívüli területeken.

Mindezeknek köszönhető, hogy újra van létjogosultsága a falusi tereknek.

A szocio-gazdasági értékeket megjelölő szavak a vidéknél 30%-os, a falunál 60%-os arányban fordulnak elő. A vizuális jellegű elnevezések százalékos megoszlása mindkét kifejezésnél 20%-os. A szocio-kulturális értékeket hordozó szavak a vidéknél 30%, a falunál 20%. Mint hogy az már az összehasonlító táblázatban is látható volt, hazánkban többségben vannak a szocio-gazdasági és szocio-kulturális értékeket hordozó szavak. Ezek az értékek azonban erősen kötődnek a falun/vidéken élő, idősebb népességhez.

A falun/vidéken megfogalmazásra kerülő fejlesztendő területek a következők:

- az infrastrukturális ellátottság javítása,
- a hagyományok felelevenítése, megőrzése, a fiatalabb korosztályoknak az átadása,
- a rekreációra alkalmas területek turista-vonzóvá tétele,
- munkaalkalmak teremtése.

A falu/vidék fejlesztésének lehetséges beavatkozási területeit a területiség kell, hogy meghatározza. A beavatkozási módok megközelítésében az alábbi lehetőségek adóttak:

- agrár-ruralista,
- szuburbán,
- valamint a felzárkóztató, komplex gazdaságfejlesztő megközelítés. (MAGYAR T. 2003)

Az agrár-ruralista megközelítésben a vidék legfontosabb szereplői a gazdálkodók. A vidék gazdasági, szociális és környezeti jellegének formálója a mezőgazdaság. A szuburbán megközelítésben a területet alakító tényező a városoknak nyújtott rekreáció, valamint az ezzel óhatatlanul együtt járó környezeti és kulturális értékek pusztulása.

A területi megközelítést legjobban a komplex gazdasági szemlélet erősíti. A vidéken jelen van a mezőgazdasági termelést végző gazdálkodó, a zsúfolt városokból kiáramló turista és jelen vannak a hagyományok, a kulturális és természeti értékek egyaránt. Nem célszerű a vidéket egyetlen dimenzió mentén definiálni.

A vidék többdimenziós, gazdasági és szocio-kulturális értékeket hordozó, adott esetben városokat is magába foglaló, többnyire depressziós terület.

A vidék és falu szavak használatában nincs sok különbözőség, többnyire a megkérdezettek ugyanazon fogalom-csoportokat társították egyikhez is, másikhoz is. Ennek értelmében szükségtelennek látszik a két fogalom elkülönítése.

A probléma a vidékfejlesztés értelmezésén alapszik. Az agrár-ruralista megközelítés helyett a komplex gazdasági megközelítés alkalmazása lenne a célravezető.

8.6 Súlyozott SWOT elemzés a Tamási kistérségben

A kistérségi területfejlesztési társulás, valamint a többcélú kistérségi társulás által készített SWOT elemzést kiegészítettük saját elképzelésekkel. A kistérségben készített kérdőív (28. melléklet) lehetőséget ad további változók bevonására a vizsgálatba. Fontosnak tartjuk, hogy ne csupán a területfejlesztésben és kistérség fejlesztésben résztvevők által fontosnak ítélt tényezők kerüljenek be az elemzésbe. A térségben élők is hozzájárultak szép számmal a vizsgálatban szereplő jellemzők számának növekedéséhez. Az így kapott, immár kibővített SWOT táblázatot újból megsúlyoztattuk a szakemberekkel. A kapott eredményt neveztük súlyozott SWOT-

nak. A kérdések egy csoportja a kistérségi szintű területfejlesztést meghatározó tényezőkre kérdezett rá. A második kérdéscsoport rávilágított a települési szintű területfejlesztést meghatározó tényezőkre. A kapott eredmény túlmutat az eddigiekben elkészített elemzéseken. Számszerűsítve összesen 16 újabb lehetséges fejlesztési irány merült fel. Két vizsgálati csoportot különítünk el: az egyik a laikusok, a másik a szakemberek csoportja. A súlyozott analízisben az „Erősségek” csoportjában a legfontosabbnak ítélt tényezők a kistérség szempontjából a „termálvíz”, a „jó termőföld”, „csendes, nyugodt, pihenésre alkalmas környezet”, valamint a „vadászat”. A kistérség központjában élőknek a térség fejlődése egyet jelent a termálvíz kihasználásával. Az egyéb településeken élők válaszaiban az „Erősségek”-nél hangsúlyosan jelenik meg a „hagyományörzés” – amely egyre több településen éled újjá –, valamint a „speciális szakértelemmel (lótenyésztés, fogathajtás, kecskesajt előállítás) rendelkezők magas száma”. Ebben a kategóriában a természeti erőforrásokat tartják a leginkább fontosnak a térség szakemberei. Az emberi erőforrás csupán másodlagosan, illetve a kistérség központi településen kívüli települések esetében jelenik meg térségfejlesztő tényezőként. A „Gyengeségek”-nél a legtöbbször és leghangsúlyosabban az infrastrukturális hiányosságok szerepelnek. A „településeket összekötő utak minősége nem megfelelő”, a „kerékpárutak hiánya”, valamint a „megoldatlan hulladékgazdálkodás” jelentik a legfőbb gondot a településeken. A szakemberek válaszaiban lényeges momentum, hogy jelentős problémának tartják a kistérség magas településszámát (31). Mind a kistérségi központ, mind az egyéb települések esetében erőteljes gyengeségnek ítélik az „alacsony hajlandóságot a változtatásra”. A mobilitás hiánya szerepel másodsorban a gyengeségek között. További gyengeségként ítélik meg a „nyelvismeret hiányát”, valamint az „egészségügyi és szociális ellátás hiányosságait”. (26. táblázat)

26. táblázat: Erősségek és gyengeségek

Erősségek	Gyengeségek
<ul style="list-style-type: none"> ▪ változatos domborzati adottságok, ▪ mesterséges eredetű halastavakban bővelkedik (699 ha, Fürgedi-patak, Gonoszdi-patak, Kulcsár-patak), ▪ termálvíz, ▪ jó termőföld ▪ a környezet csendes, nyugodt, pihenésre alkalmas, ▪ Pacsmag (Ramsari terület), ▪ Vadászat (Gyulaji erdő), ▪ Tolnai borvidék. ▪ szerves kistérségi fejlődés (kivéve: Hőgyész, Dúzs, Mucsi), ▪ hagyományörzés (sok településen él, illetve újjáéledni látszik), ▪ erős civil szféra, ▪ speciális szakértelemmel rendelkezők magas száma: lótenyésztés, fogathajtás, kecskesajt előállítása, ▪ jó szakemberképzés, ▪ nemzetközileg elismert német nyelv és zene oktatás, ▪ jó közlekedés-földrajzi elhelyezkedés (61-es és 65-ös főközlekedési útvonalak haladnak keresztül a kistérségen), ▪ a településeken a utak többsége szilárd útburkolattal rendelkezik (84%), ▪ sűrű településszerkezet, 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ természetes eredetű állóvizekben szegény, ▪ mezőgazdasági termékek alacsony feldolgozottsági szintje jellemző, ▪ hiányzik a zöldség- és gyümölcsstermesztés, ▪ magas a 60 és afelettiek aránya a népességből (22,5%), ▪ alacsony a fiatalok aránya, ▪ a továbbtanulók nem térnek vissza, ▪ átképzések és felnőttképzés nem fedik a piaci igényeket, ▪ magas az alacsony iskolázottsági szinten lévők aránya a munkanélküliek közül, ▪ alacsony a hajlandóság a változtatásra, ▪ inaktív népesség aránya nőtt, ▪ nyelvismeret hiánya, ▪ az egészségügyi és szociális ellátásban jelentős hiányosságok vannak, ▪ magas az elvándorlók száma, ▪ igen magas a közműellátás minden településen, ▪ hulladékgazdálkodás megoldatlan, ▪ magas az 500 fő alatti települések száma.

Forrás: saját szerkesztés, 2005

A „Lehetőség”-ek között szerepel az „átképzés, felnőttképzés piaci feltételekhez való alakítása”, a „turisták fogadókészségének javítása”, a „termálfürdő kiépítése”, valamint a „vonzó településkép kialakítása”. Ebben a kategóriában elsősorban az emberi erőforrásra, másodsorban pedig a természeti adottságokra alapoznak a szakemberek és a laikusok egyaránt. A „Veszélyek” közt a legtöbbször megjelölt tényező mindkét vizsgálati csoportban az „elnéptelenedés”, az „infrastrukturális fejlesztések elmaradása”, valamint a „vidéki élethez és gazdálkodáshoz kapcsolódó képzések hiánya”. (27. táblázat)

> Erősségek

1. Termálvíz hasznosítása, szociális megújítások.

2. A jó termőföldi adottságok kiaknázása.

3. Szociális alkalmas nyugodt környezet kihasználása.

27. táblázat: Lehetőségek és veszélyek

Lehetőségek	Veszélyek
<ul style="list-style-type: none"> ▪ magas a napsütéses órák száma (turizmus), ▪ természetvédelmi területek, valamint kedvezőtlen adottságú területek EU támogatása, ▪ vidékfejlesztés területe a kistérség, ▪ az elmaradott kistérségek csoportjába tartozik, ▪ vidéki területek felértékelődése, ▪ speciális szakmakultúrák továbbélése (lótenyésztés, halászat, kecskesajt), ▪ nyitott portálok kialakítása, ▪ a kistérségnek ki kell találnia magát, ▪ mobilitás fokozása, ▪ átképzések személyre szabása, ▪ átképzés és felnőttképzés piaci feltételekhez való alakítása, ▪ megfelelően szakképzett emberek alkalmazása, ▪ turisták fogadókészségének javítása, ▪ helyi identitástudat erősítése, ▪ főközlekedési és bekötőutak javítása, ▪ kerékpárút kiépítése, ▪ termálfürdő kiépítése, ▪ innovatív ágazatok megtelepedése, ▪ településkép kialakítása (virágosítás, parkosítás), ▪ nyitott portálok kialakítása, ▪ speciális szakmakultúrák a kistelepüléseken élnek, ▪ feldolgozóipar kiépítése a település adottságainak megfelelően, ▪ munkaalkalmak teremtése. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ a turisták számának növekedésével a védett területek értékei veszélybe kerülhetnek, ▪ több kommunális szemét keletkezik, ▪ az eddig jelenlévő szennyeződések mellett megjelennek újabbak, ▪ munkanélküliek átképzése, felnőttképzés pénzigényes, ▪ vidéki élethez és gazdálkodáshoz kapcsolódó képzések hiánya, ▪ gyakorlatorientált képzések hiánya, ▪ elnéptelenedés, ▪ infrastrukturális fejlesztések elmaradnak, ▪ a települések elnéptelenednek, ▪ az idős korú lakosság kevésbé mobilis, az új lehetőségekre kevésbé fogékony.

Forrás: saját szerkesztés, 2005

A stratégiai tervezésben illeszkedni kell a régióban megjelölt irányelvekhez. Az „a régió, ahol íze van az életnek” (DDRFT nyertes szlogenje) szlogenhez igazodva kell kitalálnia és definiálnia magát a kistérségnek. A vizsgálat eredményeképpen egy olyan stratégiát kell kialakítania a térségnek, amelyben az alábbi fő irányelvek képviseltetik magukat.

➤ **Erősségek:**

- Termálvíz hasznosítása, szezonális megszüntetése.
- A jó termőföldi adottságok kiaknázása.
- Rekreációra alkalmas nyugodt környezet hasznosítása.

- Speciális szakmakultúrák felelevenítése.

➤ **Gyengeségek:**

- Utak minősége rossz.
- Kerékpárutak hiánya.
- Hulladékgazdálkodás megoldatlan.
- Alacsony hajlandóság a változások befogadására.
- Egészségügyi és szociális háló hiányos.
- Nyelvismeret hiánya.

➤ **Lehetőségek:**

- Termálfürdő: kapacitásbővítés.
- Piacorientált képzések.
- Településkép javítása.

➤ **Veszélyek:**

- Elnéptelenedés.
- Vidéki léthez kötődő képzések hiánya.

8.7 Súlyozott SWOT elemzés a Dombóvári kistérségben

Továbbiakban bemutatjuk a Dombóvári kistérségben elkészített súlyozott SWOT analízist. A komplex fejlesztési program keretében készült elemzés tényezőit a Többcélú Kistérségi Társulás Munkaszervezetének munkatársai súlyozták és egészítették ki saját elképzelésekkel. A kapott eredmény túlmutat az eddig elkészített SWOT elemzések eredményein. Számszerűsítve 34 újabb fejlesztendő lehetőség és irány mutatkozott meg.

A kérdések elsősorban a kistérségi szempontból, valamint az egyes települések szempontjából jelentős tényezőkre vonatkoztak. Így meghatározásra került a tényezők azon csoportja, amely a kistérség fejlesztését meghatározza az analízis mind a négy csoportjában. Továbbá kialakult egy másik csoport is, amely a települések fejlesztését meghatározó tényezőkből áll. A személyes konzultáció a munkaszervezettel, a megfontolt és céltudatos ötletbörze számos újabb perspektívát nyitott meg a kistérség fejlesztési programjában.

Az „Erősségek” sorából kiemeltük azokat a tényezőket, amelyek a kistérség, valamint a települések építőkövei lehetnek. Kistérségi szinten a „Termál- és gyógyvíz”, az „Új gazdasági szektorok kialakulásához meglévő alapfeltételek (Inkubátorház, ipari park,

innovációs központ)”, a „Gazdag épített és kulturális örökség, hagyományok”, valamint a „Tudatos jövőkép építése” szerepeltek, mint alaptényezők. Települési szinten az „agroökológiai adottságok: „változó és vonzó környezet”, az „egészséges vidéki környezet”, „innovatív kistérségi központ”, „településközi együttműködések jók”, „kulturális tőke”, „szakmunkás réteg piacképes tudással rendelkezik”, „teleházak, közösségi házak működnek”, „kiépített és működő kapcsolatrendszerek”, „helyi identitástudat igen erős”. Amit igazán erősnek és hatásosnak érezték a többcélú kistérségi társulás munkatársai, az a hagyományokban rejlő értékek képviselője és felélesztése. A regionális programhoz kapcsolódva szükség van a kistérség öndefiníálására, a térségi szemlélet átforgalmazására.

A „Gyengeségek” közül kiemelték kistérségi szinten az „agrárszféra alacsony jövedelmezőségét”, az „alacsony népsűrűséget”, az „öregedő népességet”, valamint a „gazdasági aktivitás alacsony szintjét”. Települési szinten kiemelték az „alacsony szennyvízkezelés ellátottságát”, az „érdekérvényesítés hiányát”, a „kistérségen belüli tömegközlekedés szervezetlenségét”, valamint a „legnagyobb foglalkoztatók az önkormányzatok.”. (28. táblázat)

28. táblázat: Erősségek és gyengeségek

Erősségek	Gyengeségek
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Agroökológiai adottságok: változatos és vonzó környezet, ▪ termál- és gyógyvíz, ▪ új gazdasági szektorok kialakulásához meglévő alapfeltételek, ▪ gazdag épített- és kulturális környezet, ▪ jó közlekedés-földrajzi elhelyezkedés, ▪ kistérséget ellátó középfokú oktatási, szociális, egészségügyi, intézményi rendszer, ▪ szakmunkásréteg piacképes tudással, ▪ településeken teleházak, ▪ internetes honlap, újság, ▪ kezelhető kistérségi településszám, ▪ kiépített kapcsolatrendszerek, ▪ pályázati tapasztalatok, ▪ iskolarendszerű oktatáson kívüli képzőszervezetek, ▪ helyi identitástudat igen erős. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ agrárszféra értéktermelő képessége, ▪ alacsony mértékű foglalkoztatás, ▪ egyoldalú gazdasági szerkezet, ▪ öregedő népesség, ▪ közutak minősége, tömegközlekedés szervezetlensége, ▪ önkormányzatok a legnagyobb foglalkoztatók, ▪ alacsony a szennyvízkezelés ellátottság, ▪ hulladékkezelés nem megfelelő, ▪ elégtelen tőkeellátottság, ▪ érdekérvényesítés alacsony, ▪ alacsony K+F ráfordítás, ▪ információ hiánya, ▪ innováció készség hiánya, ▪ kevés művelődési lehetőség.

Forrás: saját szerkesztés, 2005

A „Lehetőségek” csoportban az „alternatív közlekedési lehetőségek” kíséítése szerepel. Ezalatt a térségi szakemberek az eddigi lehetőségek helyett helyi illetékességű vállalatok létrehozatalát tartják lehetségesnek. További erősségek a „természeti környezet környezettudatos hasznosítása”, a „vidéki élet vonzerejének növekedése”, a „technológia és innováció transzfer” kiépítése, a „téli turizmus fejlesztése”, a „generációk közötti kommunikáció javulása”.

A „Veszélyek” között kistérségi szinten megjelenik a „nem minden területen rendelkeznek piacképes tudással” tényező. A kistérség definiálása során figyelemmel kell lenni, hogy a „környezetünk is a turizmusra épít”. További veszélyt rejt az „önkormányzatok passzivitása”. A szakemberek megfogalmazása szerint jelentős veszélyforrás lehet a „város és vidéke közti rivalizálás”, valamint a csupán „formális együttműködések” a települések között. (29. táblázat)

29. táblázat: Lehetőségek és veszélyek

Lehetőségek	Veszélyek
<ul style="list-style-type: none"> ▪ természeti erőforrások környezettudatos hasznosítása, ▪ vidéki életkörülmények vonzereje nő, ▪ alternatív közlekedési lehetőségek, ▪ belső energiaforrások hatékonyabb gazdasági hasznosítása, ▪ beszállítói, integrátori hálózat kiépítése, ▪ technológia és innováció transzfer, ▪ pályázati források hatékony felhasználása, ▪ szövetséges szervezetek, ▪ külső befektetők, ▪ diverzifikáció, ▪ egészségturizmus terjedése, ▪ helyi identitástudat, ▪ Dombóvári Ipari Park, ▪ Inkubátorcsarnok, ▪ Kapos Innovációs Transzfer Kht., ▪ településközi együttműködések, ▪ civil szervezetek, ▪ hagyományok felelevenítése, ▪ helyi feldolgozóipar, ▪ tervezett jövő, ▪ téli turizmus, ▪ generációk közötti kommunikáció, ▪ középiskolák szerepe az alternatív képzési rendszerben, ▪ kistérségi adatbázis létrehozatala. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ elmaradottság (gondolkodásban, piaci alkalmazkodásban), ▪ térségfejlesztési verseny fokozódása, ▪ települési-fejlesztési mozgásteret csökkentő törvényi szabályok, ▪ kimaradás külső programokból, ▪ helyi befektetéseket gátló infrastruktúra, ▪ fokozódó elvándorlás, ▪ öregedő épületállomány, elértéktelenedés, ▪ élesedő verseny a turizmusban, ▪ önkormányzatok passzivitása, ▪ szakképzett munkaerő elvándorlása, ▪ tolerancia és szolidaritás hiánya a kisebbség irányába, ▪ nem minden település rendelkezik piacképes tudással, ▪ turizmusra épít a környezet is, ▪ települések közötti együttműködések formálisak, esetlegesek, ▪ rivalizálás város és vidéke között, ▪ politikai széttagoltság, ▪ öncélú gondolkodás, ▪ növekvő munkanélküliség, ▪ ütköző érdekek a környező térségekkel, ▪ devianciák megjelenése (bűnözés, depresszió).

Forrás: saját szerkesztés, 2005

Az alábbi fő irányelvek fogalmazhatók meg a kistérségben:

➤ **Erősségek:**

- Termál- és gyógyvíz hasznosítása.
- Gazdag épített és kulturális örökség, hagyományok ápolása.
- Helyi identitástudat további erősítése.
- Innovatív kistérségi központ erősítése.

➤ **Gyengeségek:**

- Az agrárszféra alacsony jövedelmezőségű.
- Alacsony a népsűrűség.
- Magas az idős korúak aránya.
- Legnagyobb foglalkoztatók az önkormányzatok.

➤ **Lehetőségek:**

- Alternatív közlekedési lehetőségek kialakítása: kistérségi vállalkozók által üzemeltetett közlekedési vállalatok.
- A vidéki élet vonzerejének fokozása.
- A hagyományok átörökítése a generációk közötti kommunikáció javításával.

➤ **Veszélyek:**

- A települések lakosságának kis hányada rendelkezik piacképes tudással.
- A környező kistérségekkel együttműködve kell kialakítani a hosszú távú elképzeléseket.
- Növekszik a város és vidéke közti rivalizálás.

9. KUTATÁSI EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA

A dolgozatban bemutatott kísérletek és adatok érzékeltetik, hogy módszertani kísérletünk alapján véve sikeresnek mondható. A dél-dunántúli kistérségi adottságokhoz adaptált mutatók az elvártaknak megfelelően differenciálták a régió kistérségeit. Az esettanulmányokon bemutatott elemzések olyan kísérletek kezdeti vizsgálódásai, amelyek előre vetítik az interdependens, ugyanakkor eltérő tudományterületek összefonódását, együttműködését a társadalmi-gazdasági törekvések elérésében.

A kistérségek lehatárolásában számos vonzáskörzet kutatás szerepet játszott. Mindezek ellenére a jelenlegi kistérségek már nem az egykor fontosnak vélt funkcionalitás mentén húzott határok közt léteznek. Bemutatásra került számos olyan kistérségi elemzés, amelyek kísérletet tesznek ennek megteremtésére. A kistérségek lehatárolásának vizsgálatakor a dolgozat igyekezett térségi típusokat megfogalmazni, nem pedig sorrendet felállítani.

Az értékhatárok végleges megfogalmazásakor a kistérségi és a regionális átlagértékeket tartottuk mértékadónak és elfogadhatónak vizsgálódásaink szempontjából.

Az esettanulmányban szereplő kistérségben elvégzett elemzés többdimenziós. A kiterjesztés egységei a részletes statisztikai elemzés – a KKV-ok létszámakategóriáinak, a KKV-ok nemzetgazdasági megoszlásának, valamint az urbanitás és ruralitás indikátorainak meghatározása –, a kistérség társadalmának megítélése a ruralitásról – falusi és vidéki területek értelmezésének lehetőségei szociális reprezentáció segítségével –, valamint a kistérségi prominens személyek megítélése a térségi SWOT-elemzésről és a fejlesztés lehetőségeiről.

A statisztikai elemzésben alkalmazott 22 mutató igyekezett az urbánus és rurális területek lehatárolásának problémakörét szűkíteni. Az elemzésbe vont mutatók a Dél-Dunántúli régió kistérségeinek jellemzőit taglalta és csoportokba sorolta. Megfogalmazta a régió rurális és urbánus jegyekkel leírható térségeinek statisztikai változóit.

A rurális területek lehatárolására felhasznált mutatók köre:

- a népesség több mint 50%-a él 120 fő/km² népsűrűségű területen (1-es),
- KKV-k közül a szekunder és terciér szektor magas (térségi átlagot meghaladó) aránya (2-es),
- KKV-k között a foglalkoztatotti megoszlásban az 5-ös és 6-os kategória térségi átlagot meghaladó aránya, (50-249 és 250 fő fölött) (3-as),
- a HI magas értéke (ennek alkalmazása csupán a Dél-dunántúli régió vizsgálatakor lehetséges, mivel települési szinten nem értelmezhető) (4-es),
- a személygépkocsik száma 1000 lakosra (5-ös).

Az elemzés értékelése során figyelembe vettük a HI értékeket is, mint az urbanizáltság fokának egyik fontos tényezőjét. Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy az urbánus kistérségeken belül is megkülönböztethetjük a magas és az alacsony, regionális átlag feletti és alatti HI értékekkel rendelkező kistérségeket. Ahol magas a HI értéke, ott a humán erőforrásbázis rendelkezésre áll. Ahol alacsony, ott jelentős fejlesztésekre van szükség nem csupán a társadalmi, de a gazdasági mutatók körében is.

A gazdasági fejlettség értelmezésünkben egy olyan többlettel rendelkezik, amely megakadályozza a fiatal, kvalifikált munkaerő kiáramlását az adott területről.

A megfogalmazott kistérségi típusok:

- *a gazdasági energiával rendelkező kistérségek* a vizsgálatba vont hat gazdasági mutató alapján a regionális átlag feletti fejlettséggel bírnak. Esetükben fejlesztésre többnyire a társadalmi és infrastrukturális tényezők terén van szükség,
- *a társadalmi energiával rendelkező kistérségek* a gazdasági mutatók által fémjelzett területeken elengedhetetlen a fejlesztés,
- *az infrastrukturális energiával rendelkező kistérségek* esetében többnyire a gazdasági szféra fejlesztésére van szükség,
- *a környezeti energiával rendelkező kistérségeknél* a gazdasági és társadalmi szféra fejlesztésére egyaránt szükség lenne.

A kistérségeken belüli jelentős differenciáltság természetesen megköveteli az odafigyelést a települési spacialitásokra. Ugyanakkor az egységes fejlesztési irányok megfogalmazása viheti előre a kistérségeket, így a régiót is.

Az alkalmazott indikátorok körének bővítése nélkülözhetetlen, amelyre már folynak kísérletek a dolgozat lezárása után is. Nyilvánvalóvá vált, hogy a csupán statisztikai

adatbázisok alkalmazása nem elegendő a vidéki térségek sokszínűségének feltárására. Továbbá fontos megjegyezni, hogy az adatbázisok kezelése és értelmezése bizonyos mértékletességre inti felhasználóját. A számok nem feltétlenül rejtik magukban egy település, vagy egy kistérség értékeit és fejlődésének helyes útját.

A dolgozat a vidéki jelleg meghatározásához holland geográfusok által alkalmazott módszert használt fel. A vidék és a falu társadalmi megítélése, a kistérségi szakemberek által megfogalmazottak megerősítették az eddigi vizsgálatok tükrében meghatározott irányvonalakat. A falu szó több mint a köznyelvben élő településkategória, olyan értékeket hordoz, amelyeknek köszönhető napjainkban felértékelődése.

A vidéki térségek jellege hazánkban általában elmaradottsággal párosul – országos átlagot meghaladó előregedés és munkanélküliségi értékek, alacsony népsűrűség, lakó és munkahelyek izoláltsága, a központi település nehéz elérhetősége, tőkebefektetések hiánya –, azonban egyre inkább azon nézet kerül előtérbe, miszerint a vidéket saját, pozitív értékei alapján kell megítélni, lehatárolni.

A falut, véleményünk szerint, nem önmagában, hanem a várossal, környezetével együttesen alkotott területként kell értelmezni és vizsgálni. Tehát a város és vidéke közti viszonyrendszer felderítésével nyílnak alkalom a hasonlóságok és még inkább a különbözőségek feltárására. Szembesültünk azzal a ténnyel, hogy a falu és város között nincs meg az a hagyományos különbség, ami alapján egyszerű volna a két terület elhatárolása. A korábbi város-vidék kapcsolatrendszerek szétestek, az újak pedig csak lassan formálódnak.

Mindezek alapján a vidék felértékelődéséről, a funkciók bővüléséről beszélhetünk. A termelési szerep mellett megjelenik a vidék, mint rekreációs övezet, egyéb, szolgáltatói feladatokat ellátó terület, ökoszociális terület, alternatív erőforrás, a környezeti értékek hordozója, a településfejlődés kulcstényezője, az alulról építkezés alapköve, a városok létfenntartója, valamint társadalmi kohéziós erő.

Értelmezésünkben a vidéknek/falunak létezik egy funkcionális, egy társadalmi-gazdasági és egy szocio-kulturális definiálása.

Funkcionális értelmezésben:

- ✓ Budapesten és a nagyvárosokon kívüli területek,
- ✓ a városok és azok vidéke (környezete),
- ✓ az aprótelepülések,
- ✓ csendes, nyugodt terek.

Társadalmi-gazdasági értelmezésben:

- ✓ az elmaradott és elszegényedett területek,
- ✓ a mezőgazdaság termőterületei,
- ✓ előregedő települések,
- ✓ elszigetelt, hiányos infrastruktúrával ellátott települések.

Szocio-kulturális értelmezésben:

- ✓ a hagyományok őrzője,
- ✓ a vallás őrzője,
- ✓ közösségformáló erő.

Falu és a vidék között nincs meghatározható jelentésbeli különbség a kifejezést alkalmazók körében. Ennek értelmében szükségtelennek látszik a két fogalom elkülönítése. A probléma a vidékfejlesztés értelmezésén alapszik. Az agrár-ruralista megközelítés helyett a komplex gazdasági megközelítés alkalmazása lenne célravezető, amikor a vidéket komplex egységként, az értékeinek megfelelően kezeljük.

Tudatosult, hogy vidék nélkül nincs város, nincs központ, valamint a vidéki lakosság megtartása csak akkor lehetséges, ha van munkalehetőség.

A közös agrárpolitika második pillérének tartott vidékfejlesztés hazánk területfejlesztésének alapjaként értelmezhető, ahol is a terület-centrikusságot kell kihangsúlyozni. Ennek értelmében a vidék és a regionális fejlettség mérőszámainak terület-specifikussá tétele regionális kompetencia lenne. Az elemzésekben javasolt statisztikai és egyéb, a társadalom véleményét vizsgáló módszerek alkalmazhatók hazánk régióiban, igénybe véve a tényezők helyettesíthetőségének elvét.

A dolgozat folytatta azon távlati lehetőségeket nyitó, komplex változók bevonásával készülő elemzések sorát, amikor is lehetőség nyílik több tudományterület összehangolásával megvalósuló vizsgálatokra, ezáltal vélhetőleg a valóság hitelesebb leképezésére.

A statisztikai adatbázis elemzését támasztja alá, hogy az emberekben élő vidék egyenlő a hátrányos helyzettel, az elmaradottsággal és a kiszolgáltatottsággal. Jóllehet hordoz még olyan szocio-kulturális értékeket, amik alapvetők a vidéken élők számára, ezek csupán az idősebb korosztályban jelennek meg.

A fogalmi zavarok mellett a vidék fejlesztésének a legmeghatározóbb hátráltató tényezője a vidékfejlesztés intézményrendszerének hiánya. Ennek kiépülése nélkül elképzelhetetlen a vidéki területek megfelelő irányú megerősítése, fejlesztése.

A falun/vidéken megfogalmazásra kerülő fejlesztendő területek a következők:

- az infrastrukturális ellátottság javítása,
- a hagyományok felelevenítése, megőrzése, a fiatalabb korosztályoknak az átadása,
- a rekreációra alkalmas területek turista-vonzóvá tétele,
- munkaalkalmak teremtése.

A vidék többdimenziós, gazdasági és szocio-kulturális értékeket hordozó, adott esetben városokat is magában foglaló, többnyire depressziós terület.

A súlyozott SWOT elemzéseknek köszönhetően bővült a vizsgált kistérségek fejlesztési iránya. A szakemberekkel folytatott megbeszélések során előtérbe kerültek olyan szemléletek és elképzelések, amelyek alapvetően átfórmálták az adott kistérség környezetben elfoglalt helyének értelmezését, a kistérség újradefiniálta magát. Szembesültek azokkal a problémákkal, amelyek más kistérségeket is sújtanak. A sokszor a területfejlesztés alapjaként helytelenül értelmezett gyógy- és termálfürdők építése és fejlesztése köti le a kistérségek figyelmét. Ennek eredményeként elfeledkeznek, valamint nem jut elég forrás egyéb, sokszor befektetéseket sem igénylő fejlesztési lehetőségekre. Ilyen például a hagyományőrzés, valamint a vidék alapvető termékeinek feldolgozása. Az elemzések eredményeként megfogalmazott endogén tényezők a Tamási és a Dombóvári kistérségben:

Tamási kistérség:

➤ *Erősségek:*

- Termálvíz hasznosítása, szezonális megszüntetése.
- A jó termőföldi adottságok kiaknázása.
- Rekreációra alkalmas nyugodt környezet hasznosítása.
- Speciális szakmakultúrák felelevenítése.

➤ *Gyengeségek:*

- Utak minősége rossz.
- Kerékpárutak hiánya.
- Hulladékgazdálkodás megoldatlan.
- Alacsony hajlandóság a változások befogadására.
- Egészségügyi és szociális háló hiányos.
- Nyelvismeret hiánya.

- **Lehetőségek:**
 - Termálfürdő: kapacitásbővítés.
 - Piacorientált képzések.
 - Településkép javítása.
- **Veszélyek:**
 - Elnéptelenedés.
 - Vidéki léthez kötődő képzések hiánya.

Dombóvári kistérség:

- **Erősségek:**
 - Termál- és gyógyvíz hasznosítása.
 - Gazdag épített és kulturális örökség, hagyományok ápolása.
 - Helyi identitástudat további erősítése.
 - Innovatív kistérségi központ erősítése.
- **Gyengeségek:**
 - Az agrárszféra alacsony jövedelmezőségű.
 - Alacsony a népsűrűség.
 - Magas az idős korúak aránya.
 - Legnagyobb foglalkoztatók az önkormányzatok.
- **Lehetőségek:**
 - Alternatív közlekedési lehetőségek kialakítása: kistérségi vállalkozók által üzemeltetett közlekedési vállalatok.
 - A vidéki élet vonzerejének fokozása.
 - A hagyományok átörökítése a generációk közötti kommunikáció javításával.
- **Veszélyek:**
 - A települések lakosságának kis hányada rendelkezik piacképes tudással.
 - A környező kistérségekkel együttműködve kell kialakítani a hosszú távú elképzeléseket.
 - Növekszik a város és vidéke közti rivalizálás.

Összefoglalva a dolgozat további megállapításait:

- A kistérségek jövője nem csupán egyetlen központi település gazdaságától, annak fejletlenségétől, vagy fejlettségétől függ. A gazdaságilag tradicionálisan fejletlen térségek megerősítésében nem elegendő egyetlen központi település fejlesztése. A

hosszú távú gazdasági fejlődéshez elengedhetetlen további települések bevonása az intenzív gazdaságfejlesztési programokba.

- Valamennyi településnek megvan az a sajátos fejlődési, lehetséges fejlesztési pályája, amelyet erősíteni szükséges a kistérségi programok megalkotásánál.
- A vidéki területek szociális reprezentációját használtuk fel a kistérségi elemzések indikátorainak megválasztásakor, amely segítséget nyújtott a mutatók értékelésénél, valamint fejlesztési irányok megjelölésénél.
- A statisztikai vizsgálatok nem szolgáltathatnak a valóságot tükröző, csupán azt megközelítő eredményekkel. Szükséges további, nem csupán statisztikai-matematikai módszerek alkalmazása, erre példa a dolgozatban: a falu és a vidék szociális reprezentációja. Elengedhetetlen az adott térség (kistérség, régió) társadalmának véleménye az ott zajló fejlesztésekről, fejlesztendő tényezőkről. Továbbá szintén szükséges a helyi, területfejlesztésben résztvevő szakemberek megkérdezése, valamint szembesítése a környező kistérségek problémáival is.

A kistérségi tipizálás témakörébe tartozó jövőbeni munka egy elméleti és egy módszertani részre tagolható. Az elméleti munka a feltárt összefüggések és a szakirodalomban felvetett kérdések kapcsolatának értékelését és a tágabb társadalmi-gazdasági környezetbe való helyezését jelenti. A tágabb környezetet jelenti az Európai Unió területfejlesztési gyakorlatának tanulmányozása.

A módszertani fejlesztések újabb indikátorok bevonását és a meglévők biztosabb adatbázisra való helyezését jelentik. A további indikátorok alkalmazása már folyamatban van. Ezek közül érdekes eredményeket hozhat a KKV-ok életképességére vonatkozó adatok vizsgálata.

A biztonságosabb adatbázis kialakítására már folynak kutatások egyetemünkön is, valamint a regionális fejlesztésekért felelős intézményekben is, melyekben résztvevőként a dolgozat szerzője is közreműködik. A megfelelő forrástérkép, kistérségi adatbázis kialakítása lehetővé teszi a pontosabb és árnyaltabb különbségek érzékeltetését a kistérségek között, ha szükséges azokon belül is.

10. KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Elsősorban köszönettel tartozom Tóth József Professzor Úrnak, aki hallgató koromban észrevette érdeklődésemet a területi folyamatok iránt, valamint lehetőséget biztosított, hogy ebben a témakörben szélesíthettem ismereteimet. A pécsi doktoriskola útravalóként a regionális szemlélet és látásmód magas szintű ismeretét adta, amely tudás napjainkban alapvető és nélkülözhetetlen a területfejlesztés témakörében kutatók és dolgozók számára egyaránt.

Köszönöm Rudl Józsefnek a szakdolgozatomnál nyújtott segítségét, amely útmutatások sokat segítettek a kistérségi elemzések megértésében.

A kérdőívek előkészítésében, valamint begyűjtésében a Tamási Térségfejlesztő Társulás munkatársai segédkeztek. A Dombóvári kistérségben a kérdőívek a Többcélú Kistérségi Társulás Munkaszervezetének kollégáinak megkérdezésével készült, mélyinterjú formájában. Köszönet nekik a segítségért.

Köszönet a családomnak, édesanyámnak, nagyszüleimnek, testvéreimnek, barátnőimnek, kollégáimnak és külön köszönet páromnak, aki mindenben mellettem állt.

11. MELLÉKLETEK

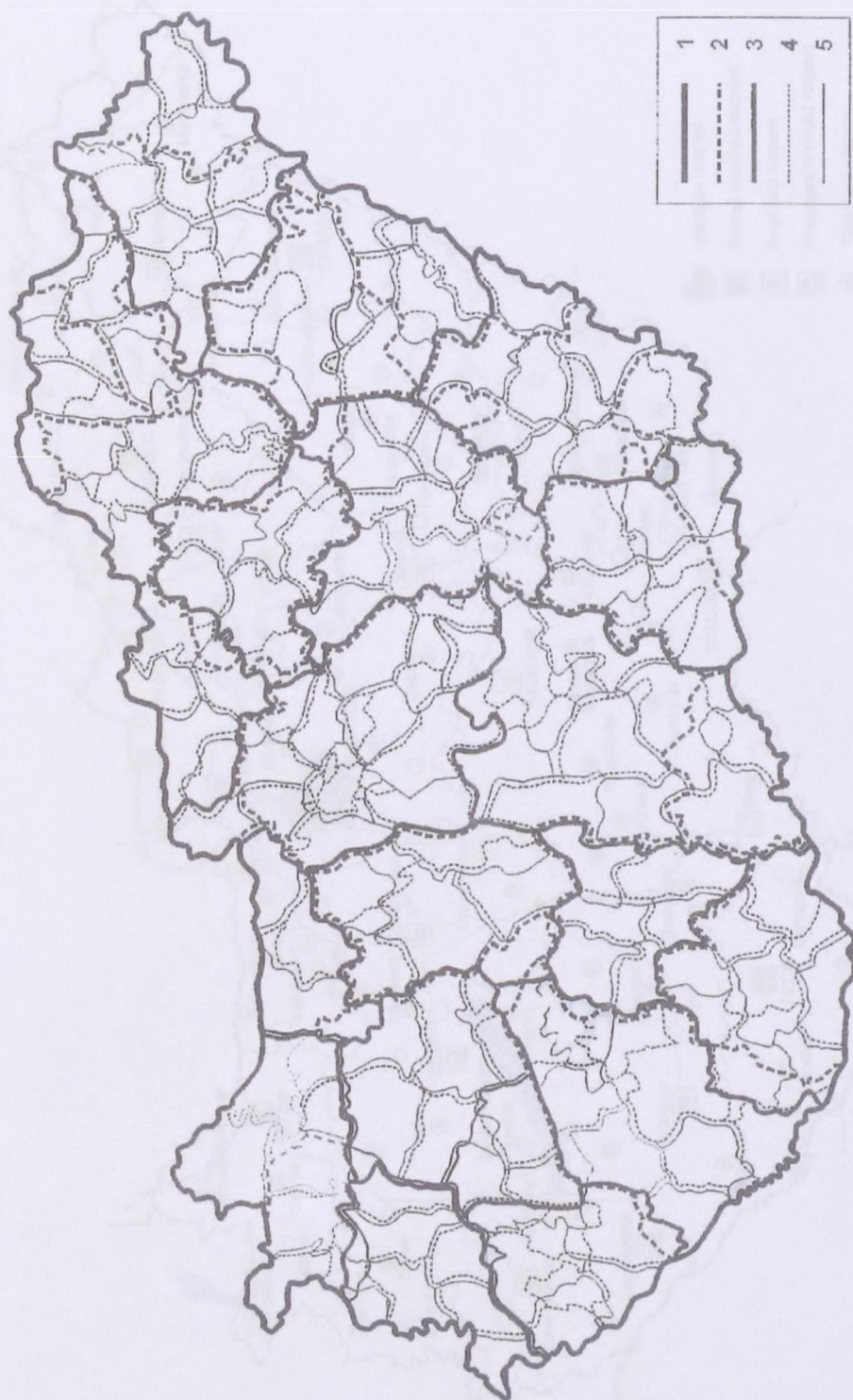
megyék és a járások területi reformja 1949-50-ben

1. melléklet: Közigazgatási és területrendezési terv, 1873

Forrás: Hajdú Z. 2001

2. melléklet: A megyék és a járások területi reformja 1949-50-ben

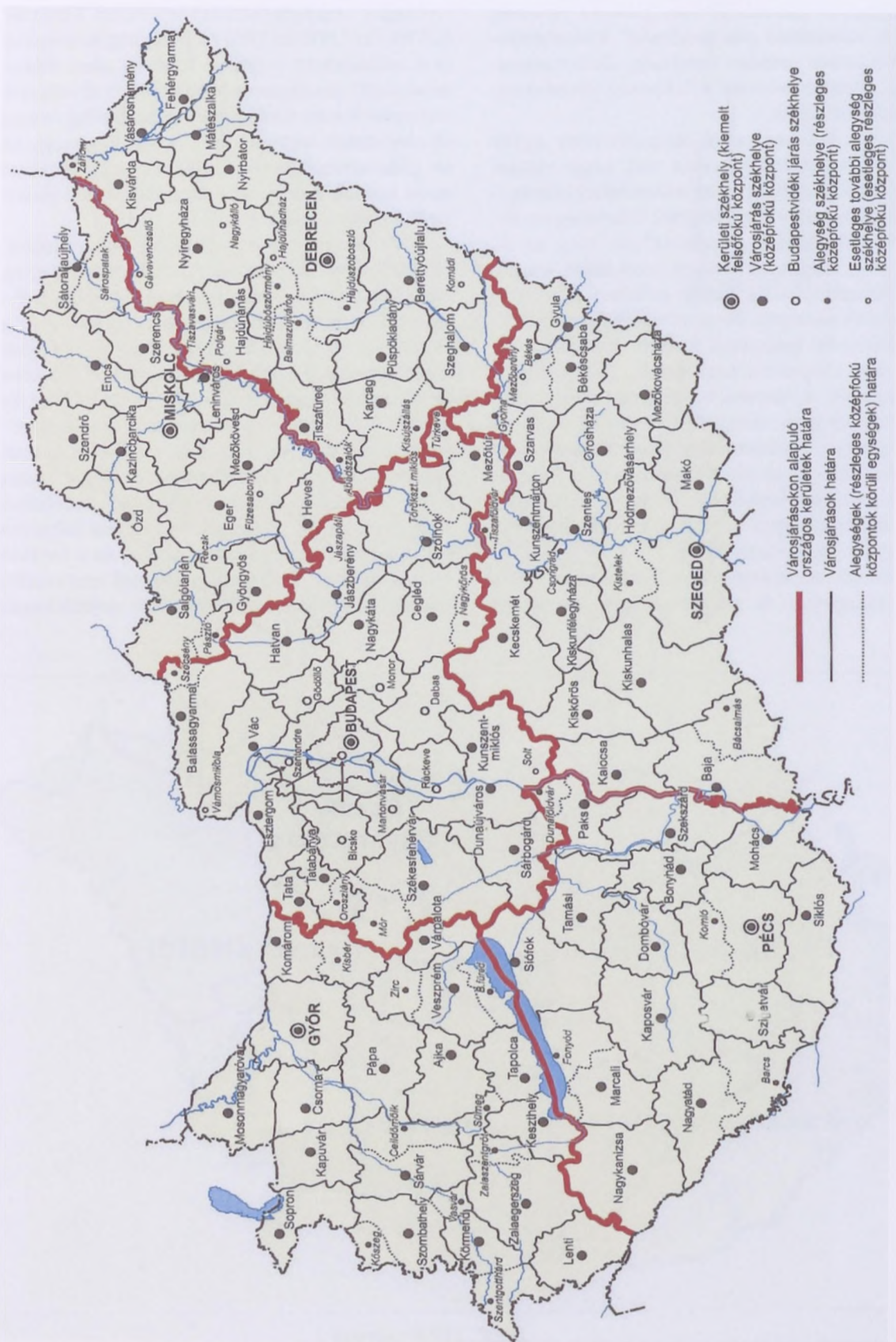

Jelmagyarázat: 1 – Országghatár; 2 – 1949-es megyehatár; 3 – 1950-es megyehatár; 4 – 1949-es járáshatár; 5 – 1950-es járáshatár

46. ábra

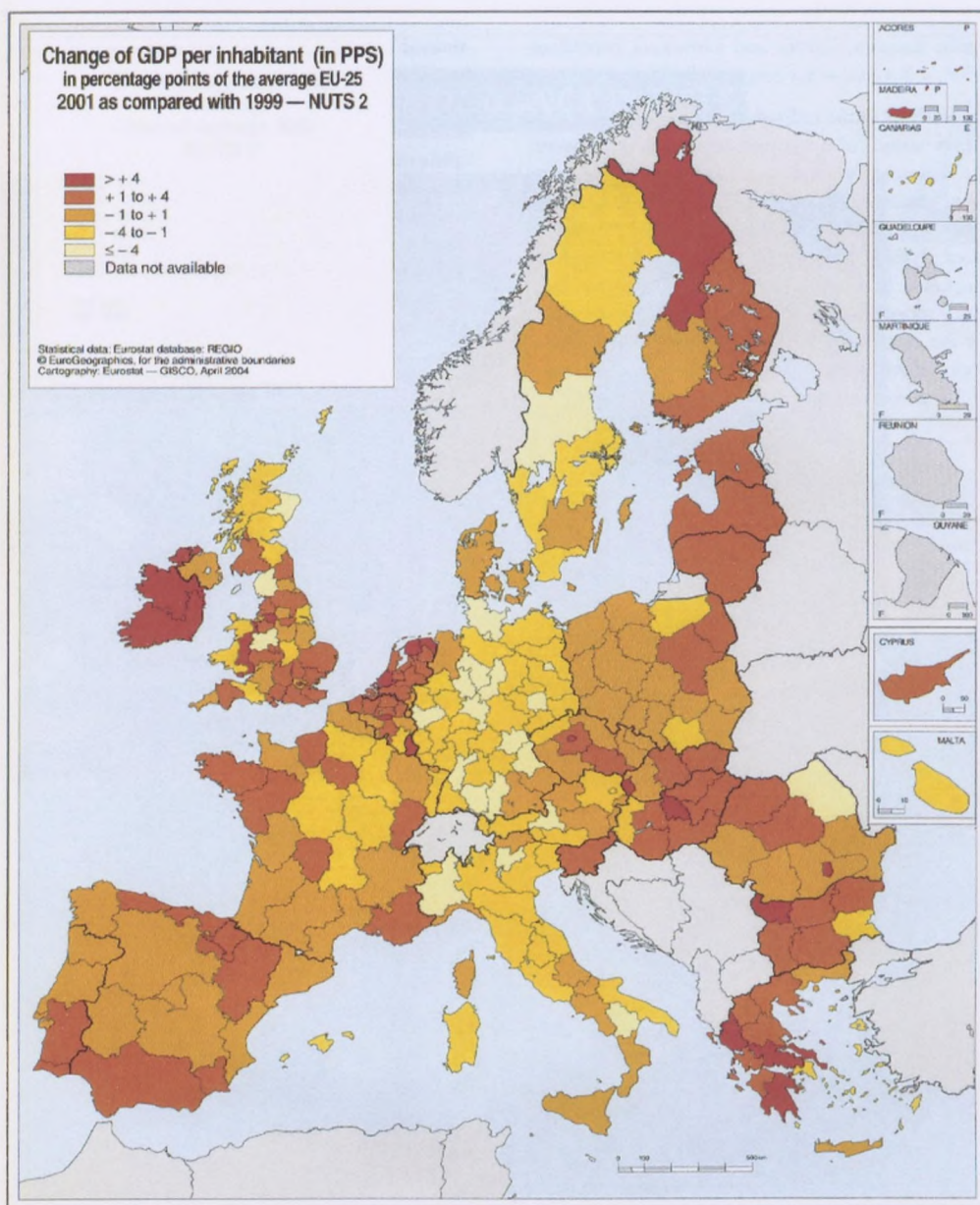
A megyék és a járások területi reformja 1949-1950-ben

4. melléklet: Bibó István által javasolt reformterv, 1975

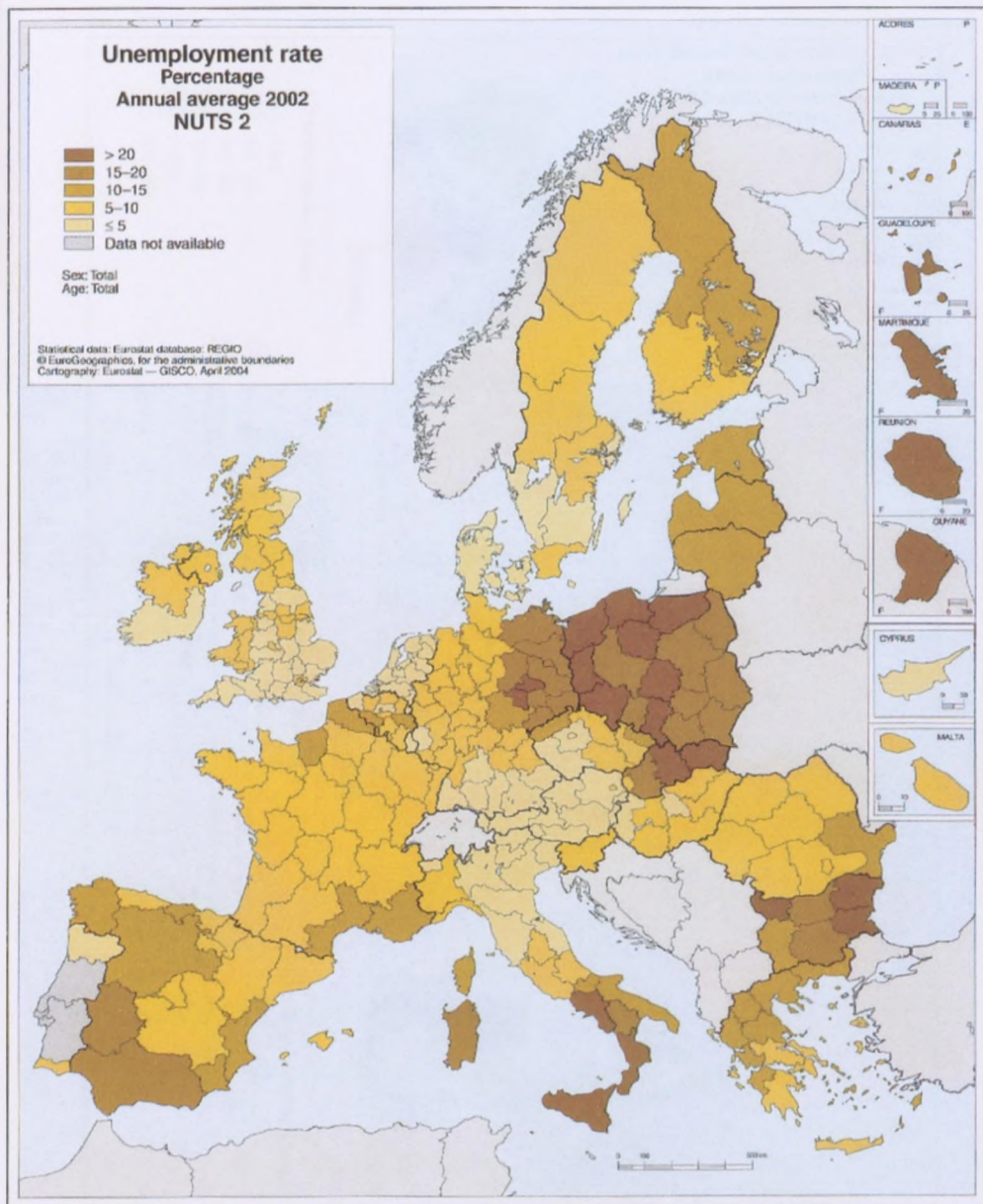
Forrás: Hajdú Z. 2002

6. melléklet: GDP/fő változása (PPS) 1999 és 2001 átlagában

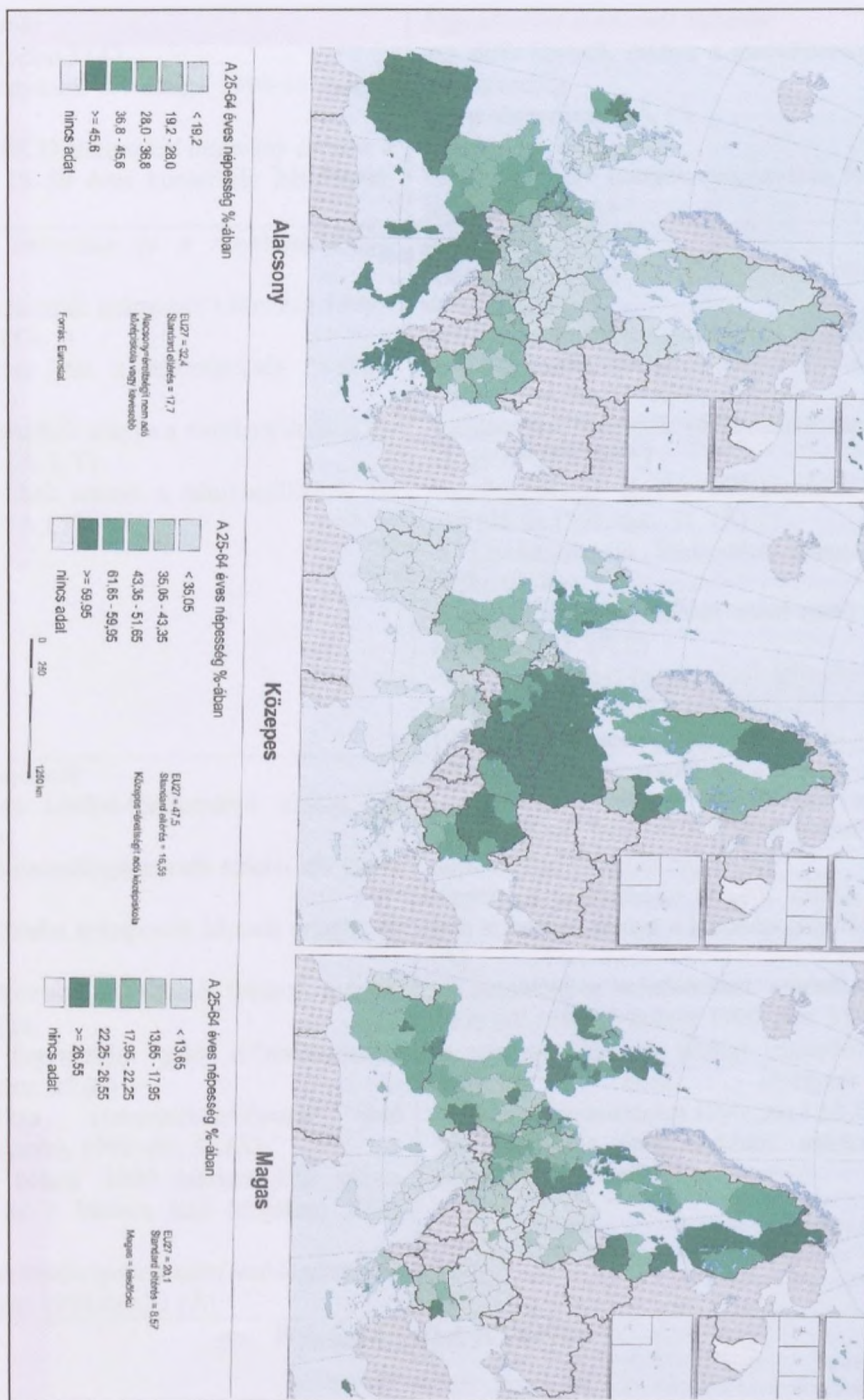
Forrás: EUROSTAT 2004

7. melléklet: Munkanélküliségi ráta 2002, %

Forrás: EUROSTAT 2004

8. melléklet: Az iskolai végzettség aránya a 25-65 éves korú lakosság arányában

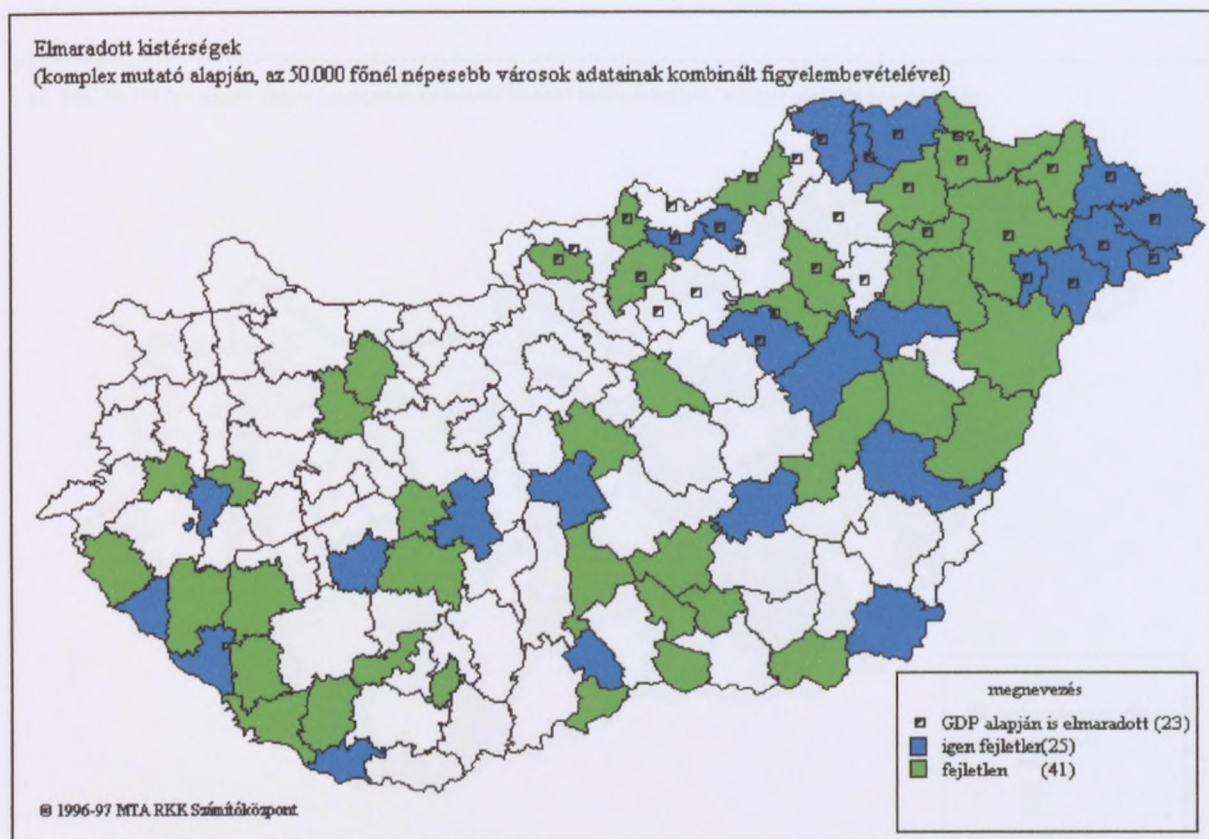
Forrás: EUROSTAT 2004

9. melléklet: Az 1996-os kistérségi besorolás által használt indikátorok jegyzéke

<p><i>Demográfiai mutatók:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> -népsűrűség 1994 fő/km² (Á) -a vándorlások arányának évi átlaga 1990-94 %-ben (Á,R) -vitalitási index (OECD statisztikai szabvány szerint, a 18-39 éves és a 18-59 éves korosztály hányadosa, 1990) (Á) 	<p><i>Foglalkozási szerkezeti mutatók:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> -az aktív keresők aránya a lakónépességben, 1990-es népszámlálás -a mezőgazdasági (Á, R) -az ipari (Á,I) és -a tercier aktív keresők megoszlása %-ban, 1990-es népszámlálás (Á)
<p><i>A foglalkoztatás változása és a munkanélküliség mutatói:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> -az ipari foglalkoztatottak számának változása 1990 - 93 (1990 = 100 %) (Á, I) -a munkanélküliségi ráta a lakónépesség %-ában, 1994.dec. 31. (Á,E) -tartósan munkanélküliek aránya a munkanélküliek %-ában, 1993.dec.31. (Á, I, T) -tartós munkanélküliek aránya a munkanélküliek %-ában 1994. dec.31 (Á,I,T) 	<p><i>Gazdasági mutatók:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> -gazdasági szervezetek 1000 lakosra jutó száma 1994. dec. 31. (Á) -gazdasági szervezetek és egyéni vállalkozások száma, együttes területi sűrűsége, db/km² és 1000 lakosra jutó száma 1994.dec.31.(Á) -gazdasági szervezetek változásának dinamikája 1992-94, 1992=100 % (Á) -mezőgazdasági egyéni vállalkozások 1000 lakosra jutó száma 1994. dec. 31. (Á) -a mezőgazdasági földterület átlagos aranykorona értéke (E, R) -a adófizetőre jutó adózás utáni nettó jövedelem, Ft 1993. dec. 31. (Á,E) -nemzetgazdasági beruházások teljesítményértéke és 1 lakosra jutó Ft értéke (az 1993-1994 évek átlaga az 1994-es lakónépességhez viszonyítva)
<p><i>Infrastrukturális mutatók:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> -1000 lakosra jutó telefon-főállomások száma, db 1994. dec. 31. (Á) -1000 lakosra jutó személygépkocsik száma, db 1994. dec.31. (Á) -közüzemi vízhálózatba bekapcsolt lakások aránya, % 1994. dec.31. (Á) -a közcsatorna-hálózatba bekapcsolt lakások aránya, % 1994. dec. 31. (E) -egy háztartási fogyasztóra jutó villamosenergia fogyasztás 1994. dec. 31.(E) -közműolló (1km vízvezeték-hálózatra jutó csatornahálózat hossza), 1994. dec.31.(Á) -kiskereskedelmi boltok 1000 lakosra jutó száma 1994.dec.31. és az 1 lakosra jutó forgalom 1990. dec.31.(E) -a kereskedelmi szálláshelyeken mért vendégéjszakák 1 lakosra jutó száma 1994.dec.31.(Á) 	<p><i>Egyéb, speciális mutatók:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> -az urbanitás/ruralitás indexe (az adott kistérség népességének hány %-a él 120 fő/km² -nél nagyobb népsűrűségű településen) (Á,R) -egyetemi és főiskolai tanulók száma, 1000 lakosra jutó száma és aránya a lakónépességből 1994. dec.31. (Á) -a tudományos minősítéssel rendelkezők száma és 1000 lakosra jutó száma, 1990. dec. 31. -a népesség átlagos iskolai végzettsége, 10-x éves népesség által elvégzett átlagos osztály(évfolyam)szám 1990. jan.1.(Á,E) -az 1990 óta épült lakások aránya az 1994-es lakásállományban %(Á)

Forrás: Csatári B. 1996

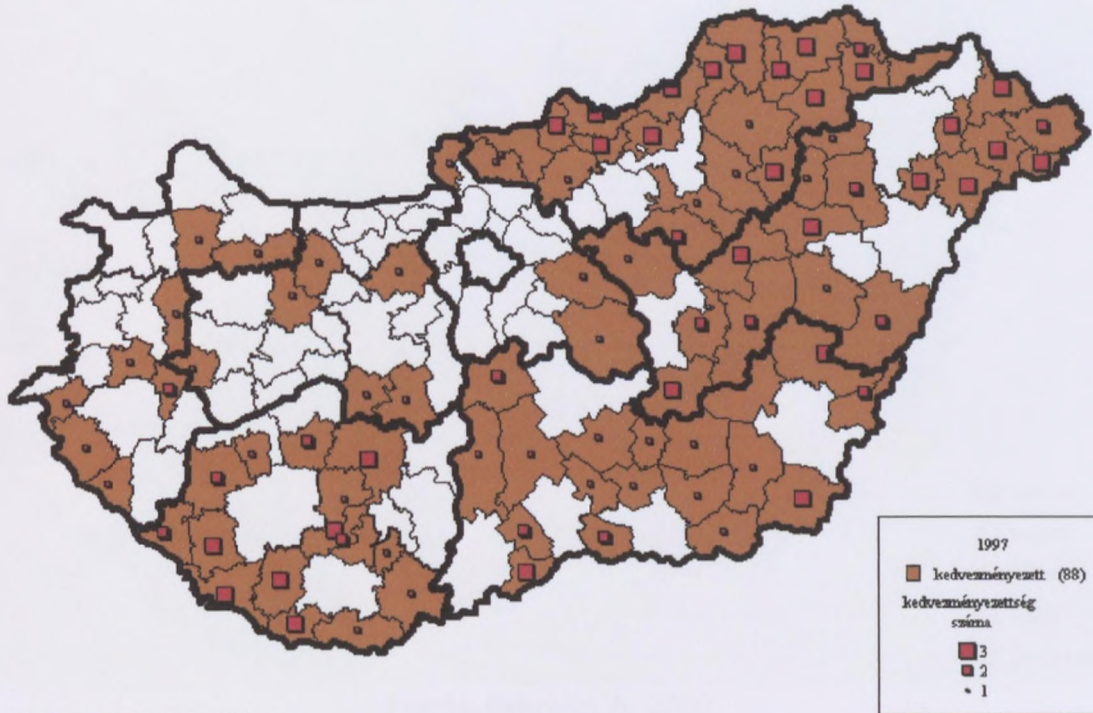
10. melléklet: Az elmaradott kistérségek Magyarországon 1996-ban

Forrás: Csatári B. 1996

11. melléklet: Elmaradott kistérségek 1997-ben (1999-es felülvizsgálat alapján)

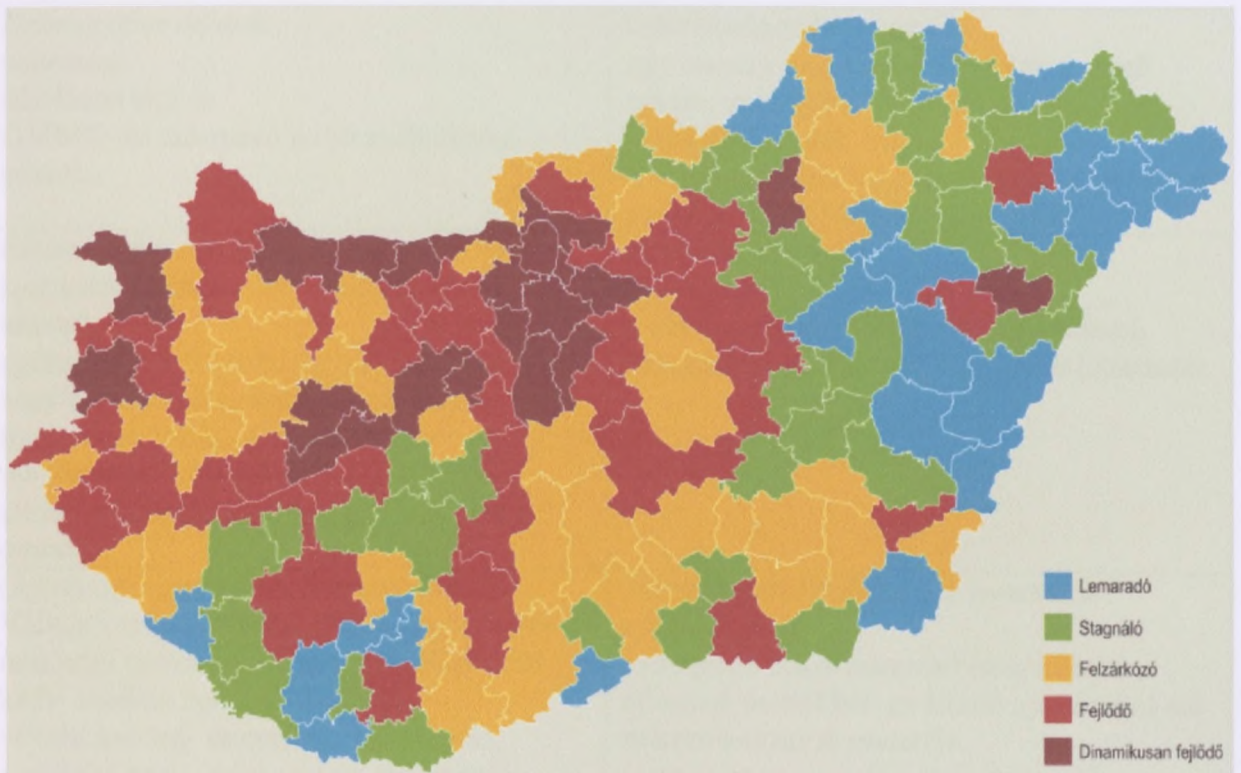
11. ábra: Az 1997-es adatok alapján (meg egyező módszerrel készült) kedvezményezett térségek összesített területi képe

Copyright © 1999 MTA, KKK Szám. 0/35 pont, Készítve

Forrás: Csatóri B. 1999

12. melléklet: A kistérségek helyzete a piacgazdaságra való átmenet végén,
1999–2000

Forrás: Faluvégi A. 2000

13. melléklet: A kistérségi szintű relatív fejlettség meghatározásához felhasznált mutatók köre (1997-re és 2001-re vonatkozóan)

<p><i>Demográfiai adatok:</i> népességi, iskolázottsági és OMMK-tól származó munkanélküliségi adatok.</p>	<p><i>Infrastrukturális mutatók:</i> egy lakosra jutó kiskereskedelmi üzletek száma, vendéglátóhelyek száma, szállásférőhelyek száma, Villamosenergia fogyasztók száma, egyéni és nyilvános telefonfővonalak száma.</p>
<p><i>Életminőségi adatok:</i> kulturális (színház- és mozilátogatások száma), egészségügyi (kórházi ágyak, ápolók száma), vagyonai (személygépkocsik száma) és fogyasztási jellegű (vezetékes gáz mennyisége, közcsatornába tisztítottan elvezetett összes szennyvíz mennyisége) mutatók.</p>	<p><i>Jövedelmi mutatók:</i> SZJA adatok, a TB nyugdíj és járulék jellegű kiadásai, önkormányzat által nyújtott egyéb juttatások.</p>
<p><i>Gazdasági mutatók:</i> öt összetevőből áll: Vállalati erő, likviditás, alsó kategóriájú és a minőségi turizmus, valamint a vállalkozói kedv. Ezekben belüli mutatók pl.: vállalti mérleg- és eredménykimutatás, a vállalat nagyságára vonatkozó mutató, befektetett eszközök és követelések népességarányos állománya, elszámolt értékcsökkenés, turisztikai mutatók közül a forgalmi jellegű adatok (pl: egy állandó lakosra jutó vendégszobák száma a turistaszállásokon)</p>	<p><i>Közigazgatási fejlettségre vonatkozó mutatók:</i> gyarapodó önkormányzati intézmények, növekvő mértékben az állami apanázból élő önkormányzatok mutatója, visszaosztott személyi jövedelemadó mértéke, szegényedő önkormányzat – szegényedő állampolgár, valamint a vállalati szférától származó bevételekhez rendelt mutatók köre tartozik ide.</p>

Forrás: Bíró T.–Molnár L. 2004

14. melléklet: Komponensmátrix (2002-es évre vonatkozóan)

Változók	Változók
Népsűrűség az év végén	SZJA összege egy befizetőre
Átlagos lakónépeség a kistérség településein	SZJA összege a teljes népességre
120 fő/km ² feletti népsűrűségeen élők aránya a népességből	1000 lakosra jutó vállalkozások száma
Halálozások száma 1000 főre, 2000-2002	1000 lakosra jutó egyéni vállalkozások száma
40-59 év közötti meghalt férfiak 1000 főre, 2000-2002	1000 lakosra jutó társas vállalkozások száma
40-59 év közötti meghaltak száma 1000 főre, 2000-2002	Vállalkozási sűrűség
Válások száma 1000 laksora, 2000-2002	Egyéni vállalkozási sűrűség
1000 lakosra jutó közgyógyellátásban részesülők, 2002	Mezőgazdasági társas vállalkozások száma 1000 főre
Gyógyszertársűrűség	Ipari társas vállalkozások száma 1000 főre
Orvosok száma 1km ²	Kereskedelmi társas vállalkozások száma 1000 főre
Parlamenti választás részvételi aránya	Mezőgazdasági vállalkozások száma 1000 főre
Regisztrált munkanélküliek aránya a 15-74 éves népességen belül	Egy lakosra jutó mozilátogatások száma
Diplomás munkanélküliek aránya a regisztráltakon belül	1000 laksora jutó személyautók száma
Szellemi foglalkozású munkanélküliek aránya a regisztráltakon belül	1000 laksora jutó telefonfővonalak száma
Mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya, 2001	Épített lakások aránya a lakásállományon belül, 2000-2002
Szolgáltatásban foglalkoztatottak aránya, 2001	Házi, vagy közcsatornával ellátott lakások aránya, 2001
Egyetemet végzettek aránya a népességből, 2001	Komfortos és összkomfortos lakások aránya a lakásállományon belül, 2001
Függőségi ráta (aktív/nem aktív) 2001	Egy km vízvezetékre jutó csatornahálózat
Vezetők és szellemiek aránya a foglalkoztatottakon belül, 2001	Hálózati gázzal ellátott lakások aránya, 2001
Legalább 30 nap mezőgazdasági munkát végzők aránya a népességen belül, 2001	Vízöblítéses WC-vel ellátott lakások száma
Önkormányzati választás részvételi aránya	

Forrás: Bálint L. 2005

15. melléklet: A Dél-dunántúli régió

Forrás: Táj, település, régió 2002

16. melléklet: A regisztrált vállalkozások számának alakulása
kistérségenként

Megnevezés	Az összes vállalkozás						
	száma				az 1996. évi százalékában		
	1996	2000	2003	2004	2000	2003	2004
Komlói kistérség	3 176	3 235	3 512	3 581	101,9	110,6	112,8
Mohácsi kistérség	3 995	4 010	4 341	4 453	100,4	108,7	111,5
Pécsi kistérség	25 483	25 760	27 212	27 814	101,1	106,8	109,1
Pécsváradi kistérség	1 034	1 082	1 173	1 192	104,6	113,4	115,3
Sásdi kistérség	1 038	1 011	1 052	1 049	97,4	101,3	101,1
Sellyei kistérség	723	666	705	720	92,1	97,5	99,6
Siklósi kistérség	3 514	3 790	3 830	3 873	107,9	109,0	110,2
Szentlőrinci kistérség	1 077	1 009	1 109	1 118	93,7	103,0	103,8
Szigetvári kistérség	1 920	1 751	1 843	1 905	91,2	96,0	99,2
Baranya megye	41 960	42 314	44 777	45 705	100,8	106,7	108,9
Ezen belül:							
megyeszékhely	23 441	23 645	24 579	25 043	100,9	104,9	106,8
többi város	9 740	10 015	10 382	10 557	102,8	106,6	108,4
községek	8 779	8 654	9 816	10 105	98,6	111,8	115,1
Balatonföldvári kistérség	2 590	2 691	2 724	2 624	103,9	105,2	101,3
Barcsi kistérség	1 956	1 803	1 801	1 763	92,2	92,1	90,1
Csurgói kistérség	1 488	1 176	1 262	1 270	79,0	84,8	85,3
Fonyódi kistérség	7 410	7 767	8 030	7 498	104,8	108,4	101,2
Kaposvári kistérség	14 691	13 853	14 877	14 736	94,3	101,3	100,3
Lengyeltői kistérség	834	757	792	794	90,8	95,0	95,2
Marcali kistérség	2 585	2 454	2 548	2 558	94,9	98,6	99,0
Nagyatádi kistérség	2 045	1 899	1 917	1 935	92,9	93,7	94,6
Siófoki kistérség	8 010	7 295	7 725	7 191	91,1	96,4	89,8
Tabi kistérség	1 240	1 019	1 065	1 060	82,2	85,9	85,5
Somogy megye	42 849	40 714	42 741	41 429	95,0	99,7	96,7
Ezen belül:							
megyeszékhely	10 741	10 106	10 745	10 693	94,1	100,0	99,6
többi város	17 918	16 853	17 366	16 473	94,1	96,9	91,9
községek	14 190	13 755	14 630	14 263	96,9	103,1	100,5
Bonyhádi kistérség	2 580	2 587	2 803	2 786	100,3	108,6	108,0
Dombóvári kistérség	3 504	3 602	3 700	3 665	102,8	105,6	104,6
Paksi kistérség	4 032	4 311	4 570	4 597	106,9	113,3	114,0
Szekszárdi kistérség	9 554	9 723	10 290	10 349	101,8	107,7	108,3
Tamási kistérség	3 411	3 047	3 278	3 286	89,3	96,1	96,3
Tolna megye	23 081	23 270	24 641	24 683	100,8	106,8	106,9
Ezen belül:							
megyeszékhely	5 610	5 751	5 995	6 027	102,5	106,9	107,4
többi város	9 578	10 045	10 745	10 778	104,9	112,2	112,5
községek	7 893	7 474	7 901	7 878	94,7	100,1	99,8
DÉL-DUNÁNTÚL	107 890	106 298	112 159	111 817	98,5	104,0	103,6
Ezen belül:							
megyeszékhelyek	39 792	39 502	41 319	41 763	99,3	103,8	105,0
többi város	37 236	36 913	38 493	37 808	99,1	103,4	101,5
községek	30 862	29 883	32 347	32 246	96,8	104,8	104,5

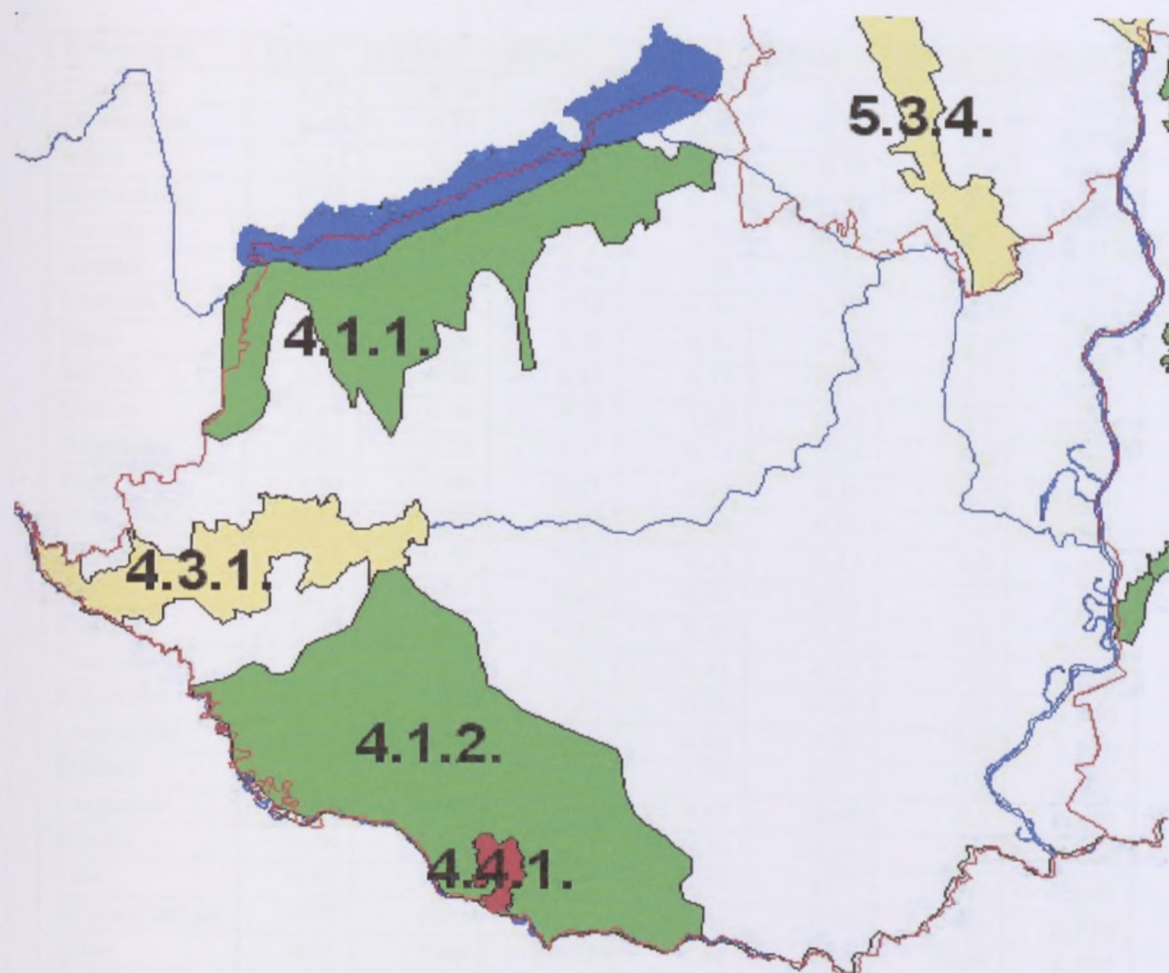
Forrás: A gazdasági szervezetek számának alakulása a Dél-Dunántúlon, KSH, 2005

17. melléklet: Regisztrált gazdasági szervezetek 1000 lakosra jutó száma

Megnevezés	Regisztrált gazdasági szervezet	Ebből				összes	nonprofit szervezet
		jogi személyiségű	jogi személyiség nélküli				
			társas	egyéni			
		vállalkozás					
Komlói kistérség	94	10	16	61	87	5	
Mohácsi kistérség	96	12	13	61	87	6	
Pécsi kistérség	162	26	36	89	151	9	
Pécsváradi kistérség	102	11	14	67	92	6	
Sásdi kistérség	80	14	7	49	70	6	
Sellyei kistérség	62	6	6	37	50	7	
Siklósi kistérség	111	11	19	71	101	6	
Szentlőrinci kistérség	80	7	11	53	71	6	
Szigetvári kistérség	79	10	11	48	69	7	
Baranya megye	124	18	24	73	114	8	
Ezen belül:							
megyeszékhely	171	28	38	94	160	10	
többi város	119	14	21	76	111	6	
községek	78	10	11	48	68	6	
Balatonföldvári kistérség	236	16	19	189	224	10	
Barcsi kistérség	77	9	10	49	68	6	
Csurgói kistérség	79	9	8	52	68	8	
Fonyódi kistérség	286	19	21	236	275	8	
Kaposvári kistérség	131	16	21	83	119	9	
Lengyeltóti kistérség	78	7	9	54	70	6	
Marcali kistérség	90	8	10	63	80	7	
Nagyatádi kistérség	79	9	11	49	69	7	
Siófoki kistérség	199	22	21	147	190	7	
Tabi kistérség	79	8	8	50	67	8	
Somogy megye	135	14	16	95	125	8	
Ezen belül:							
megyeszékhely	170	22	30	106	157	11	
többi város	182	18	20	134	172	8	
községek	95	8	9	68	85	7	
Bonyhádi kistérség	104	11	13	69	94	7	
Dombóvári kistérség	112	11	11	83	105	6	
Paksi kistérség	101	11	15	65	92	8	
Szekszárdi kistérség	128	17	22	78	117	9	
Tamási kistérség	87	8	10	60	78	7	
Tolna megye	110	13	16	72	101	8	
Ezen belül:							
megyeszékhely	190	28	37	108	174	14	
többi város	119	13	18	80	111	7	
községek	79	8	8	54	70	6	
DÉL-DUNÁNTÚL	124	15	19	80	114	8	
Ezen belül:							
megyeszékhelyek	173	26	36	99	161	11	
többi város	140	15	19	97	131	7	
községek	85	9	9	57	75	6	

Forrás: A gazdasági szervezetek számának alakulása a Dél-Dunántúlon, KSH, 2005

18. melléklet: ESA területek a Dél-Dunántúlon

Forrás: Szent István Egyetem, Környezetgazdálkodási Intézet, Térinformatikai Stúdió

Jelmagyarázat:

4. Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatóság

4.1. Igen fontos ÉTT

4.1.1. A Balaton déli vízgyűjtőjének szárazulatai, berkek, halastavak, nádasok, gyepek és lápos talajon kialakult szántók

4.1.2. Drávazug
fás legelői

4.4.1. Minta ÉTT

4.3. Lehetséges ÉTT

4.3.1. Zákány-Órtilos környéke

5.3. Lehetséges ÉTT

5.3.1. Ipoly-völgy

5.3.2. Csepel-sziget és környéke

5.3.3. Monor-Irsai halom vidék

5.3.4. Sárrét és térsége

5.3.5. Váli-patak völgye

19. melléklet: Gazdasági mutatók

Kistérségek	KFM1	KFM2	KFM3	KFM4	KFM5	KFM6	ÁTLAG
Bonyhádi	0,49	0,30	0,67	0,30	0,17	0,0	0,321
Dombóvári	0,49	0,25	0,45	0,53	0,71	0,5	0,489
Paksi	0,44	0,31	0,47	0,25	0,70	1,0	0,527
Szekszárdi	0,74	0,25	0,36	0,19	0,31	0,5	0,391
Tamási	0,30	0,64	0,32	0,39	0,12	0,5	0,379
Komlói	0,34	0,13	0,40	0,17	0,23	0,5	0,295
Mohácsi	0,41	0,39	0,56	0,31	0,50	0,5	0,444
Sásdi	0,23	0,78	0,38	0,51	0,33	0,0	0,374
Sellyei	0,00	0,96	0,15	0,19	0,07	0,5	0,312
Siklói	0,45	0,36	0,18	1,00	0,07	0,5	0,427
Szigetvári	0,23	0,75	0,47	0,14	0,26	0,0	0,308
Pécsi	1,00	0,00	0,11	0,10	0,16	0,5	0,311
Pécsváradi	0,44	0,35	1,00	0,00	0,06	0,0	0,307
Szentlőrinci	0,23	0,55	0,20	0,41	0,25	0,0	0,274
Barcsi	0,21	0,57	0,00	0,84	0,21	0,5	0,390
Csurgói	0,08	1,00	0,15	0,20	0,25	0,5	0,363
Fonyódi	0,93	0,15	0,17	0,41	0,17	0,0	0,306
Kaposvári	0,67	0,32	0,10	0,06	0,20	1,0	0,391
Lengyeltóti	0,14	0,82	0,44	0,02	0,26	0,0	0,280
Marcali	0,29	0,42	0,25	0,29	0,27	0,5	0,337
Nagyatádi	0,22	0,60	0,03	0,37	0,40	0,5	0,352
Siófoki	0,96	0,05	0,21	0,36	0,26	0,5	0,390
Tabi	0,18	0,80	0,37	0,27	1,00	0,0	0,436
Balatonföldvári	0,79	0,23	0,32	0,20	0,00	0,0	0,258
Átlag	0,43	0,46	0,32	0,31	0,29	0,35	0,361
Szórás	0,28	0,29	0,22	0,24	0,23	0,31	0,069

Forrás: kutatási eredmények, 2005

20. melléklet: Társadalmi mutatók

Kistérségek	KFM7	KFM8	KFM9	KFM10	KFM11	KFM12	KFM13	KFM14	KFM15	ÁTLAG
Bonyhádi	0,61	0,30	0,60	0,75	0,61	0,16	0,456	0,15	0,53	0,462
Dombóvári	0,65	0,17	0,37	0,76	0,44	0,19	0,485	0,33	0,57	0,440
Paksi	0,46	0,25	0,51	0,55	0,80	0,58	0,559	0,52	0,46	0,521
Szekszárdi	0,60	0,17	0,68	0,83	0,63	0,39	0,592	0,31	0,39	0,511
Tamási	0,12	0,07	0,26	0,43	0,30	0,37	0,301	0,51	0,75	0,344
Komlói	0,83	0,08	0,28	0,37	0,49	0,28	0,469	0,21	0,57	0,399
Mohácsi	0,53	0,18	0,44	0,51	0,37	0,51	0,384	0,25	0,56	0,414
Sásdi	0,26	0,05	0,25	0,08	0,44	0,08	0,247	0,00	1,00	0,266
Sellyei	0,24	0,00	0,00	0,31	0,79	0,00	0,184	0,07	0,91	0,279
Siklói	0,48	0,35	0,38	0,25	0,72	0,40	0,286	0,14	0,74	0,416
Szigetvári	0,45	0,15	0,32	0,34	0,89	0,21	0,227	0,15	0,81	0,395
Pécsi	1,00	0,39	0,72	1,00	0,44	0,44	0,661	0,45	0,00	0,566
Pécsváradi	0,00	0,15	0,56	0,30	0,34	0,42	0,498	0,54	0,70	0,390
Szentlőrinci	0,50	0,14	0,29	0,36	1,00	0,44	0,227	0,18	0,78	0,436
Barcsi	0,00	0,10	0,07	0,74	0,73	0,21	0,209	0,25	0,82	0,348
Csurgói	0,08	0,12	0,09	0,64	0,46	0,26	0,292	0,24	0,61	0,310
Fonyódi	0,25	0,63	1,00	0,65	0,13	0,68	0,492	0,63	0,43	0,542
Kaposvári	0,65	0,31	0,50	0,88	0,58	0,56	0,52	0,36	0,42	0,531
Lengyeltóti	0,00	0,10	0,32	0,07	0,63	0,20	0,186	0,34	0,94	0,309
Marcali	0,43	0,04	0,34	0,32	0,39	0,11	0,223	0,15	0,78	0,309
Nagyatádi	0,47	0,15	0,18	0,40	0,65	0,42	0,299	0,18	0,70	0,383
Siófoki	0,70	1,00	0,97	0,63	0,52	1,00	0,579	0,54	0,20	0,682
Tabi	0,33	0,06	0,28	0,37	0,31	0,15	0,333	0,38	0,79	0,335
Balatonföldvári	0,20	0,37	0,87	0,00	0,00	0,60	0,579	1,00	0,44	0,451
Átlag	0,41	0,22	0,43	0,48	0,53	0,36	0,39	0,33	0,62	0,418
Szórás	0,27	0,22	0,27	0,26	0,24	0,23	0,15	0,24	0,24	0,234

Forrás: kutatási eredmények, 2005

21. melléklet: Infrastrukturális mutatók

Kistérségek	KFM16	KFM17	KFM18	ÁTLAG
Bonyhádi	0,70	0,63	0,34	0,557
Dombóvári	0,41	0,31	0,69	0,470
Paksi	0,53	0,41	0,69	0,544
Szekszárdi	0,67	0,58	0,54	0,595
Tamási	0,16	0,24	0,54	0,313
Komlói	0,94	0,23	0,36	0,507
Mohácsi	0,62	0,54	0,48	0,546
Sásdi	0,26	0,24	0,24	0,246
Sellyei	0,17	0,00	0,31	0,159
Siklói	0,37	0,24	0,26	0,291
Szigetvári	0,38	0,11	0,40	0,297
Pécsi	1,00	0,69	1,00	0,895
Pécsváradi	0,48	0,44	0,03	0,319
Szentlőrinci	0,46	0,18	0,00	0,214
Barcsi	0,64	0,53	0,73	0,636
Csurgói	0,13	0,31	0,54	0,327
Fonyódi	0,96	1,00	0,44	0,802
Kaposvári	0,63	0,69	0,66	0,662
Lengyeltóti	0,00	0,43	0,25	0,226
Marcali	0,46	0,49	0,57	0,506
Nagyatádi	0,51	0,52	0,62	0,551
Siófoki	0,80	0,90	0,61	0,771
Tabi	0,16	0,12	0,37	0,218
Balatonföldvári	0,69	0,99	0,10	0,594
Átlag	0,51	0,45	0,45	0,469
Szórás	0,27	0,27	0,24	0,206

Forrás: kutatási eredmények, 2005

22. melléklet: Környezeti mutatók

Kistérségek	KFM19	KFM20	KFM21	KFM22	ÁTLAG
Bonyhádi	0,76	0,12	0,0	0,39	0,317
Dombóvári	0,97	0,00	0,0	0,28	0,313
Paksi	0,86	0,12	1,0	0,71	0,673
Szekszárdi	0,97	0,01	0,0	0,75	0,431
Tamási	0,52	0,49	0,0	0,28	0,324
Komlói	0,33	0,64	0,0	0,79	0,441
Mohácsi	1,00	0,08	0,0	0,30	0,344
Sásdi	0,52	0,44	0,0	0,62	0,394
Sellyei	0,77	0,24	1,0	0,00	0,505
Siklósi	0,80	0,14	1,0	0,49	0,608
Szigetvári	0,78	0,19	1,0	0,10	0,518
Pécsi	0,00	1,00	1,0	0,60	0,649
Pécsváradi	0,64	0,29	0,0	0,27	0,300
Szentlőrinci	0,86	0,20	1,0	0,22	0,568
Barcsi	0,65	0,36	1,0	0,15	0,539
Csurgói	0,49	0,49	1,0	0,54	0,631
Fonyódi	0,32	0,15	1,0	0,66	0,535
Kaposvári	0,26	0,81	1,0	0,32	0,599
Lengyeltóti	0,77	0,14	1,0	0,30	0,554
Marcali	0,65	0,30	1,0	0,11	0,515
Nagyatádi	0,35	0,70	1,0	0,80	0,712
Siófoki	0,70	0,03	1,0	0,59	0,582
Tabi	0,94	0,11	1,0	0,13	0,546
Balatonföldvári	0,79	0,07	1,0	1,00	0,714
Átlag	0,66	0,30	0,67	0,43	0,513
Szórás	0,26	0,27	0,48	0,27	0,129

Forrás: kutatási eredmények, 2005

23. melléklet: KÉRDŐÍV A VIDÉK ÉS A FALU FOGALMÁNAK ÉRTELEMZÉSÉHEZ

Tisztelt Válaszadó!

A Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Karának Regionális Gazdaságtan Tanszékén zajló tudományos vizsgálathoz kéri Czuppon Viktória, a Pécsi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskola doktor jelöltje a segítségét. A kérdések az Önben élő vidék és falu fogalmát vizsgálják, amelynek eredményét doktori disszertációm elkészítéséhez szeretném felhasználni.

Válaszait csak a kutatás statisztikai elemzéséhez használjuk fel.

A kérdőív kitöltése 4 percet vesz igénybe, a válaszadás önkéntes és név nélkül történik.

Bármilyen kérdéssel forduljon hozzám bizalommal a viktoria.czuppon@gmail.com e-mail címen!

1. Írja le, kérem, hogy melyek azok a kifejezések, amelyek az alábbi szó olvasásakor eszébe jutnak! Számokkal jelölje, hogy milyen sorrendben írta le a fogalmakat.

VIDÉK

2. Az Ön által felsorolt kifejezések közül melyek rendelkeznek pozitív és melyek negatív tartalommal?

„Pozitív” kifejezések:

.....
.....
.....
.....
.....

„Semleges” kifejezések

.....
.....
.....
.....
.....

„Negatív” kifejezések:

.....
.....
.....
.....
.....

3. Írja le, kérem, hogy melyek azok a kifejezések, amelyek az alábbi szó olvasásakor az eszébe jutnak! Számokkal jelölje, hogy milyen sorrendben írta le a fogalmakat.

24. melléklet: Leggyakoribb szavak listája

Asszociált szavak	
VIDÉK	FALU
Barátok	Idősek
Csend	Pihenés
Elmaradottság	Aprófalvak
Elzárt	Barátságos emberek
Előregedés	Csend
Fejlődés hiánya	Közösség
Fejlődik	Elmaradottság
Hagyományörzés	Elszegényedés
Jó levegő	Elszigeteltség
Kevés szórakozási lehetőség	Falufejlesztés
Kultúra	Fejletlen infrastruktúra
Mezőgazdaság	Hagyományörzés
Munkanélküliség	Ifjúság hiánya
Nyugalom	Ismertség
Nyugodt élet	Kevés ember
Pihenés	Munkahelyhiány
Szegénység	Természet
Szép környezet	Megközelíthetetlen
Természet	Mezőgazdaság
Tiszta levegő	Munka
Turizmus	Munkanélküliség
Táj	Nyugalom
	Romos házak
	Otthon
	Rossz közlekedés
	Rossz utak
	Szántó föld
	Templom
	Tiszta levegő
	Turizmus
	Állatok

Forrás: kutatási eredmények, 2005

Forrás: kutatási eredmények, 2005

25. melléklet: Független változók, kódolva

Független változók	
VIDÉK	FALU
020302010201	020402020202
020302010201	020301020201
020402010101	020401030201
020402010202	020302010201
010402010201	010402010201
020301010201	020402010202
020402030201	020402010101
020302010201	020302010201
010201010301	020301010201
020202030101	020402030201
010202030201	020302010201
020302010301	010201010301
020302010201	020202030101
020202010101	010202030201
020102010201	020302010301
020102020201	020102010201
020102030301	020302010201
020301030201	020202010101
020401030201	020102020201
020301010201	020102030301
010301020201	020301030201
010402010202	020401030201
020402010202	020301010201
020302020201	010301020201
010301010201	010402010202
010201040201	020402010202
020402020202	020302020201
020301020201	010301010201
020401030201	010201040201

Forrás: kutatási eredmények, 2005

26. melléklet: Asszociált szavak, kódolva – Vidék

- 0001 mezőgazdaság zöldecségek gyümölcsök állatok szánkózás nyugalom rosszutak
- 0002 környezet egészség otthon tisztalev elmaradottság romosházak
- 0003 közösség otthon élhetőter elmaradottság falusibunkók
- 0004 állatok vallás csend nyugalom rosszköztetés rosszközlekek munkahelyhiány
- 0005 gazdaság nyugalom közösség hagyományörzés elzárttság szegénység idősök
- 0006 tisztalev Pihenés barátságosemb nyugalom ifjúsághiány idősök mezőgazdaság iskolázottsághiánya
- 0007 tisztalev Olcsóingatlanok fiatalokelköltöznek idősök rosszutak megközelíthetetlen munkanélk maradigondol kevészolg
- 0008 csend nyugalom turizmus hagyományörzés bolthiány ifjúsághiány
- 0009 csend idősök aléértelmiszint rosszközlekedés
- 0010 csend nyugalom emberikapcsolatok közvetlenség jóközbiztonság munkanélk fejlesztéskevés idősök elvándorlás művelődéskevés iskolabezárások
- 0011 közösség egység magaséletkor megközelíthetetlen infrastruktúraahiánya lehetőségekihiánya
- 0012 háziállatok kocsmá templom bensőség ismertség rosszulöltözött
- 0013 idősök állatok rosszutak
- 0014 munka szántófield idősök állatok nyugalom
- 0015 gémeskút munka állatok virágok
- 0016 nyugalom csend kevészórakozásileh Idősök verekedés muskátlisutcák
- 0017 kicsi kevésember kevésmunkaleh idősök
- 0018 nincsfejlődés Idősök kevésmunkaleh Összetartás
- 0019 elmaradottság idősök
- 0020 csend nyugalom közösség omladozóházak
- 0021 finomtej természet kirándulás hagyományörzés munkanélk rosszutak rosszközlekek rosszszochelyzet öregparasztcsaládok
- 0022

templom parasztember tyúkrok nyugalom rosszutak rosszközlek

----0023

ismertség erdő szántó föld hagyományörzés közösség disznótor rétesnyújtás nyugalom
kevémunkaleh Kevésrendezvény olcsóalbérllet pletyka

----0024

természet bezártság csend nyugalom elszegényedés béke barátság

----0025

turizmus táj információhiánya elmaradottság hagyományok mezőgazdaság

----0026

vidékfejlesztés kistelepülés intézmhiánya kevéseember

----0027

falufejlesztés turizmus mgmunkanélk aprófalvak elnéptelenedés

----0028

nyugalom elszigeteltség meghittkörny jólev munkanélk fejletleninfrstr Kevésszórakozásileh

----0029

átláthatóközség csend pihenés termőhely termiértékek turizmus alacsonyéletszínvonal
nincsfejlesztésileh rosszközlek rosszutak elnéptelenedés

Forrás: kutatási eredmények, 2005

26. melléklet: Asszociált szavak, kódolva – Falu

---- 0001

mezőgazdasági termelés zöldecségek gyümölcsök állatok szánkózás nyugalom rossz utak

---- 0002

környezet egészség otthon tiszta levegő elmaradottság romos házak

---- 0003

közösség otthon élhető tér elmaradott falusi bunkók

---- 0004

állattartás vallás csend nyugalom rosszoktatás rosszközlekedés munkahelyhiány

---- 0005

gazdaság nyugalom közösség hagyomány elzártság szegénység idősök

---- 0006

tiszta levegő Pihenés barátságos emberek nyugalom fiatalok elköltöznek előregedés
mezőgazdaságból élnek iskolázottság hiánya

---- 0007

tiszta levegő olcsóingatlanok fiatalok elköltöznek öregedő falvak rossz utak
megközelíthetetlen falvak munkanélküliek maradi gondolkodás kevés szolgáltatás

---- 0008

csend nyugalom turizmus hagyományörzés bolthiány ifjúsághiány

---- 0009

csend idős emberek alacsony értelmi szint rosszközlekedés

---- 0010

csend nyugodt környezet emberi kapcsolatok közvetlenség jó közbiztonság munkanélküliség
fejlesztések száma kevés előregedő népesség elvándorlás magas művelődés kevés
iskolabezárások

---- 0011

közösség egység magas életkor megközelíthetőség infrastruktúra hiánya lehetőségek

---- 0012

háziállatok kocsma templom bensőség ismertség rosszul öltözött emberek

----0013

idősök állattenyésztés rossz utak

----0014

dolgozás szántó föld idősök állatok nyugalom

----0015

gémeskút munka háziállatok virágok

----0016

nyugodtság csend kevés szórakozási lehetőség idősek verekedés muskátlis utcák

----0017

kicsi kevés emberek kevés munkalehetőség öreg emberek

----0018

nincs fejlődés idős emberek kevés munkalehetőség összetartás

----0019

elmaradottság idős emberek

----0020

csend nyugalom közösség omladozóházak

----0021

finomtej természet kirándulás hagyományörzés munkanélküliek rossz utak rossz közlekedés rossz szociális helyzet előregedett parasztcsaládok

----0022

templom parasztemberek tyúkok nyugalom rossz utak rossz közlekedés

----0023

ismertség erdő szántóföld hagyományörzés közösség disznótor rétes nyújtás nyugodtság kevés munkalehetőség kevés rendezvény olcsóalbérlés pletyka

----0024

természet bezártság csendes nyugalom elszegényedés béke barátság

----0025

turizmus táji adottságok információhiánya elmaradottság hagyományok mezőgazdasági termelés

----0026

vidékfejlesztés kistelepülés intézmények hiánya kevés ember

----0027

falufejlesztés turizmus mezőgazdasági munkanélküliek aprófalvak elnéptelenedés

----0028

nyugalom elszigeteltség meghittebb környezet jó levegő munkanélküliek fejletlen infrastruktúra kevés szórakozási lehetőség

----0029

átlátható közösség csend pihenés termőhely természeti értékek turizmus alacsony életszínvonal nincs fejlesztési lehetőség hátrányos közlekedés rossz utak elnéptelenedés

====

27. melléklet: A faktorok magyarázó értékeinek táblázata: Vidék

HISTOGRAMME DES 15 PREMIERES VALEURS PROPRES

NUMERO PROPRE	VALEUR	POURCENT. CUMULE	POURCENT.
1	.7626	11.80	11.80
2	.7552	11.69	23.49
3	.6895	10.67	34.16
4	.6314	9.77	43.93
5	.6243	9.66	53.59
6	.6063	9.38	62.97
7	.5079	7.86	70.83
8	.4122	6.38	77.21
9	.3104	4.80	82.02
10	.2900	4.49	86.51
11	.2276	3.52	90.03
12	.1716	2.66	92.68
13	.1616	2.50	95.19
14	.1384	2.14	97.33
15	.0748	1.16	98.48

EDITION SOMMAIRE DES VALEURS PROPRES DE 16 A 21 (NUMERO = VALEUR)

16 =	.0463	17 =	.0259	18 =	.0185	19 =	.0073	20 =	.0000
		21 =	.0000						

Forrás: kutatási eredmények, 2005

27. melléklet: A faktorok magyarázó értékeinek táblázata: Falu

HISTOGRAMME DES 15 PREMIERES VALEURS PROPRES

NUMERO	VALEUR	POURCENT.	POURCENT.
PROPRE		CUMULE	
1	.7473	10.43	10.43
2	.6652	9.29	19.72
3	.6004	8.38	28.10
4	.5758	8.04	36.14
5	.5567	7.77	43.91
6	.4833	6.75	50.66
7	.4554	6.36	57.02
8	.4047	5.65	62.67
9	.3558	4.97	67.63
10	.3307	4.62	72.25
11	.2867	4.00	76.25
12	.2519	3.52	79.77
13	.2306	3.22	82.99
14	.1942	2.71	85.70
15	.1833	2.56	88.26

EDITION SOMMAIRE DES VALEURS PROPRES DE 16 A 30 (NUMERO = VALEUR)

16 =	.1679	17 =	.1526	18 =	.1293	19 =	.1029	20 =	.0797
21 =	.0694	22 =	.0505	23 =	.0352	24 =	.0248	25 =	.0137
26 =	.0080	27 =	.0063	28 =	.0011	29 =	.0000	30 =	.0000

Forrás: kutatási eredmények, 2005

28. melléklet: KÉRDŐÍV A TAMÁSI KISTÉRSÉG SWOT ELEMZÉSÉHEZ

Tisztelt Válaszadó!

A Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Karának Regionális Gazdaságtan Tanszékén zajló tudományos vizsgálatához kéri Czuppon Viktória, a Pécsi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskola doktor jelöltje a segítségét. A kérdések az Önben élő vidék és falu fogalmát vizsgálják, amelynek eredményét doktori disszertációm elkészítéséhez szeretném felhasználni.

Válaszait csak a kutatás statisztikai elemzéséhez használjuk fel.

A kérdőív kitöltése 4 percet vesz igénybe, a válaszadás önkéntes és név nélkül történik.

Bármilyen kérdéssel forduljon hozzám bizalommal a viktoria.czuppon@gmail.com e-mail címen!

1. Válassza ki, kérem az alábbiak közül azokat a jellemzőket, amelyek az Ön településének fejlesztése szempontjából fontosak. Jelölje bekarikázva.
2. Ezután válassza ki, kérem azokat, amelyek az Ön megítélése szerint a kistérség fejlesztése szempontjából fontosak. Jelölje X-szel. Ha a felsoroltakon kívül még van, amit fontosnak érez, kérem, írja le az üres táblázatba.

Erősségek	Gyengeségek
Természeti adottságok: <ul style="list-style-type: none">- változatos domborzati adottságok,- mesterséges eredetű halastavakban bővelkedik, 699 ha, (Fürgedi-patak, Gonoszdi-patak, Kulcsár-patak),- termálvíz,- mezőgazdasági növénytermesztésre alkalmas terület, 28,5 AK/ha átlagban (magasabb a megyei és országos átlagnál),- a környezet csendes, nyugodt, pihenésre alkalmas,- Pacsmag (Ramsari terület),- Gemenci erdő (vadászat: dâmvad),- Tolnai borvidék Tamási körzete (9 település).	Természeti adottságok: <ul style="list-style-type: none">- természetes eredetű állóvizekben szegény,- 17,8%-os erdősültség (alacsony),- mezőgazdasági termékek alacsony feldolgozottsági szintje jellemző,- hiányzik a zöldség és gyümölcsstermesztés.
Emberi erőforrás: <ul style="list-style-type: none">- szerves kistérségi fejlődés (kivéve: Hőgyész, Dúzs, Mucsi),- kistérség területfejlesztése szakavatott kezekben van,- hagyományörzés sok településen él, illetve újjáéledni látszik,- 285 non-profit szervezet működik a kistérségben (egyesület: 145, alapítvány: 82),- speciális szakértelemmel rendelkezők: lótenyésztés, fogathajtás, kecskesajt előállítás,- nemzetközileg elismert német nyelv- és zeneoktatás.	Emberi erőforrás: <ul style="list-style-type: none">- magas az időskorúak aránya,- alacsony a fiatalok aránya,- a továbbtanulók nem térnek vissza,- átképzések és felnőttképzés nem minden esetben fedik le az igényeket,- magas az alacsony iskolázottsági szinten lévők aránya a munkanélküliek közül,- alacsony a hajlandóság a változtatásra,- inaktív népesség aránya nőtt,- nyelvismeret hiánya,- művelődésre igen kis számú lehetőségek adottak,- az egészségügyi és szociális ellátásban jelentős hiányosságok vannak,- igen kevés a hozzáértő ember a megfelelő pozícióban,- iskolázottság szintje alacsonyabb az országos szintnél.
	Infrastruktúra: <ul style="list-style-type: none">- településeket összekötő utak minősége nem megfelelő,- kerékpárutak hiánya,

Infrastruktúra:

- 61-es és 65-ös főközlekedési útvonalak haladnak keresztül a kistérségen,
- a településeken a utak többsége szilárd útburkolattal rendelkezik (84%).

Települési adottságok:

- sűrű településszerkezet,
- népsűrűség legalacsonyabb a megyében,
- magas az 500 fő alatti települések száma (12),
- alacsony a városi lakosság aránya,
- 11% a 120 fő/km² feletti népsűrűségű helyen lakók aránya.

- igen magas a közműöllő minden településen,
- hulladékgyűjtés megoldatlan,
- a rendezési tervek nem minden esetben tartalmazzák a későbbi fejlesztéseknek megfelelő területeket.

Települési adottság:

- magas az 500 fő alatti települések száma (12),
- magas a halálozások aránya (16,4‰),
- a belföldi vándorlási különbözet 1990-2002 között negatív volt,
- magas a 60 és felettiek aránya a népességből (22,5%).

Lehetőségek**Természeti adottságok:**

- magas a napsütéses órák száma,
- természetvédelmi területek, valamint kedvezőtlen adottságú területek EU támogatása,
- vidékfejlesztés területe a kistérség,
- az elmaradott kistérségek csoportjába tartozik,
- speciális szakmakultúrák továbbélése (lótenyésztés, halászat, kecskesajt),
- nyitott portálok kialakítása,
- termálfürdő kiépítése,
- a kistérségnek ki kell találnia magát: a termásvíz hazája, a tolnai ízek hazája, a borok és vizek hazája, a jó borok és a termásvíz hazája.

Emberi erőforrás:

- mobilitás fokozása,
- átképzések személyre szabása,
- átképzés és felnőttképzés piaci feltételekhez való alakítása,
- megfelelően szakképzett emberek alkalmazása,
- turisták megfelelő fogadása.

Infrastruktúra:

- főközlekedési és bekötőutak javítása,
- kerékpárút kiépítése,
- termálfürdő kiépítése.

Települési adottságok:

- településképző kialakítása (virágosítás, parkosítás).

Települési adottságok:

- nyitott portálok kialakítása,
- speciális szakmakultúrák a kistérségeken élnek,
- feldolgozóipar kiépítése a település adottságainak megfelelően,
- munkaalkalmak teremtése.

Veszélyek**Természeti adottságok:**

- a turisták számának növekedésével a védett területek értékei veszélybe kerülhetnek,
- több kommunális szemét keletkezik,
- az eddig jelenlévő szennyeződések mellett megjelennek újabbak: pl: zajártalom.

Emberi erőforrás:

- munkanélküliek átképzése, felnőttképzés pénzigényes,
- vidéki élethez és gazdálkodáshoz kapcsolódó képzések hiánya,
- gyakorlatorientált képzések hiánya,
- az egyre fogyó népesség miatt hamarosan nem lesz kinek programokat készíteni.

Infrastruktúra:

- a pénzhiány miatt csak állagjavításra van lehetőség, a fejlesztések elmaradnak.

Települési adottságok:

- a települések elnéptelenednek,
- az idős korú lakosság kevésbé mobilis, az új lehetőségekre kevésbé fogékony.

További, Ön által fontosnak ítélt jellemzők:

Erőségek	Gyengeségek

Lehetőségek	Veszélyek

Köszönöm, hogy válaszaival segítette kutatómunkámat!

Czuppon Viktória

10. fejezet: A 1 és 9 fő foglalkoztató KKV, 1000 főre	101
11. fejezet: A 10 és 19 fő foglalkoztató KKV, 1000 főre	103
12. fejezet: A 20 és 49 fő foglalkoztató KKV, 1000 főre	105
13. fejezet: A 50 és 249 fő foglalkoztató KKV, 1000 főre	106
14. fejezet: A 250 fő fölött foglalkoztató KKV, 1000 főre	106
15. fejezet: Az A+B nemzetgazdasági ágban működő vállalkozások, 1000 főre	107
16. fejezet: A C-D-4 nemzetgazdasági ágban működő vállalkozások, 1000 főre	108
17. fejezet: Az E nemzetgazdasági ágban működő vállalkozások, 1000 főre	108
18. fejezet: A G nemzetgazdasági ágban működő vállalkozások, 1000 főre	109
19. fejezet: Az H nemzetgazdasági ágban működő vállalkozások, 1000 főre	109
20. fejezet: Az I nemzetgazdasági ágban működő vállalkozások, 1000 főre	110
21. fejezet: A K nemzetgazdasági ágban működő vállalkozások, 1000 főre	110
22. fejezet: A két analíziscsoport (K-KV-k foglalkoztatottak és nemzetgazdasági megosztás) által megkérdezett szektor	112
23. fejezet: A W nemzetgazdasági ág megosztása, 1000 főre	114
24. fejezet: Széleskörűek kibocsátásának a kiemelt ágazatokban	115

TARTALOMJEGYZÉK

1. fejezet: Magyarország besorolása az OECD alapján	11
2. fejezet: Foglalkoztatás, szakképzés a külföldi munkaadókban	43
3. fejezet: Foglalkoztatás vonatkozó szociális mutatók	45
4. fejezet: A régiókban NUTS szinten az EU-25-ben	46
5. fejezet: A NUTS egységek átlagos mérete 2000-ban	47
6. fejezet: A városok és városok körzetébe kerülése 1993. december 21.	57
7. fejezet: A települések regionális szerepére az 1992-es Országos Településhálózati Tervezési Kormányzati Terv alapján	58
8. fejezet: A munkahelyteremtés jelenlegi intézményrendszerének települési megoszlása	61
9. fejezet: A magyarországi régiók sorrendje EUROSTAT alapján a legutóbbi évről (2004-2005) (PPS) EU-25=100	64
10. fejezet: Az Emberi Fejődés Indexa 2004-ban	69

ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. ábra: A földrajzi környezet kialakulása	19
2. ábra: A település tetraéder modellje	22

DIAGRAMOK JEGYZÉKE

1. diagram: Baranya megye kistérségeinek településnagyság szerinti megoszlása	86
2. diagram: Somogy megye kistérségeinek településnagyság szerinti megoszlása	87
3. diagram: Tolna megye kistérségeinek településnagyság szerinti megoszlása	87
4. diagram: A GDP növekedése az előző év azonos negyedéhez képest.....	90
5. diagram: A foglalkoztatottak száma és a munkanélküliségi ráta	91
6. diagram: A Tamási kistérség népességének változása 1949 és 2003 között	98
7. diagram: Vándorlási egyenleg a kistérségben	100
8. diagram: A Tamási kistérség népességének munkanélküliségi adatai korcsoport és iskolázottság alapján (2005.06.02-i zárónapi állapot)	101
9. diagram: A 0 és ismeretlen számú főt foglalkoztató KKV, 1000 főre	104
10. diagram: Az 1 és 9 főt foglalkoztató KKV, 1000 főre.....	104
11. diagram: A 10 és 19 főt foglalkoztató KKV, 1000 főre.....	105
12. diagram: A 20 és 49 főt foglalkoztató KKV, 1000 főre.....	105
13. diagram: Az 50 és 249 főt foglalkoztató KKV, 1000 főre.....	106
14. diagram: A 250 fő fölött foglalkoztató KKV, 1000 főre	106
15. diagram: Az A+B nemzetgazdasági ágban működő vállalkozások, 1000 főre.....	107
16. diagram: A C-D-E nemzetgazdasági ágban működő vállalkozások, 1000 főre.....	108
17. diagram: Az F nemzetgazdasági ágban működő vállalkozások, 1000 főre	108
18. diagram: A G nemzetgazdasági ágban működő vállalkozások, 1000 főre	109
19. diagram: Az H nemzetgazdasági ágban működő vállalkozások, 1000 főre.....	109
20. diagram: Az I nemzetgazdasági ágban működő vállalkozások, 1000 főre	110
21. diagram: A K nemzetgazdasági ágban működő vállalkozások, 1000 főre	110
22. diagram: A két mutatócsoport (KKV-k foglalkoztatottak és nemzetgazdasági megoszlása) által kialakított sorrend.....	112
23. diagram: A H nemzetgazdasági ág megoszlása, 1000 főre.....	114
24. diagram: Szálláshelyek kihasználtsága a kistérség településein	115

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. táblázat: Magyarország besorolása az OECD alapján	11
2. táblázat: Együttműködési formák a kistérségi társulásokban	43
3. táblázat: Népeességre vonatkozó szint adatok	45
4. táblázat: A regionális NUTS szintek száma az EU-25-ben	46
5. táblázat: A NUTS egységek átlagos mérete 2000-ben	47
6. táblázat: A községek és városok osztályba sorolása 1951. december 21.	57
7. táblázat: A települések regionális szerepköre az 1969-es Országos Településhálózat-fejlesztési Keretterv szerint	58
8. táblázat: A területfejlesztés jelenlegi intézményrendszerének felépítése	61
9. táblázat: A magyarországi régiók sorrendje EUROSTAT elemzés alapján (egy főre jutó GDP, 2000-2002 (PPS) EU-25=100	64
10. táblázat: Az Emberi Fejlődés Indexe 2004-ben.....	69

11. táblázat: Iskolai végzettség Magyarország régióiban	70
12. táblázat: Demográfiai folyamatok a tagjelölt országokban.....	84
13. táblázat: A munkavállalási korosztály számának változási tendenciái	84
14. táblázat: Régiók kormegoszlása	85
15. táblázat: A magyar régiók jövedelem alakulása	90
16. táblázat: A tíz legtöbbször előforduló asszociáció a „country side”-ra	126
17. táblázat: A „vidék” a „falu” és a „country side” leggyakrabban asszociált szavai	135
18. táblázat: A kistérség természetföldrajzi tájbeosztása.....	96
19. táblázat: Tolna megye kistérségeinek népessége, 2003	97
20. táblázat: A Tamási kistérségen belül a 60 éves és afölöttiek aránya	99
21. táblázat: Erősségek és gyengeségek	139
22. táblázat: Lehetőségek és veszélyek.....	140
23. táblázat: Erősségek és gyengeségek	142
24. táblázat: Lehetőségek és veszélyek.....	143
25. táblázat: Kis- és középvállalkozások foglalkoztatottak szerinti besorolása.....	103
26. táblázat: A kategóriák KSH besorolás szerint.....	107
27. táblázat: A vizsgálatba vont indikátorok.....	117
28. táblázat: Urbanitás és ruralitás mutatói standardizált adatokkal	120
29. táblázat: Urbanitás és ruralitás mutatói standardizált adatokkal – kibővített változat.....	121

TÉRKÉPEK JEGYZÉKE

1. térkép: A vidéki térségek	12
2. térkép: A vidéki térségek településtípusonkénti besorolása.....	12
3. térkép: A városok hierarchiája	27
4. térkép: A városok hierarchiája az 1990-es évek elején.....	28
5. térkép: Falutípusok az 1980-as évek elején	33
6. térkép: Magyarország tervezési-statisztikai és statisztikai nagyrégiói	52
7. térkép: A régió kistérségei	83
8. térkép: A Dél-dunántúli régió településnagyság szerinti megoszlása	88
9. térkép: Az 500 fő alatti települések százalékos megoszlása a Dél-dunántúli régió kistérségeiben	89
10. térkép: A régióban a több mint 50%-os 120 fő/km ² -es területen élők aránya kistérségenként	92
11. térkép: A HI értékek térségi átlagot (0,39) meghaladó aránya.....	92
12. térkép: A személygépkocsik térségi átlagot meghaladó aránnyal rendelkező kistérségei.	93
13. térkép: Tolna megye kistérségei	95
14. térkép: Centrum és periféria területek.....	111
15. térkép: TEKI és CÉDA 2002 és 2003 felhasználásuk alapján a több mint 75%-ban állagmegőrzésre fordított források területi elhelyezkedése.....	113
16. térkép: Az átlag feletti és átlag alatti értékekkel rendelkező kistérségek	122
17. térkép: A KFM1 és KFM 4 mutatók alapján az urbánus területek a Dél-Dunántúlon	123
18. térkép: Az urbánus jellemzőkkel leírható kistérségek a régióban	123
19. térkép: Összesített pontértékek.....	124

IRODALOMJEGYZÉK

1. A Magyar Köztársaság helységnevkönyve. KSH. Internetes forrás:
<http://www.nepszamlalas.hu/hun/egyeb/hnk2004/tartalom.html>
2. A területfejlesztési tervkataszter hasznosítása a területi tervezésben. KSH kiadvány, 2002. május.
3. A VÁTI története. Internetes forrás:
<http://www.vati.hu/owa/vati/newweb.tfimenu?kod=107.1>: 2005.07.11.
4. AGG Z. (szerk.) 1994a: A lebegő megye. (Cikkek, tanulmányok, 1991-1994) Veszprém, Comitatus.
5. AGG Z. 1994b: Hány járás – hány tartomány – hány megye? A területi kérdés Magyarország határain belül és a megyerendszer. In: Magyar Közigazgatás 11, pp: 953-963.
6. BAJMÓCZY P.–KISS J. 1999: Megyék, régiók és központjaik – modellek tükrében. In: Tér és Társadalom. Pp: 31-51.
7. BÁLINT L. 2004: Kistérségek egyenlőtlensége a Dél-Dunántúlon. In: Területi Statisztika. 4. pp: 477-494.
8. BARÁTH J. 1996: Szállás, falu, város. Kalocsa
9. BARNA K. 2005. Megújuló területpolitika: előtérben a területi versenyképesség. In: Területi Statisztika. 8. pp: 542-555.
10. BARTKE I. 1995 (szerk.): Területfejlesztés. Egyetemi jegyzet, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 276 p.
11. BARTKE I.–CZIRA T.–VIDÉKI I.–VOLTER E. 2004: Egyensúlyi modellezés kistérségek fejlesztésének megalapozásához. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
12. BARTKE I.–ILLÉS I. 1997: Telephelyelméletek. Egyetemi jegyzet. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
13. BELUSZKY P. 1963: Mátészalka vonzáskörzete. In: Földrajzi Értesítő 3.
14. BELUSZKY P. 1974: Nyíregyháza vonzáskörzete. In: Földrajzi értesítő 13.
15. BELUSZKY P. 1982: Gazdasági körzetek—vonzáskörzetek—közigazgatás. In: Raft M. (szerk.): A helyi-területi közigazgatás. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
16. BELUSZKY P. 1990: A polgárosodás törékeny váza–városhálózatunk a századfordulón In: Tér és Társadalom 1990. 3–4. pp. 13–53.

17. BELUSZKY P. 1992: Krasznokvajda - egy alsófokú központ gondjai a Csereháton. In: Beluszky P. 1992: Vég kiárusítás I. (Társadalomföldrajzi tanulmányok (1959–1992)). MTA RKK, Bp. 1992. pp. 128–159.; ill. Földrajzi Értesítő 1977 (XXVI.) 3-4. pp. 349–386.
18. BELUSZKY P. 1996: Honnan-hová? Tények és gondolatok az Alföld kistájairól. In: Rakoncai J.–Szabó F. A mi Alföldünk. Nagyalföld Alapítvány, Békéscsaba. 1996. pp. 87–114.
19. BELUSZKY P. 1999a: A budapesti agglomeráció kialakulása. In: Barta Gy.– Beluszky P. (szerk.): Társadalmi-gazdasági átalakulás a budapesti agglomerációban. MTA RKK, Bp. 1999. pp. 27–68.
20. BELUSZKY P. 1999b: Magyarország településföldrajza. (Általános rész.) Dialóg Campus Kiadó, Budapest– Pécs 1999. pp. 307-311.
21. BELUSZKY P. 2000a: A magyarországi településrendszer fejlődése. In: Magyarország településkörnyezete. Enyedi Gy. (szerk.) MTA Budapest
22. BELUSZKY P. 2000b: Egy félsiker hét stációja (avagy a modernizáció regionális különbségei a századelő Magyarországn). In: Dövényi Z. (szerk.): Alföld és nagyvilág. (Tanulmányok Tóth Józsefnek) MTA FKI, Bp. 24 p.
23. BELUSZKY P. 2003: Magyarország településföldrajza. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 478 p.
24. BELUSZKY P.– GYŐRI R. 1999: A magyarországi városhálózat és az EU-csatlakozás. In: Tér és Társadalom 1-2. sz.
25. BELUSZKY P.– GYŐRI R. 2004: Fel is út, le is út. (Városaink településhierarchiában elfoglalt pozícióinak változása a 20. században) In: Tér és Társadalom 2004.
26. BELUSZKY P.– SIKOS T. 1982: Magyarország falutípusai. MTA FKI, Bp. 1982. pp. 53–80.
27. BELUSZKY P.1996: Honnan-hová? Tények és gondolatok az Alföld kistájairól. In: Rakoncai J.–Szabó F. A mi Alföldünk. Nagyalföld Alapítvány, Békéscsaba. 1996. pp. 87–114.
28. BENEDEK J. 2000: A társadalom térbelisége és térszervezése. Kolozsvár, RISOPRINT
29. BENKO G. 2002: A regionális tudomány. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs. 126 p.
30. BERÉNYI I. 1965: Kiskörös vonzáskörzete. In: Földrajzi Értesítő 6.
31. BERGER-SCHMITT, REGINA-HEINZ-HERBERT NOLL 2000. Conceptual framework and structure of a European system of social indicators. EUreporting Working Paper, No. 9. Mannheim: ZUMA; Internetes forrás:

- http://www.gesis.org/en/social_monitoring/social_indicators/EU_Reporting/pdf_files/paper9.pdf
32. BERNEK Á. 2000: A globális világ „új gazdaságföldrajza”. In: Tér és Társadalom pp. 87-107.
 33. Beszámoló a civil értékek a falugondnokság történetében című kutatásról, 2005
 34. BIBÓ I. 1983: Közigazgatás területrendezés és az 1971. évi Településhálózatfejlesztési Koncepció. In.: Bibó István összegyűjtött munkái 3. (szerk.: Kemény I.–Sárközi M.) Európai Protestáns Szabadegyetem, Bern.
 35. BÍRÓ P.–MOLNÁR L. 2004: A kistérségi szintű relatív fejlettség meghatározása. In: Területi Statisztika 2. pp: 564-585
 36. BRODORITS Z.–JUSZTIN V.–NAGY A. 2004: A területfejlesztési politika eszköz- és intézményrendszerének alakulása. In: Falu Város Régió 9 pp: 3-13.
 37. BRUNDTLAND, G.H. Our common future 1987.
 38. CEC (1957): Az Európai Gazdasági Közösség Alapító Szerződése. Róma, 1957. március 27.
 39. CEC (1986): Egységes Európai Okmány. 1986. február 17.
 40. CEC (1991): Maastrichti Szerződés.
 41. CEC (1999a): Sixth Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of Regions in the Europe an Union, Brussels, European Communities
 42. CEC (1999b): The Competitiveness of European Enterprises in the Face of Globalization – How It Can Be Encouraged. Brüsszel, COM (98) 718 final,
 43. CEC 1991: Maastrichti Szerződés.
 44. CHAPMAN, K.–WALKER, D. F. 1991: Industrial Location: Principles and Policies. Blackwell. Oxford.
 45. CHOLNOKY J. 1921: Az emberföldrajz alapjai. In: Magyar Földrajzi Értekezések 4. sz., Budapest.
 46. COBB, C. W.–HALSTEAD, T.–ROWE, J. 1995: If the GDP is Up, Why is America down?; The Atlantic Monthly, október. (Magyarul: Ha a GDP felmegy, miért megy Amerika lefelé?; Kovász, 1997/1, pp: 30-47)
 47. COOKE, P. 1998: Regional System of Innovation: an evolutionary perspective. In: Enviroment and Planning. pp. 1563-1584.
 48. Council of the EEC 1988a: Council Regulation (EEC) No. 2052/88, Official Journal of the European Communities No. L185, 15. July 1988.

49. Council of the EEC 1988b: No. 2052/1988 on tasks of the Structural Funds and their effectiveness and coordination of their activities between themselves and with the operations of European Investment Bank and the other existing financial instruments.
50. Council of the EEC 1993a: Council Regulation (EEC) No. 2081/93, Official Journal of the European Communities No. L 193, 31. July 1993.
51. Council of the EEC 1993b: No 2082/1993 amending Regulation (CEC) No 2052/1988 on tasks of the Structural Funds
52. Council of the European Union 1995: Decision of the Council of the European Union 95/1, Official Journal of the European Communities No. L 1, 1 January 1995.
53. CZUPPON V. 2001: A Tamási kistérség vizsgálata kiemelt szempontok alapján. Pécsi Tudományegyetem, diplomadolgozat, Pécs, 32 p.
54. CSATÁRI B. 1996: A magyarországi kistérségek néhány jellegzetessége. Kézirat, a II. Országos Kistérségi Konferencia háttéranyaga. MTA, RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét.
55. CSATÁRI B. 1999: A kedvezményezett kistérségek besorolásának felülvizsgálata. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete és Számítóközpontja, Kecskemét.
56. CSATÁRI B. 2000: A magyarországi kistérségek vidékség-kritériumai. In: Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. Horváth Gy.–Rechnitzer J. (szerk.) MATA RKK, Pécs, pp: 193-217.
57. CSIZMADIA A. 1976: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. Akadémiai Kiadó, Budapest.
58. D. HOOVER 2000: Commuting migration and rural-urban population dynamics. In: Journal of Regional Science 40/2 pp: 261-287.
59. D., ED 1995: A value based index for measuring national quality of life. In: Social Indicators Research, 36: (2), pp: 107-127.
60. DALY, H. E.–COBB, J. B. JR. 1989: For the Common Good; Beacon Press, Boston.
61. DALY, H. E. 1996: Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development; Beacon Press, Boston, MA
62. DOBOS E. 2003: A komplex regionális fejlettség matematikai-statisztikai elemzése. In: Területi Statisztika 1. pp: 15-33.
63. DORGAI L. 1999: Néhány gondolat a „Mi tekinthető vidéknek?” című vitacikkhez. In: Gazdálkodás 5, pp: 60-64.
64. ENSZ 2002: United Nations, Demographic projections. ENSZ, Demográfiai előrejelzések

64. ENYEDI GY. 1980: Falvaink sorsa. Gyorsuló Idő sorozat, Magvető Kiadó, Budapest, 1980, 183 p.
65. ENYEDI GY. 1996: Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest, 138 p.
66. ENYEDI GY. 2004: Regionális folyamatok a poszt szocialista Magyarországon. In: Magyar Tudomány 9, 2004, www.matud.iif.hu/04sze/02.html
67. ERDEI F. 1937: A falukutatástól a népi kollégiumokig. Társadalom és Művelődés, Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest.
68. ERDEI F. 1974a: Magyar falu. Hasonmás Kiadás, Akadémiai Kiadó, Budapest, pp: 5-70
69. ERDEI F. 1974b: Magyar város. Hasonmás Kiadás, Akadémiai Kiadó, 1974, pp: 12-21
70. ERDEI F. 1974c: Város és vidéke. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 444 p.
71. ERDŐSI F. 1980: A dél-dunántúli régió közlekedési hálózatának kialakulása a termelőerők és a településhálózat területi sajátosságaival összefüggésben. In: Földrajzi Értesítő 1. pp: 61-93.
72. ERDŐSI F. 1981: A Dél-Dunántúl mezei határainak értékelése a középfokú központok közlekedési kapcsolatának és munkaerővonzásának területi megjelenése alapján. In: Területi Statisztika 3.sz. pp: 260-270.
73. EREKY I. 1910: A magyar helyhatósági önkormányzat. A vármegyék. Budapest.
74. ETP 1998: Európai Területfejlesztés Perspektívái. Első hivatalos változat. In: Falu, város régió 1-5.sz.
75. EUROSTAT 2004a: Eurostat yearbook 2004. The statistical guide to Europe.
76. EUROSTAT 2004b: Regions statistical yearbook 2004. Luxembourg Office for Official Publications of the European Communities, 2004, Luxembourg
77. EUROSTAT 2004c: Regions statistical yearbook 2004. Luxembourg Office for Official Publications of the European Communities, 2004, Luxembourg
78. EUROSTAT elemzések 2005 Internetes forrás: <http://epp.eurostat.cec.eu.int>
79. FALUVÉGI A. 1994: Kistérségi területi vonzási rendszer. In: Statisztikai Szemle, 1994/6. pp: 496-498.
80. FALUVÉGI A. 1996: Kistérségi területi vonzási rendszer. In: Statisztikai Szemle, 1994/6. pp: 496-498.
81. FALUVÉGI A. 1998: A területfejlesztés kedvezményezett térségei és települései. In: Területi Statisztika, 1998/ 2. pp: 174-186.

82. FALUVÉGI A. 2000: A magyar kistérségek fejlettségi különbségei. In: Területi Statisztika 4. 2000, pp: 319-346.
83. FARAGÓ L. 1994: Adalékok a területfejlesztéssel kapcsolatos fogalmak vitájához. In: Tér és társadalom 3-4, pp: 46-61.
84. FARKAS B.–LENGYEL I. (szerk) 2000: Versenyképesség – regionális versenyképesség. JATE press, Szeged.
85. FARKAS T. 2002: Kistérségek a vidékfejlesztésben. Doktori (PhD) értekezés, ELTE, p: 73.
86. FODOR I.–HAJDÚ Z. 1985: Szekszárd vonzáskörzetének vizsgálata. MTA RKK DTI, Tolna Megyei Tanács, Szekszárd, 332 p.
87. G., RIDDINGTON, C., SINCLAIR, N., MILNE 2000: Modelling choice and switching behaviour between Scottish ski centres. Applied Economics 32. pp: 1011–1018.
88. GÁBOR D. – COLOMBO, U. 1976: Beyond the Age of Waste. New York.
89. GLATZ F. 2005: A vidéki Magyarország jövője. Agrárkamara, Vitaanyag, 2005.03.29. Ópusztaszer.
90. GÖRBE A.–NEMCSICSNÉ ZS. Á. 2001: A jólét mérése, avagy merre halad Magyarország. Internetes forrás: <http://www.euuzlet.hu/tanulmanyok/gorbe.html>
91. GYŐRFFY I. 1943: Magyar falu, magyar ház. Budapest, 143 p.
92. H., CLOUT 2002: European Experience of Rural Development. Report for the Rural Development Commission. Strategy Review: Topic Paper 5, London, Department of Geography, University College London.
93. H., MICHAEL 1991: Human development revisited: a new UNDP Report. World Development, 19: (10), 1469-1473.
94. HAJDÚ Z. 1977: A hegyaljai városi jellegű települések funkcióinak és hierarchikus rendjének vizsgálata, vonzáskörzeteinek lehatárolása. Debrecen.
95. HAJDÚ Z. 1994: A Dél-Dunántúl középfokú vonzáskörzetének területi rendje. In: Tér és Társadalom 1-2, pp: 5-23.
96. HAJDÚ Z. 2001a: A terület- és településfejlesztés nemzetközi gyakorlata. In: Beluszky P.–Kovács Z.–Olessák D. (szerk.): A terület- és településfejlesztés kézikönyve. CEBA, Budapest, 2001, 423 p.
97. HAJDÚ Z. 2001b: Magyarország közigazgatási földrajza. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 498 p.
98. HELTAI L. 2003: Alternatív gazdasági mutatók. Eszmélet. Internetes forrás: <http://eszmelet.tripod.com/39/alternativ39.html>

99. HOFFMAN I. 2003: A kistérségi (körzeti) igazgatás múltja, jelene, jövője – különös tekintettel a hatósági igazgatásra. www.b-m.hu/idea/index.html.
100. HORVÁTH GY. 2005: MRTT tagozati ülés, Kaposvár, 2005.10.06.
101. HOZAM 2001 KFT. A Tamási kistérség SAPARD programja. Internetes forrás: www.tamasportal.hu
102. Human Development Report 2004: http://hdr.undp.org/reports/global/2004/pdf/hdr04_HDI.pdf
103. Human Development Indicators, Note on statistics in the Human Development Report, United Nations, Human Development Reporting Office, Internetes forrás: www.undp.org, 2001.
104. Human Development Report 1990, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999. New York-Oxford: UNDP. (A szövegben: HDR 1990, stb.)
105. HUSZ I. 2001: Az emberi fejlődés indexe. In: Szociológiai Szemle 2.pp: 72-83.
106. ILLÉS I. 2003: A közigazgatás területe szerkezete. In: Perczel György (szerk.): Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, pp: 504-518.
107. J., HARLEY E. 1993: The small town in urbanized society. In: David L Brown – D. Field – J.J. Zuiches (ed.): The Demography of Rural Life. Northeast Regional Center for Rural Development, University Park, Pa, pp: 45-65.
108. J., VOGEL 1997: The future direction of social indicator research. Social Indicators Research, 42: (2), pp: 103-116.
109. K. H., HALFACREE 1993: Locality and social representation: space, and the growth of urban geography: an evaluation. In: Urban Geography 22/8, pp: 702-736.
110. KAPOSZ Z. 2002: Magyarország gazdaságtörténete 1700-2000. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, p: 336
111. KARHUSZ P. 2003: A telephelyválasztás elméleti keretrendszere. Kézirat. http://www.grinya.hu/letolt/sze_segedanyag_telephely.pdf
112. KISS T. 1990: Településeink múltjából a jövő felé. Településeméleti gondolatok a településről, értelmezéséről, működéséről, fejlődéséről, fejlesztéséről. In: A Dunántúl település-története IX. Város – mezőváros – városiasodás. A Magyar Tudományos Akadémia veszprémi és pécsi bizottságainak IX. konferenciája, Veszprém, 1990. november 8-9., pp: 181-192.

113. KOLLÁNYI, M. ET.AL. 1996. Human Development Report for Hungary 1996. Lai Dejian 2000. Temporal analysis of human development indicators: principal component approach. *Social Indicators Research*, 51: (3), 331-366.
114. KOVÁCS D.–MAJOROS E. 1998: Terület- és vidékfejlesztési kérdések az Európai Unióban. Kereskedelmi és Gazdasági Főiskola, főiskolai jegyzet, Szolnok, 1998.
115. KOVÁCS T. 2003: Vidékfejlesztési politika. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 284 p.
116. KOZMA G. 2003: Regionális gazdaságtan. Kossuth Egyetemi kiadó, Debrecen, 189 p.
117. KŐSZEGFALVI GY. 2001b: A településfejlődés néhány alapkérdése. In: Kőszegfalvi Gy.–Loydl T. 2001: Településfejlesztés. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, pp: 29-36.
118. KŐSZEGFALVI GY. 2001c: A település fogalma. In: Általános társadalomföldrajz I. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, pp: 389-393.
119. KŐSZEGFALVI GY.–LOYDL T. 2001a: Településfejlesztés. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, p. 33.
120. KRAJKÓ GY. 1977: Magyarország gazdaságföldrajza. József Attila Tudományegyetem, TTK, Tankönyvkiadó, Budapest, 173 p.
121. KRAJKÓ GY. 1998: Településhálózat. In: Fejezetek Magyarország gazdaságföldrajzának tanulmányozásához. Abonyi Gy-né – Krajkó Gy. (szerk.), JATE Press Kiadó, Szeged, pp: 39-55.
122. KRISTÓ GY. 1988: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Magvető Könyvkiadó, Budapest, Nemzet és Emlékezet.
123. KRISTÓF T. 2003: Magyarország gazdasági fejlettsége az elkövetkezendő években. In: Jövőtanulmányok 20. BKÁE, Jövőkutatási Kutatóközpont, Budapest.
124. KRUGMAN P. 1999: The role of geography in development. In: *International Regional Science Review* 2 pp. 142-161.
125. KRUGMAN, P. 1991: *Geography and Trade*. MIT Press, Cambridge MA
126. KRUGMAN, P. 1994: Competitiveness : Dangerous obsession. *Foreign Affairs*. 2. pp. 28-44.
127. KRUGMAN, P. 1999: The role of geography in development. *International Regional Science Review*, 2, pp. 142-161
128. KRUGMAN, P. 2003: Földrajz és kereskedelem. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
129. KULCSÁR L. 1998: Vidékfejlesztés és vidékpolitika Magyarországon. In: *A Falu* 2, pp: 16-29.

130. L., NIELS C. 1992: Some thoughts on the Human Development Index. In: Social Indicators Research, 27: (1), pp: 89-101.
131. LACKÓ L. 1981: Gondolatok a településhálózat fejlesztéséről. In: Területi Statisztika 2, Budapest, pp: 121-130.
132. LACKÓ L. 1987a: A területi fejlődés egységes értelmezése. In: Tér és Társadalom. 1.sz. pp. 67-75.
133. LACKÓ L. 1987b: Települések vonzaskörzetének meghatározása egymásrahatási modell segítségével. In: Földrajzi Értesítő. Pp: 15-31.
134. LÁNG A. 2003: Agrártermelés és globális környezetvédelem. Mezőgazda Kiadó, Budapest
135. LENGYEL I. 2000: Porter-rombusz: A regionális gazdaságfejlesztési stratégiák alapmodellje. In: Tér és Társadalom 2000/4 pp. 39-86.
136. LENGYEL I.–GROSZ A. 2003: Lokális hálózati gazdaság: regionális és iparági klaszterek. Kézirat. Internetes forrás: letölthető: www.grinya.hu
137. LENGYEL I.–RECHNITZER J. 2004: Regionális gazdaságtan. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, pp: 1-192.
138. LETTRICH E. 1965: Urbanizálódás Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 83 p.
139. LETTRICH E. 1975: Településhálózat–urbanizáció–közigazgatás. MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, Budapest, 93 p.
140. M. CSÁSZÁR Zs. 2004: Magyarország oktatásföldrajza. Pro Pannónia Kiadó, Pécs, 198 p.
141. M., KRISHNA 2000: Casual flow between human well-being and per capital real gross domestic product. In: Social Indicators Research, 50: (3), pp: 297-313.
142. M.E., ROBERTSON 2000: Young people speak about the landscape. Geography 85 (1), pp: 24–36.
143. MADARÁSZ I.–FARKAS T.–OBÁDOVICS Cs.–KULCSÁR L. 1998: A vidéki sokszínűség területi dimenziói Magyarországon. In: GATE Tudományos Közlemények 4, pp: 75-98.
144. MAGYAR T. 2003: A vidékfejlesztés helyzete és kilátásai az AGENDA 2000 félidejekor. In: Gazdálkodás 2. pp: 5-15.
145. MAGYAR T. 2003: A vidékfejlesztés helyzete és kilátásai az AGENDA 2000 félidejekor. In: Gazdálkodás 2. pp: 5-15.
146. Magyarország Vidékfejlesztési Stratégiája. 2005

147. MAKULA M. 1972: A városok vonzaskörzetének meghatározása. In: Területi Statisztika 2. pp: 144-159.
148. MCG., MARK 1991: The Human Development Index: yet another redundant composite development indicator? World Development, 19: (10), pp: 1461-1468.
149. MEADOWS, D. H.–MEADOWS, D. L.–RANDERS, J. 1992: Beyond the Limits: Confronting Global Collapse, Envisioning a Sustainable Future; Chelsea Green Publishing Co., Post Mills, Vermont; The Limits to Growth, Meadows-csoport, MIT.
150. MENDÖL T. 1963: Általános településföldrajz. Akadémiai Kiadó, Budapest. Pp: 11-49.
151. MESAROVIC, M.–PESTEL, E. 1974: Mankind at the Turning Point. System Research Center, Case-Western University, Cleveland, Technical University Hannover.
152. MÉSZÁROS R. 2000: A társadalomföldrajz gondolatvilága. SZTE, Szeged.
153. MOKOS B. 1998: Budapest vonzaskörzetének munkaerő-piaci térszerkezete. In: Területi statisztika 1.
154. MOKSONY F. 1999: Gondolatok és adatok: Társadalomtudományi elméletek empirikus ellenőrzése. Osiris Kiadó, Budapest.
155. MOLNÁR GY. 1985: A települések összetartozásának vizsgálata Fejér megye példáján. In: Területi Statisztika 3. pp: 343-353.
156. MOLNÁR T. 2001: Társadalmi-gazdasági struktúrák regionális jellemzői a Nyugat-Dunántúlon. Doktori (PhD) értekezés, Veszprémi Egyetem, Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, Keszthely, pp: 4-16.
157. MOSCOVICI, S., 1984. The phenomenon of social representations. In: Farr, R.M., Moscovici, S. (Eds.), Social Representations. Cambridge, University Press, Cambridge, pp. 3–69.
158. N., AMBE J. 2000: The impact of colonial heritage on development in Sub-Saharan Africa. In: Social Indicators Research, 52: (2) pp: 36-45.
159. N., FARHAD 1998. A modified Human Development Index. World Development, 26: (3), 517-528.
160. NAGY E. 2002: Az üzleti szolgáltatások megjelenése és térszerkezeti sajátosságai az átalakuló magyar gazdaságban. In: Területi Statisztika. 2. pp: 147-167.
161. NEMES NAGY J. 1998: A tér a társadalomkutatásban. Bevezetés a regionális tudományba. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest.
162. NEMES NAGY J. 1998: Vesztesek. Nyertesek, stagnálók. In: Társadalmi Szemle 8-9.

163. NEMES NAGY J. 2003: Gazdasági-társadalmi súlypontok és mozgásuk az ezredvégi Magyarországon. In: Területi Statisztika 1 pp: 3-14
164. NEMES NAGY J. 2005: Nemzetközi és hazai tendenciák a területi elemzésben. In: Területi Statisztika 1, pp: 3-13.
165. Népszámlálás. Internetes forrás: <http://www.nepszamlalas.hu/hun/egyeb/hnk2004/tartalom.html>
166. NORDHAUS, W.–TOBIN, J. 1972: Is Growth Obsolete? In: Economic Growth, National Bureau of Economic Research, Columbia University Press, New York
167. NYÁRINÉ B. A. 2005: A regionális fejlődés meghatározó tényezői az Európai Unióban és Magyarországon. Doktori (PhD) értekezés, Kaposvári Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Regionális Gazdaságtani Doktori Iskola, Kaposvár.
168. OBÁDOVICS CS.–KULCSÁR L. 2003: A vidéki népesség humánindexének alakulása Magyarországon., In: Területi Statisztika 3. pp: 303-322.
169. OBÁDOVICS CS.–KULCSÁR L.–MOKOS B. 2001: A vidéki térségek emberierőforrás-fejlettségének alakulása Magyarországon. In: A falu. pp: 23-38.
170. OECD 2003, p. 149.
171. OECD TERÜLETI VIZSGÁLATOK 2001: Magyarország. MTA RKK, Pécs, 220 p.
172. P. CLOKE–R. JOHNSTON (ed.) 2005: Spaces of geographical thought : deconstructing human geography's binaries. Sage Publications Ltd., London, 224 p.
173. PÁLNÉ KOVÁCS I. (szerk.) 1996: Európába megy a megye? Előadások és hozzászólások az 1996. november 27-28-i pécsi konferencián, Baranya Megyei Közgyűlés, Pécs, 168 p.
174. PÁLNÉ KOVÁCS I. 1997: A vidékfejlesztés igazgatási összefüggései. In: A fenntartható mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. IV. Falukonferencia, Pécs.
175. PÁLNÉ KOVÁCS I. 2003: A kistérségek a területi igazgatás komplex összefüggésrendszerében. IDEA program. Internetes forrás: www.bm.hu
176. PAP N. – TÓTH J. (szerk.) 1997: Régiók a Kárpát-medencében. In: Európa politikai földrajza. JPTE, Pécs, pp: 223-236.
177. PHILLIPS, M., FISH, R., AGG, J., 2001: Putting together ruralities: towards a symbolic analysis of rurality in the british mass media. Journal of Rural Studies 17. pp: 1–27.
178. PRINZ GY. 1922: Magyarország településformái. Hornyánszky Viktor Magyar Királyi Udvari Könyvnyomdája, Budapest, 11 p.
179. PRINZ GY. 1922: Magyarország településformái. In: Magyar Földrajzi Értekezések III. Budapest, 11 p.

180. PRINZ GY. 1936-38: Magyar föld, magyar faj. Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest, 4 kötet.
181. PRINZ GY. 1942: Magyarország földrajza. Renaissance Könyvkiadó, Budapest, 272 p.
182. R. HARRIS–R. JOHNSTON 2003: Spatial scale and neighbourhood regeneration in England: a case study of Avon. In: Environment and Planning. C: Government and Policy 21/5, pp: 651-662.
183. R. JOHNSTON–ROBERT E. DICKINSON–HALFACREE, K.H., 1993: Locality and social representation: space, and the growth of urban geography: an evaluation. In: Urban Geography 22/8, pp: 702-736.
184. R., BHANOJI V.V. 1991: Human Development Report 1990: review and assessment. World Development, 19: (10), 1451-1460.
185. R., CHAMBERS 1983: Rural Development. Putting the Last First. Longman Group UK, Limited, Essex.
186. R., FRANZ 1998. European scientific socio-economic reporting: state and possibilities of development. Social Indicators Research, 44: 291-328.
187. R., MARTIN 1997. Good and bad growth: the Human Development Reports. World Development, 25: (5), 631-638.
188. RECHNITZER J. 1999: Fejezetek a regionális gazdaságtan tanulmányozásához. MTA RKK NYUTI, Győr-Pécs.
189. RECHNITZER J.–SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI I. 1993: Győr-Moson-Sopron megye térszerkezete. In: Comitatus 11–12, pp: 73–76.
190. Regional and Urban Statistics – Reference Guide, Luxembourg, 2005.
191. REGIONS Nomenclatur of territorial unit for statistics NUTS, Luxembourg, 1995.
192. S., AMBUJ D.-A., NAJAM 1998. The Human Development Index: a critical review. Ecological Economics: (25), 249-264.
193. S., PAUL 1994. Human development: means and ends. The American Economic Review: Papers and Proceedings, 84: (2), 232-237.
194. SÁGI ZS. 2000: A külföldi tőke szerepe a budapesti agglomerációs övezet feldolgozó-ipari térszerkezetének kialakításában. In: Tér és Társadalom 2–3, pp: 73–87.
195. SALAMIN G. 2004: A gazdasági térszerkezet alakulásának legújabb folyamatai. In: Falu Város Régió 9, pp: 14-25.

196. SARUDI CS.–MOLNÁR T. 2004: A fejlettség településszintű elemzése a Dél-dunántúli régióban, OTKA tanulmány. In: Gazdálkodás 1. pp: 23-34. 2004.
197. SÜLI-ZAKAR I. 1997: A területfejlesztés-vidékfejlesztés makro-, mezo- és mikrorégióinak problémái. In: Regionális Agrárkutatói workshop, Kompolt.
198. SZABÓ P. 2000: Az Európai Unió térszerkezete. In: Tér és Társadalom 2-3, pp: 295-302.
199. SZABÓ P. 2003: A hazai területi egyenlőtlenségi vizsgálatok térszerkezet fogalmi. Internetes forrás: www.szocszemle.hu
200. SZAKÁL F. 1998: A hazai vidékfejlesztés rendszerének EU-konform kialakítási lehetőségei I: A vidékfejlesztés szervezési és ökonómiai problémái, a mezőgazdaság és a vidékfejlesztési politikák összefüggései. GATE Környezet- és Tájgazdálkodási Intézet, Gödöllő.
201. SZAMEL K. 1981: A megyerendszer fejlődésének története Magyarországon. Államigazgatási Szervezési Intézet, Budapest.
202. SZIGETI E. 2000: A dekoncentrált államigazgatás térszerkezete. In: Területi Statisztika 5 pp: 431-451.
203. SZÖRÉNYINÉ K. I. 1998: A Rábaköz térszerkezete. In: Rechnitzer János (szerk.): A Rábaköz térszerkezete. Csorna-Kapuvár Város Tanácsa, Csorna-Kapuvár.
204. T. N., SRINIVASAN 1994. Human development: a new paradigm or reinvention of the wheel? The American Economic Review: Papers and Proceedings, 84: (2), 238-243.
205. T., HAARTSEN, P., GROOTE, P.P.P. HUIGEN 2000: Continuities and discontinuities in representations of the rural in the Netherlands. In: Haartsen, T., Groote, P., Huigen, P.P.P. (Eds.), Claiming Rural Identities. Dynamics, Context, Policies. Van Gorcum, Assen, pp. 11-23.,
206. T., HARALD 1991. The Human Development Index - a new development indicator? Intereconomics: (15, Sept./Oct.), 236-243.
207. T., KWONG-LEUNG 1998. East Asian newly industrializing countries: economic growth and quality of life. Social Indicators Research, 43: (1-2), 69-96.
208. Területrendezési fogalmak és értelmezések, 1985.
209. The Caracas Report on Alternative Development Indicators 1989.
210. The Limits to Growth, Meadows-csoport, MIT, 1972.
211. TÍMÁR L. 1985: A gazdaság térszerkezete és a társadalom. In: Történeti Szemle 2 pp: 258-273.

212. TÓTH J. 1985: Az urbanizációs folyamat néhány elméleti kérdése, különös tekintettel az Alföldre. In: Alföldi tanulmányok IX, Békéscsaba, pp: 123-138.
213. TÓTH J. 1987: Régiók és/vagy megyék. In: Tér és társadalom 4.sz. pp: 77-80.
214. TÓTH J. 1988: Urbanizáció az Alföldön. In: Területi és települési kutatások 3, Pécs, 200 p.
215. TÓTH J. 1996: Régiók és térszerkezeti egységek. In: Perczel Gy. (szerk.) Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Bp. pp: 587-645.
216. TÓTH J. 2004: A terület- és településfejlesztés kölcsönhatása és egysége. In: Tanulmányok a településföldrajz témaköréből. Pécsi Tudományegyetem FEEFI, Pécs, pp: 53-60.
217. TÓTH J.–DÖVÉNYI Z.–MOSOLYGÓ L. 1976: Examinations of the Connection between Attraction-Are Regionlaization. General Economic Geography, IGU-Conference, Setion 6. Moszkva, pp: 343-347.
218. VARGA ZS. 2005: személyes beszélgetés a Térségi Társulás munkaszervezetének vezetőjével.
219. Vidékfejlesztés Magyarországon. Országtanulmány az OECD ajánlásai alapján. Kézirat, Budapest–Kecskemét–Gödöllő. 1995.
220. W. ISARD 1960: Methods of regional analysis: an introduction to regional science. Cambridge, 784 p.
221. W. ISARD–I. J. AZIS–M. P. DRENNAN (et al.) 1998: Methods of interregional and regional analysis. Ashgate, Aldershot, 490 p.
222. WINKLER GY. 1999: Területfejlesztés–Kistérségek. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 110 p.
223. Z., WOLFGANG 2000: Social reporting in the 1970s and in the 1990s. Social Indicators Research, 51: (1), pp: 1-15.
224. 24/2001-es OGY határozat
225. 1996-os XXI-es tv. a terület- és településfejlesztésről.
226. 2004-es LXV-ös tv. az 1996-os XXI-es tv. módosításáról.

